## Слово від автора

Ця повість являє собою ще одну спробу (яких ніколи не буде забагато) висвітлити частину духовної атмосфери, що в ній відбувалися події, які хвилюють уже майже 2000 літ світ, і то не тільки християнський. Матеріалом для цієї праці, заснованої на підкладі археологічних студій, послужили авторці також численні еспанські та провансальські леґенди й апокрифи, які вона розшукувала і збирала протягом майже цілого свого життя.

Є це нарис драми "типової людини" — прокуратора Юдеї Понтія Пилата, що й після смерті лишився жити у християнськім "Credo" ("Вірую"), згадуваний Побіч з іменем Божим. Читаючи цю повість, не слід забувати, що, хоча в ній увесь час іде мова про події, споєні з життям Христа, та про особи, більшість яких нині визнані католицькою церквою святими, все оповідання освітлено з погляду тодішнього світу ще не християнського, а поганського або юдейського.

Родом Понтія Пилата я зацікавилася тому, що в Еспанії існує легенда, ніби рід Медінаселі (Medinaceli), з якого походила моя мати (Maria Clara de Castro Lacerda Fernandes de Cordoba Medinaceli y Figeroa), споріднений із родом Понтія Пилата.

Звичайно, постала ця легенда з того, що один із палаців, які належать родові Медінаселі, зветься: "La casa de Pilatos" — "Дім Пилатів". Зветься ж цей палац так тому, що є він точною копією Пилатової Преторії з бюстами римських цезарів і з балконом, з якого Пилат показував народові Христа зі словами: "Ессе Homo!" Є в цьому палаці і "стовп бичування", оригінал чи копія — то вже інше питання! Але, власне, цей стовп і дав підставу для легенди.

Історично відомо лише те, що його стовпа, справжнього чи копію, подарував колись неапольському віце-королеві з роду Медінаселі римський папа Юлій II.

Отже, рід Медінаселі вирішив створити достойне оточення цій дорогоцінній реліквії.

До каплиці, де вона була поміщена, додали цю точну копію Пилатової Преторії.

В самому палаці, поміщеному на дуже непоказній вулиці, зверху немає нічого особливого, ні пишного. Але всередині він прекрасний. І щороку, протягом Великого Тижня, він відчинений кожному, хто хоче поклонитися "стовпові бичування". Звичайно, відвідують його численні туристи-американці тільки з цікавості, а не побожності.

Старі еспанські роди мають не одну таку легенду.

Наприклад, рід д’Альба (d’Alba) дістав свою назву тому, що, на думку еспанського короля Фернанда Святого, долю Севільї вирішить його двобій із мавританським королем Аксафатою без свідків, ранком. Коли ж дон Фернандо вийшов, помітив, що за ним іде, криючись, еспанський вояк. Виявилося, що цей вояк вийшов за королем, боячися зради.

— І ти не боявся за себе? — спитав король.

— Ні. Бо Вашої Величності й мене вистачило б на два десятки мавpів! А там і поміч уже підійшли б!

— Так вийшов ти як звичайний вояк, а вернешся зі мною вже як герцог! Вітаю ж тебе, герцогу д’Альба! (Alba означає по-еспанському "світанок".)

Але рід Santa Maria має рекорд у цих легендах, бо уважає себе спорідненим… із самою пресвятою Дівою Марією! Звичайно, через її двоюрідну сестру чи сестриницю!.. Вони ж бо добрі католики! У цьому роді мали навіть додаток до молитов до Пресвятої Діви "Senora y Prima mia" — "Пані й сестриниця моя".

"Prima" означає по-еспанському "кузинка", "сестриниця", "двоюрідна сестра". Настільки любить андолузійська фантазія (легенди переважно андалузійського походження) барвисті, чудесні казки!

Щодо споріднення роду Медінаселі з Пилатом, то це заперечує факт, що рід Пилатів походив з Таррагони, а рід Медінаселі, як це показує одна частина його прізвища, походив із Кордоби (de Cordoba).

Одне тільки в’яже мене з Пилатом: як і він, не люблю, щоб мене "виправляли"…

— "Quod scripsi — scripsi!"

Наталена Королева

## І. РУХИ СТИХІЇ

— Встань же, Господи! Кинь їх на землю! І спаси душу мою від нечестивого мечем Твоїм! — захоплений екстатичним поривом молитви, Єгонатан, скриб єрусалимського первосвященика Каяфи, на мить ніби здерев’янів.

Його повіки, прозорі і бліді, як у хижого птаха, впали й згасили палаючі вогнем чорні очі.

Сухе, темне, аскетичне обличчя молодого писаря на хвилину стало маскою мумії, що, нарешті, знайшла відпочинок у мовчанці гробниці. І неначе дійсно мертва тиша охопила Єгонатана: зовсім не чув галасу

буйного життя, що аж пінилося. Не бачив, як усіма барвами й безліччю відтінків блищить, вигравається, сміється під золотим дощем сонячних променів найгарніше палестинське місто Тиверіада, східна перла в короні римського цезаря.

Ще-бо зранку запив усі головні вулиці незліченний натовп своїх і чужих, місцевих і здалеку прибулих людей, завжди ласих на видовиська.

Сьогоднішні ж урочистості в Тиверіаді мають відсунути в чорну тінь усі забави та гри, що від часів римського панування і в Палестині стали звичайним явищем.

Причина ж до святкування — аби лише бажання! — знайдеться завжди.

От і нині: драма що починається тільки шістнадцятий рік панування Тиберія, а подібні святкування відбуваються в десятиліття — decennia.

Можна і слід, не чекаючи зайво аж чотири роки, вже й сьогодні славити цезаря, коли в день його вступу на трон вірний цезарів слуга Ірод Антипа, тетрарх галилейський, подарував "своїй" Тиверіаді новий амфітеатр[1].

Подарунок, дійсно, вартий імені великого цезаря.

Тож і врочистості мусять бути варті Іродового подарунка…

Вже давно по всій Палестині й далеко-широко довкола всі говорили про красу, неймовірні розміри[2] та небувалі вигоди нового амфітеатру[3]. Без сумніву, затьмить він славу всіх театрів і амфітеатрів римських провінцій, не виключаючи й славнозвісного Помпейського! Без сумніву, ще вище підійме в Римській імперії значення збудованої Антипою Тиверіади!

Як же не святкувати відкриття цього цирку?

Рух і галас, поголоски й чутки про цілком нові розваги та щедрі подарунки кожному присутньому п’янять на борг святкову юрбу.

Забулося, за чий рахунок дарує тетрарх і цей амфітеатр, і м’ясо, і вина, і солодощі…

Не в голові юрбі, що своїм захопленням допомагає мудрому ідумейцеві Іродові здобувати нові симпатії в Римі та поновлювати прихильність неізраїльського населення Галилеї.

Симпатіями ж гебрайськими, принаймні від народних "верхів", тетрарх журитися не потребує.

Хоча походженням ідумеєць і, навіть, син самарянки[4], доньки упослідженого народу, Антипа так гордливо визнає закон Мойсеїв і виявляє таку прихильність до Єрусалимського храму, що й головний жидівський первосвященик, обережний і твердий Каяфа, прилюдно називає Ірода Антипу певним стовпом правої віри.

Ці ж слова криють перед очима вірників густою заслоною різні помилки… І проти народу… І проти віри, чого не похвалює навіть панівний Рим[5]. Але Рим далеко!

А тут… тут сьогодні день ігор з наказу Ірода!., і ось-ось почнеться небувалим ще в Тиверіаді показом — процесією Гекатомби[6] на честь Тиберія. Та не на те прийшов сюди Єгонатан, щоб прислухатись до бурхливих святкових проявів життя в Тиверіаді… цій новітній Содомі й Гоморі!..

Не на те, як меч у піхву свою, вклинився худий та кощавий Каяфів скриб у затінену нішу між колонами в сусідньому з цирком домі.

Як донька Євтаєва, вирішив Єгонатан принести себе в офіру для щастя свого народу.

І на цю Сенахерибову гидь, як у дусі називав поганське свято, прибув він не як грішник, що дивиться й зору очей своїх наповнити не може, але як меч живий, що його затис у правиці своїй Господь Саваоф, володар боїв і смерті…

— Коли б уже швидше!..

Вдихнув повітря в легені, але уста й горлянка пересохли, як криниця, що в ній джерело водне спинило біг свій.

Набрав повітря й затримав дихання.

— Не дихав би цим повітрям поганським! Радше вмер би удушений, але чистий від поганських огид!

Адже обов’язок святий і служба Богові Живому привели його сюди й велять чекати, поки надійде хвилина, коли він зможе виконати святий чин помсти. І знову згасив Єгонатан у своїй душі нестерпне світло радісного дня заслоною прозорих повік своїх. І беззвучно шепотів молитви-псальми вузькими, щільно стисненими устами:

— Встань, Господи! Спаси мене, мій Боже! Боти розбивав щелепи ворогам моїм! Ти трощив зуби беззаконним!..

З погордою відвернувся від урочистостей і замкнувся, немов у прохолодній келії, у глибокому своєму мовчанні, що приніс його сюди з Єрусалима.

Бо ж і свого патрона та пана Каяфу втаємничив тільки частинно у свої плани.

Боявся, що не пристане на них аж надто обережний старий первосвященик, призвичаєний тільки приставати на те, що певно й твердо вираховане.

А Єгонатанів план занадто одчайдушний. Тож мусив скриб піти на власний риск.

Спирався тільки на силу правиці Всемогутнього. У жадній людині не шукав підтримки, ні помочі.

Каяфі тільки сказав, що треба ж комусь гідному довір’я й наскрізь певному бути в цім місці ганьби й прокляття, щоб виплести з багниська тяжких гріхів густі, ба найгустіші сіті, з яких уже не вимотається Пилат, цей новітній Фараон-гнобитель Ізраїлю…

І мудрий Каяфа згодився з довіреним своїм писарем, побожним слугою Господнім: послав його в Тиверіаду.

Не знав-бо й не догадувався, що в душі своїй Єгонатан постановив:

— За всяку ціну вловити відповідний мент і, мов Ангел помсти, як меч із руки Господньої впасти тягарем смерті на безбожного гнобителя народу вибраного, вбити Пилата, прокуратора Юдеї!

Ця жагуча думка світила єдиною провідною зорею Єгонатанові. За неї з радістю віддасть він, новий Маккавей, своє життя…

Непомітним рухом намацав пальцями правої руки тонке лезо отруйного кинджала, схованого в лівому рукаві широкого гнідого сирійського плаща.

Та смерть ворогові — свята мета.

Одночасно великим пальцем лівої руки діткнувся персня на правиці. Тільки легесенько притис — і гостряк, стримуваний вразливою пружинкою, впустить в Єгонатанову кров смертельну отруту та увільнить з тіла душу доброго сина свого народу…

А настрій святкового ранку, п’янкіший за саме свято, підносився в натовпі…

Он уже перейшли сто білих биків та двісті прикрашених стьожками й гірляндами білих овечок у супроводі тетрархової варти, невільників і невільниць.

Он молоденькі дівчата, гарні, мов танагрійські статуетки, пронесли воскові смолоскипи…

Співають!..

Але всі голоси покривають радісні вигуки:

— Xenia! Xenia![7] Дари! Дари! Привітальні дари!

По офірі жерці будуть роздавати їх народові на привітання.

— Apophoreta![8] Подарунки пригостювання!

Радісні вигуки перелітають, мов хмари ластівок, над головами. Перехрещуються в повітрі вже з ранку палаючого грецькі й латинські похвали тетрарховій щедрості, що виглядає з кошів, повних печива та дрібних речей.

Ще не знати, хто саме дістане той чи інший подарунок, тож загальний радісний настрій піниться і грає, як іскристе вино, що п’янить

уже самим своїм шумливим виглядом, хоч і в чужому келеху, з якого навряд чи будеш пити…

— Хай живе щасливий день!..

— Нехай він приходить сім разів на септиму[9]! — вириває́ться із загального крику верескливий, немов жіночий, але чоловічий голос. Такий сильний і різкий, що аж близький до нього, ставний і, видко, неполохливий юнак із синьою квіткою за вухом відкидається в юрбу, немов уколотий шпичкою.

— Не-хай сім ра-а-а-зів… жи-ве!.. — все тягне височенним тенором рудоволосий аматор видовиськ і святкових подарунків. З-під його малинової перепаски-банделети дротиками вибивається рідке, щедро намащене олійком спітніле волосся. А зелена туніка аж підстрибує на тілі.

— Не-хай жи-ве-е!..

— Бодай скажи: що саме нехай живе, Донате?

— Він і сам не знає що!.. Але горланить!.. — вириває́ться протест.

— Хай би ліпше, замість подарунків, віддали нам грошенята, що їх від нас повитягали на ці святкування! — кидає похмуро вузькогрудий ремісник.

— А правда! — підтримує старий селянин. — Ясна правда! Кинуть нам потім горішків та медівничків[10]… Адже за свої гроші ми й самі б знали, чого собі накупити! А то: лущіть горішки… Як маленьким дітям!

— А звісно: що вже беззубому горішки? — спалахнув Донатус.

— Нехай жи-и…

Але урвав нараз: натовпом-бо продиралися іродіяни, тетрархові прихильники.

— Місце!.. З дороги!.. Відступіть! — лунало перед ними.

Єгонатанове вухо несвідомо приймає різко-дзвінкий Донатів голос. А думка зіскакує на втерту колію:

— Людина з таким голосом може на щось придатися…

І невільно, своїм звичаєм, щоб нічого не промарнувати, не використавши для справи храму, скриб робить рух до диптихону, щоб записати ім’я завзятого аматора видовиськ.

Але вчас затримується: так було б легко вколоти самого себе!

І, нерухомий, відзначає лише в пам’яті:

— Донатус!.. До-на-тус… — немов витискає літери цього ймення у м’якім воску писальних табличок.

— Їдуть!. Їдуть!.. — знов крикнув зелений Донатус. Вітав усіх і все. Радів щиро. І щиро бавився на всі.

Але вибухи сміху та вигуки згасило голосне гуркотіння високих коліс.

Спорожнілою вулицею посувались одна за одною три величезні бочки. До кожної було впряжено вряд по четверо осликів.

Байдужі, вони помалу збивали копитками легку, перетерту натовпом куряву, що опадала враз поза бочками, які кропили середину вулиці штучним дощем[11].

Жиди, що їх узагалі не було багато в натовпі, враз відступали аж під доми: їм не було можна переходити свіжополиту вулицю, бо в намоченій землі могли бути змиті чари[12].

— Ідуть!.. Їдуть!.. — передразнювали захопленого всім і всіма веселі школярі. Та вже на вулиці було нове видовисько.

ЯК на умовлений знак, з натовпу висипало шестеро хлопчаків. На честь святкового дня їх поприбирали в різнобарвні коротенькі туніки. Не призвичаєні до жадної одежі, хлопці почувались зовсім незручно в таку спеку.

Побачивши ж воду, не витримали і враз догадались: вишикувалися лавою позад останньої бочки й підібрали аж під шию свою нехитру одіж.

Теплі цівки нагрітої сонцем води приємно лоскотали круглі, мов кавунчики, черевця розкішників, викликали їхній верескливий регіт та сміх і задоволення всіх присутніх.

— Чи бач! Виступають, немов у тріумфі! — сміялися жінки, вказуючи на купальників.

— Бракує лише самого тріумфатора! От би на ту бочку з дірчастим дном!

— Посадовити туди ту зелену папугу… І нехай жи-ве-е! — порадив веселий молодий голос. Але його приглушили вигуки дівчат:

— Ох! Ай!.. Боги великі й малі! — вищали дівчата, ховаючи від бризок поза людські спини новенькі сандалі та святкові туніки з вишиваними подолами…

Сонце вже перейшло calor diei, пополуденну найвищу точку денної спеки. Однак день став ніби ще паркіший. Небо дихало, як натоплена пекарська піч, і гнало до крамниць та до шиночків-попін[13], над якими було видно принадні написи: "Гріте вино"… "Снігом холоджене, медом солоджене вино".

Вже не один устиг і перегрітись… не знати — грітим чи охолодженим… Вже не одному удруге захотілося їсти…

А вулицею все посувались і посувались нові походи…

Були тут і танцюристи, й танцюристки, гістріони[14] і міми[15]. Ішли музики й співці… Твердо виступали бійці-гладіатори… Переходили й стривожені приручені звірі пустині…

— Ідуть та йдуть… Мов ті душі в підсвіття[16]. Тартар, яке ніколи не скаже "досить!"

— І невже ж таки вони всі вмістяться в цирку?

А Єгонатан усе стояв кам’яною статуєю у своїй схованці-ніші…

— Дам тобі народи й кінці світу у володіння… Залізним жезлом розіб’єш їх, — продовжував молитися беззвучними устами й палаючим ненавистю серцем…

Але знову голосно загукали іродіяни, і знову люди відступили до стін.

ОточеИа блискуче озброєними легіонерами, проводжена високопоставленими патриціями в носилках-лектиках та великим гуртом молодих комонників, до цирку наближалася золочена колісниця.

У ній струнко стояв і сам правив квадригою-четвернею золотистих[17] каппадокійських коней син прокуратора Юдеї Кай Понтій[18].

Не так давно офірував Кай Юноні Покровительці свою золоту буллу, ознаку дитячого і шкільного віку.

Нині ж, уперше в житті, мав заступати як зрілий муж свого батька-прокуратора на ігрищах.

— Слава молодому Понтієві!

— Слава синові "Справедливого!"[19] — залунали римські і грецькі вигуки.

Єгонатан опритомнів.

І враз здалося йому, що сонце згасло, небо впало й земля провалилася…

Заскреготав зубами від болю й розчарування.

— Так марні?!. Марні всі намагання? Всі так до найменших дрібниць обмірковані плани? Пилат не приїхав! Які ж демони, яка Бельзебулова сила охороняє це дияволове начиння, цього Пилата, від праведної руки святої помсти?!

Та вже не можна було нічого змінити!..

Хитаючись, як по рані від сонця[20], і ледве пересуваючи раптом обезсилені ноги, Єгонатан обережно вимотувався з натовпу.

Дратувався, що його страшна зброя затримує його. Він якнайшвидше мусів би бути сам, бо знав, що на людях не витримає.

Сльози безсилої, але шаленої ненависті підкочувались клубком до горла.

— Боже Ісаака, Авраама й Якова! — стогнав крізь зациплені зуби. — За віщо ж відвернувся ти від свого народу? І відвернув від нього своє обличчя? Затьмилося журбою око моє… Постарівся я поміж ворогів моїх…

Багато людей у Палестині знало й любило Кая, здебільша званого багатим юнаком за його казкову щедрість.

Любили його й за ставну, ідеально збудовану, атлетичну поставу, за незвичайну ласкавість і зичливість до кожного зустрічного.

Здавалося, що йому віддала природа все те, в чому відмовила його батькові, твердому, як адамант, Пилатові.

Прокуратор-бо, як справжній amicus caesaris[21] і всіма признаний "приятель справедливості", знав лише невблаганний закон і негнучку та невідкличну волю Риму. Зраділий, вдоволений Кай Понтій приязно всміхався й ласкаво відповідав рухом руки на привітання. Тішився приязними вигуками народу, яким не погорджував. І не вірив собі, що він, Кай, осередок уваги й захоплення народу… Адже від цього може аж голова закрутитися!

І Кай, дійсно, похитнувся, ніби тратив над собою владу. Але це тривало лише одну мить…

— Надмірна спека й більше нічого!

А може, від хвилювання й радощів? Бо ж, що не говори, а таки все, що найліпше у світі, сьогодні належить йому, Каєві Понтієві!

Ось у цю хвилину майже цезарська шана, прояви щирої народної прихильності… А ввечері…

Кай оглянувся на свого найближчого приятеля Маркела.

Таки дійсно він обіцяв, що сьогодні Кай вечерятиме з найгарнішою "тиверіадською квіткою", Маріам із Магдали, красу якої знає вся палестинська еліта…

Та чи тільки палестинська?..

Так от: молодість, сила і краса, шана і влада, приязнь народу і найгарніша жінка цілого краю — все, все всміхається йому! Все само йде Каєві в руки…

Дійсно, може закрутитися голова!

І таки закрутилася ще раз… Похитнувся знову.

Немов колісниця наскочила на великий камінь на цій так чисто виметеній і свіжополитій дорозі.

Що ж це, зрештою?

Незнана схвильованість, як хмара самуму, що раптом задушливою заслоною затягає цілий світ довкола, нараз піднялась у Каєвій душі.

Серце так хитнулося, що забобонний неспокій аж випив кров із рум’яних юнакових щік, а довколишній ясний і барвний світ ураз потемнів і посірів.

Одно із двох: або хтось із цих зависних іродіян, говорячи жидівськими виразами, тяжко вдарив його оком і наврочив, або ж у цю хвилину сталося нещастя з батьком… Це ж можливе!

Надто-бо небезпечний завжди, а нині особливо, розбурханий Єрусалим, куди спішно виїхав прокуратор, щоб полаїщати прикру справу перенесення цезарських знаків[22].

— Clarissime![23] Адже ми вже приїхали! Амфітеатр перед нами!..

Це говорить Маркел.

Кай міцно рукою спиняє своїх коней. Скочив на землю і знов неначе впав у сон: саме проти нього багато оздоблена лектика. А з неї виходить золотоволоса красуня…

— Вище всякого опису! — говорять про неї.

Почув, як обпікають його іскри, що сіються з синіх, як волошки або сапфіри, очей. Здавалося, що з них творяться крила, а серце розростається безмежно… Кругом не земля, а осяйне небо…

Так! Це вона, оспівана "тиверіадська квітка"!

Вона спинилася і чекає, поки Кай, у цю хвилину найвища особа в місті, вступить у цирк…

Але ні! Спершу ввійде ця божественна краса! їй личить бути першою скрізь і завжди! Прудким рухом Кай зриває свій дорогоцінний плащ і стелить його Магдалині під ноги…

Схилився в поклоні, чує глухий шум, немов від морського прибою, як за дитячих часів, у далекій рідній Таррагоні…

Але той шум не заглушує чарівного, як ніжна музика, голосу Маріам із Магдали, хоч промовила вона ледве чутно:

— Дякую, шляхетний пане!

Промовила й утопила його в погляді своїх волошково-синіх очей, проходячи достойно і з гідністю, ніби по звичайному килимі, по розстеленій тозі представника Риму.

— Славно починаєш ігри! — закусивши сміх, кидає МаркеіЛ. Фавнівські вогники грають у його зіницях.

— Але не хвилюйся! Міцніших за тебе кидала у сніг і в огонь непереможна Магдалинина краса. Не соромся, друже!

Він, Кай, буде соромитися свого свідомого вчинку, свого захоплення красою?

З гідністю, майже з викликом глянув у бік поважних патриціїв свого почту.

Погідні patres conscripti[24] дивилися з приязним усміхом, а може, і з прихованою заздрістю. Так-бо чинить лише квітуча, буйна молодість!

Готова стати на бій хоч і з цілим світом!..

А хіба нема за що?

Кай усміхається гордовито: сьогодні він уже вдруге здобуває гідність мужа!..

Батько визнав його гідним заступити себе й Рим, а оспівана й уславлена красуня вирізнила його з великої громади достойних!

Але справді: він же тут заступник прокуратора! Тож геть усякими сторонніми думками! Він напружить усі сили й виконуватиме лише свої обов’язки, свою повинність!

Набравши повні груди повітря, Кай поважно пробігає поглядом по важких контурах монументальної спіни, що, мов кам’яний півострів, розділила арену на дві частини.

З мосяжевого жертовника на передній частині спіни стеляться блакитні завої офірного диму. Це палять фіміам перед великою статуєю цезаря Тиберія.

Від спокійної моці по-мистецьки, виконаних брил, від монументальної статуї цезаря, могутньої, як слава Риму, на юнака війнуло тверезою силою дійсності. Серце мимоволі відчуло гордість бути "першим громадянином Риму", яким він, Кай, є сьогодні.

Кай стис руками поручні свого багатого крісла, неначе у цих блискучих лев’ячих голівках містилися солодкі чари, що їх треба було тримати щосили.

Стримав свій рух. Не обернувся в напрямі сенаторських лож, хоч знав, що за ними, десь на почесніших місцях, сидить Магдалина. З удаваною зацікавленістю підняв очі на туго натягнене над його ложею, мов шкіра на тамбурині, пурпурове накриття.

Під ним кружляли й голосно гули, як густі тони низьких струн мандори, крицево-сині мухи. Вони наче б тільки й чекали Каєвого погляду, враз ухопили його й прямою дорогою занесли до ложі за сенаторськими кріслами. І той погляд завмер у німім подиві…

— Ні, це обличчя — мрія! Ніби вирізьблене з рожевої мушлі і вправлене в золоту філіграну кучерів, дійсно, ні з чим не зрівнянне…

Але нащо… нащо той божественний профіль схиляється так близько до вульгарного чорноволосого юдея чи, може, грека у жовтогарячому гіматіоні?

Не витримав. Забув про незручність і запитав Маркела:

— Хто це… у Магдалини?

— Дуже багатий юдей, Абрамелек, міський радник і сусід нової вілли Магдалининої під Єрусалимом. Ну і, звичайно, впертий адоратор красуні.

Кай наставив вуха: хотів знати більше про того, що його обдарувала доля щастям сусідувати з Маріам. Та мову перейняв архітект Евенцій, будівничий амфітеатру.

Кай насилу опанував себе, повернувся до архітекта і слухав. Але зрозумів слова лише тоді, коли Евенцій, перелічуючи дива Тиверіади, сказав:

— Уже від одного погляду красуні Маріам увесь цирк освітлюється, а цілий світ перетворюється на святкову містерію…

Кай щойно тепер помітив, що в архітекта напрочуд приємний голос. І жваво запитав:

— Погляд, очевидно... Але який вона має голос?

А самому грало у вухах оте чудове: "Дякую, шляхетний пане!.."

— Звук її голосу — відгук струн ліри самого бога гармонії Аполлона. Бо ж то голос чарівної і принадної Еллади. Твоїй милості напевно-бо відомо, що тільки батько "тиверіадської квітки" був галилеєць...

— Ким був? — коротко й різко, наслідуючи Пилата, спитав Кай.

— Власником і будівничим кораблів, арматором у Тирі. Звався Теофіл[25]. Мати ж гетери була грекиня, мала незвичайну красу й винятковий розум[26]. Одні кажуть, прийшла з Мілета. Інші — ніби з Коринта, колиски грецьких митців. Але, як справжня грекиня, була обдарована й неабиякою практичністю: мала фабрику в Тирі...[27]

Кай все це знав ще з Цезареї, але з радістю слухав би знову й знову: може, впаде до вуха якась нова подробиця!..

Але Евенцій мав прикру вдачу: його цілого захоплювали, мов дитину іграшки, — обряди, фальшиві урочисті промови без жадного змісту, в заяложених виразах...

А Каєві все це було таке нудне!

І, мов навмисне, день розтягався до безконечності!..

Коли б уже швидше надійшов вечір!

Вечір, "що все додому приводить, тільки доньку від матері відводить..." — як співала Сафо...

Доньку... арматора Теофіла!..

Але, здається, правду говорив Каєві його улюблений учитель, що у віршах натхненних поетів скриваються чари. Справді, щойно згадав вірш про вечір і немов прикликав його!

Чи то тільки так здається? Може, знов зайшла на нього якась затьма? Бо ж тіні від синього велюму — намету, натягненого над ареною, не довшають ані трохи.

Однак, що ж то робиться з самим цим велетенським велюмом?

Він надувся від вітру й гуде, як бубон під пальцями. Неначе й справді починається хуртовина.

А щасливий успіхом своєї вигадки архітект Евенцій аж виспівує Каєві у вухо:

— Це мій штучний бурун! Я вигадав його для навмахічних ігор, представлення морського бою. Зараз почнеться цей бій. А сили вітру твоя милість може легко вирахувати за звичайною формулкою: п — прудкість, в — площа вітрила, р — поступовий рух галери…

Архітектів дорогоцінний стилос, оздоблений великими смарагдами, швидко заповнював числами навощені таблички до писання, диптихон.

— Кількість рабів із міхом, що мають "х" респіраційну силу, зазначимо "мр"…

Але Кай, хоч би й хотів, не може вловити слів Евенцієвого викладу. Все довкола топиться в оглушливому ревінні й тупоті тисячоногого натовпу глядачів, які цим способом виявляють свою похвалу й захоплення.

— Е-во-е! — летить з горішніх місць… Як кинутий смолоскип, перетинає цілий цирк.

Кай невільно підіймає голову й не може стримати молодого сміху: це рве повітря отой високий, кощавий, зелено вдягнений осібняк, що надвис саме над ложею Магдалини… Скриб-писар, як дрібний урядовець із довгими безм’язими руками, що не знають ні ремесла, ні тяжкої праці. Його мокре, мов свіжопобарвлене волосся, перетято малинового кольору стьожкою довкола великої лисіючої голови.

У зеленій туніці він виглядає, мов жива збільшена карикатура ятлика.

Але ж його "Е-во-е!", справді, мов кинений згори смолоскип, запалює відразу захопленням цілий цирк, що враз починає страшенний зойк.

Це похвала юрби на адресу Евенція, бо його прехитрими приладами в одну мить перетворено арену на широкий ставок, повний розбурханих штучним буруном хвиль.

З брязкотом зброї та плюскотом весел на ці хвилі випливають справжні галери й готовляться до морського бою.

Це таки дійсна навмахія!

І не тільки Тиверіада, але й сама Цезарея, місто постійного осідку прокуратора й тетрарха, ще ніколи не бачила подібного видовиська.

Немов від ударів могутніх дельфінових хвостів, уже запінилися хвилі за кермами галер.

Звинними рибами, легесенько, без зусиль наганяють вони одна одну…

Збиваються в гурт знову і розпливаються. Немов у жартівливому танку на поверхні води.

Та вже сурма проспівала наказ. І у відповідь їй хмари стріл задзижчали в повітрі, ніби невидима рука велетня махнула над водою й закинула до неї блискучі сіті. І враз перший улов Смерті впав у ті сіті та збагрив їх кров’ю.

Кривавий пурпур відбився в очах бійців і заіскрився в очах глядачів.

Почався бій.

Піняться хвилі, плигаючи, мов білогриві Нептунові коні… Свистять стріли, плюскотять весла, шкребуть облавки галер залізні багри-гаки… Тіла перших ранених і мертвих важко падають у хвилі…

Усе покривається криком бійців та зойком і вереском глядачів.

Пурпурові й сині шовкові вітрила надимають свої могутні груди, набираючи в них штучного Евенцієвого вітру, що його наганяють укриті під велюмом міхи в міцних руках рабів — тих рабів, що гуртом мають лише Евенцієві відоме "х" "респіраційної сили…"

Тільки, здається, Евенцій щось перерахувався: міхи немов сказилися і штучний бурун перетворюється у справжню страшну хуртовину.

Свистом і виттям заглушує всі голоси бійців і глядачів. Ось падає скажено злісною хвилею і змітає, мов придорожній порох, і галас, і зойки, і захоплення…

Цирк замовкає.

Очі всіх присутніх розширені до останніх меж, а на розтулених устах однаковий знак запитання.

І хоча синій велюм без перерви зверху поливано водою, охолодженою снігом, а зсередини звогчувано ароматною дрібною росою, всі присутні чують, як згущене повітря чавить їх, немов брила нагрітого металу.

І таки дійсно, в цирку неначе нема повітря, а присутні, замість дихати, ковтають розпалену пару…

Зненацька прокотився підземний гуркіт, а весь цирк здригнувся й затремтів, немов по ньому пробігли жахливі корчі…

Кай відчув, як під його ногами задрижала долівка і стала навкоси.

Чи ж він справді умліває? Він, Кай Понтій, найвитриваліший із однолітків в палестрі! Той, кого не лише за кучеряву голову, але й за гармонійно розвинені могутні м’язи його палестинські товариші-римляни звуть "Мелеагром Риму"!

Та юнак не встиг відчути соромливості за свою слабість. Нагло прийшла свідомість і викликала хвилинне остовпіння.

Саме в цю мить синій велюм над ареною напнувся й голосно тріснув, неначе розбилася розпалена ваза небесної блакиті. Велетенська безсила тканина звисла над цирком, мов прапор переможеного.

Пожмакана й порозривана, вона тріпала краєм, ніби крило смертельно раненого велетенського птаха, а в розпалений прорив улетів стовп піску й куряви.

На глядачів посипалося дрібне каміння, і ніч без вечора вмить замінила паркий день. А в тій єгипетській пітьмі, або ж, як тут говорили, сухій імлі, що налетіла з пустині гураганом, із тисячі грудей однодушно вирвалися жахливі слова:

— Terrae motus[28]! Рятуйтесь!

Хвилі перетвореної на широченний басейн арени з могутньою силою вдарили на глядачів. Немов із величезної миски, що перелилася через край, штовхнуто воду сильним стусаном.

Арена перехилилася, як миска, і залила не тільки водою, але й безумною панікою вщерть, по вінця амфітеатр.

Ще раз у різних кінцях застогнало одурілим шалом те саме страховинне слово:

— Terrae motus! Землетрус! Рух стихії!

А вся людська маса схопилася на рівні ноги, обернулася спиною до арени й перекочувалася хвилями до виходів.

Топтала й душила передніх, але виходів не знаходила, бо вони були забиті.

І знову цирк застогнав, але зойки й вигуки втратили характер людських голосів…

Ще раз в отвір роззявленого велюму гнітючою спекою дихнув "полудневий біс" самум, що палить рослини й життям тварин гасить свою смертну спрагу…

Фіалковий вогненний меч розсік темряву й немов палаючою биндою оперезав мармур Тиберієвої статуї.

Кам’яний цезар хитнувся й легко, стрімголов кинувся у воду[29].

Довкруги Кая шалів хаос. Змішалися люди й речі. Люди немов утратили здібність керувати своїми рухами, а неживі речі набули її.

Важкі бронзові триноги, що на них по кутах прокураторової ложі палилися пахощі, раптом зірвалися з місця і в повітрі, на лету, кинулися в бій із мармуровою вазою, повною квітів.

Ваза розлетілася на дрібні скалочки від першого ж наскоку триногів.

Злива дрібних уламків черепків та жевріючих вугликів упала на Кая. Голову огорнув огидний запах паленої вовняної тканини, що кожного примушує прудко оглянутись і шукати причини.

Але Кай не встиг збагнути, навіть тоді, коли відчув пекучий біль на щоці, плечі й уздовж руки: немов невидимі пси кинулися на нього й кусали, де могли.

Не було часу зрозуміти, чому Маркел таким сильним рухом зірвав із нього частину його парадної одежі, туніки пальмати[30], й перетворив її на безрукаву ескоміду[31] раба. Кай заточився й зашкутильгав убік, не відриваючи, однак, погляду від постаті архітекта Евенція, що, мов викинений із пращі камінь, пролетів біля його голови і стрімголов, неначе наслідуючи рух статуї цезаря, кинувсь у басейн-арену[32].

Кай із жахом бачив, як архітект влетів у водяну лійку, що крутилася чорториєм у штучному озері.

Бачив, як ще одну мить архітект борикався з хвилями…

— Збожеволів?.. Рятує Тиберієву статую?.. — тьмяно пропливло Каєвою думкою.

Але Евенцій уже зник, всмоктаний водоворотом.

Ще мить — і в лійці закрутилася, як нетривка пам’ятка по ньому, червона смужка його крові…

А за хвилину не було вже й води: вода пішла в землю. Натомість посеред арени роззявилася широка щілина.

Ще перед хвилиною такі грізні трирем и й галери, тепер лежали, як мертві риби на піску, безсилі й нерухомі. А по їхніх боках гучно торохкотів камінний дощ…

— Світла! Смо-ло-ски-пів! — що вистачило сили закричав Кай, прийшовши до тями.

— Вояки! Очистити воміторіуми![33]

Але вже й без його наказу по різних місцях заблискали світляні квітки: щось горіло!

О в цій заграві Кай побачив широкий чорний зиґзаґ прірви, що перетяла арену та єдиним ковтком випила з неї всю воду штучного Евенцієвого озера, проковтнула й мармурового цезаря й архітектове життя…

Коли ж перевів очі на ложу Магдалини, труснуло ще раз і скинуло, мов клунок, що випав із горища, отого, перед хвилиною смішного й задоволеного "зеленого ятлика", що виявляв так нестримано своє захоплення.

Тепер він усією вагою свого, мабуть, неважкого тіла вдарився об кам’яний бар’єр ложі. Тільки цей образ викликав у Кая цілком конкретну думку про смерть. Бо ж "ятлик" Донатус, падаючи, міг забити Маріам!..

Ця думка, немов звільнена пружина, підкинула Кая. Вистрибнув із своєї ложі. Ось коли придалися гімнастичні вправи палестри! По лавах

та кріслах, мов по купинах мокляків, переплигував у напрямі гетериної ложі.

За Каєм стрибало кілька його найближчих приятелів.

Коли вскочив у ложу, востаннє низькими голосами могутніх струн загриміли підземні громи…

— Не бійся, Маріам!.. До Генесаретського моря! На воді безпечніш!..

І несподівано для самого себе, юний атлет повторив атавістичний рух старих квіритів, своїх предків, що на святі схопили й понесли сабінянок…

Міцно тримав Магдалину на своїх грудях і, продираючись поміж втікачами, вирвався вже напівочищеним вояками виходом на вільний простір.

## II. НА ДОЗВІЛЛІ

Дві подвійні флейти, єгипетська арфа та грецька ліра, зливалися у прозорий струмок бадьорої мелодії.

Звуки були такі свіжі й легкі, немовби забирали з собою дрібні водяні крапелинки, що розсівалися тонкою росою із струменів водограю. Підхоплювали їх і м’яким срібним потоком падали на блакитні лотоси, жовті іриси та пурпурові галилейські анемони, що творили вінок над свіжим обличчям погожого басейну.

Спершись на подушки, розкидані по мармуровій лаві в затінку колонади, прокуратор Юдеї Понтій Пилат, посміхаючись, плескав у долоні до такту мелодії.

Глухі удари тамбурина, що ним ніби знічев’я гралася дівчинка-єгиптянка, обкреслювали звуковим пунктиром низку мінливих поз, живий фриз, творений малими танцюристами: хлопчиком-семилітком та чорно-гнідим цапком. І дитина, і звірятко мали однаковий теплий і грайливий погляд золотистих зіниць. Їхні блискучі очі та пружні м’язи пустували безтурботністю молоденьких істот, щасливих уже з того, що вони живуть. Обоє ще мало зазнали прикростей життя. Були втіленою дитячістю. І це ріднило їх, робило цілком взаємно подібними.

В обох були подібні і звинність рухів, і міцні та гнучкі, мов з оксидованої криці куті, ніжки. Навіть хлопчикові кучерики та хвиляста вовничка козлика звивались однаковими туго скрученими перстенцями та виблискували на зламах червоним золотом!

… Для нас нема впину!

Ну ж, плещіть, долоні!

Нас-бо кличе-манить

Превеселий бог…

Півголосно, трохи шорстким, але ще металевим баритоном підспівував Пилат.

З теплою згадкою про юнацькі роки підхоплював легеньку мелодію вакхічного танку, вигравану невільницями, і переводив задоволений погляд з малого танцюриста на звірятко.

Ясний настрій спокою і вдоволення наповнював перистиль. Навіть обличчя чорного раба, що обвівав прокуратора пінистим віялом із струсевих пер, на мить розгладилось і освітилося відблиском усміху…

Понтій Пилат відпочивав.

Не думав про раз у раз готову вибухнути розрухами або й повстанням бурхливу Юдею. Забув про розпалену ненависть проконсула Вітелія[34], який ніколи не пропускав нагоди вчинити Пилатові якнайбільшу прикрість. Не згадував про завзяту й постійну злість тетрарха Ірода Антипи[35]…

Усі вони, саме останніми часами, немов у спільній змові, виразно вишкірювали проти нього свої зуби і знову показували, вже не раз обтяті Пилатом, кігті. Та в золотім спокою цього погасаючого дня про всіх цих юдейських гадюк хотілося цілком забути.

Слух, і зір, і ціла втомлена щоденною крутаниною душа вимагали дозвілля й відпочинку від лукавих облич, улесливих, зрадливих слів, підлих, колючих поглядів та облесної пошани, що була плащиком для палкої невгасимої ненависті. Це ж бо та природна атмосфера Юдеї, в якій так швидко посивіли Пилатова голова й душа.

Раптом танок перейшов у несподівану інтермедію: цапок легким скоком майнув у повітря і вже скубав квіти біля фонтану. Але прудкий, як малий фавн, хлопчик-танцюрист також одним скоком опинився біля свого партнера і з іскрами сміху в голосі й очах тяг козенятко за м’які вушка далі від квіток.

Відкинувшись на подушки, Пилат сміявся, аж трусив м’ясистими щоками, виголеними до лискучості єдвабної тканини. Потім зробив легкий рух у сторону невільника-підлітка, що прикуцнув біля низенької лавочки-підніжка.

Раб перебіг мозаїкою долівки до фонтану й витяг з басейну охолоджену водою запечатану воском глиняну амфору[36] з вином.

Другий раб уже стояв на досяг прокураторової руки з тацею солодкого печива та овочів.

Пилат кинув танцюристові пригорщу солодощів та гроно винограду і простяг руку по келех із вином. Не вчув легких кроків Клавдії Прокули. Обернувсь аж тоді, як випещена і прикрашена дорогими оздобами рука дружини лягла йому на рамено.

— Дивись! Чудово! — вказав Пилат очима на танцюриста з цапком.

І посунувся на лаві, роблячи Прокулі місце біля себе.

Струни зазвучали знову, і перистиль немов наповнився співом опоєних сонцем голосистих цикад.

Прокула відіслала віялоносця й сіла побіч Пилата.

— Коли щось дійсно повелось ідумейцеві, — задоволено продовжував прокуратор, — то хіба цей винахід! За цей дарунок, — вказав на хлопчика та козлика, — варто йому щось і вибачити!

Клавдія посміхнулася:

— Не май сумніву: очевидно, що вибачати доведеться. І не одно^щось. Це ж звичайний наслідок Іродових дарів!

— Не боюся данайців[37]!

— А я трохи стурбована… хоч і не данайцями…

Пилат обернувся до дружини. Обняв ласкавим поглядом гладенько зачесану голову, прикрашену лише білою стьожкою патриціанок[38]… І безжурний вираз утік із його обличчя.

Очі дивилися сторожко, із запитом, а від того риси враз витяглись і постаріли.

— Сталося щось? — спитав без жадного здивування. Бо ж був певен, що в його Преторії чергова прикрість завжди стоїть при дверях. От вона вже й перекреслила сяйливу апофеозу спокійного вечора своєю тінню.

Суворо оглянувся на мовчазного раба, від якого падала тінь на підлогу. Раб покірно стояв із схрещеними на грудях руками, чекаючи пайового запитання.

— Ну?!

— Шляхетний пан із Єрусалима… звелів оголосити себе як "приятеля" світлого прокуратора…

— Жадних "приятелів"!.. Аж до завтрішнього ранку… — терпко злетіло з Понтієвих уст.

А попередній лагідний вираз утік остаточно і вже не вернувся. Втома стягла кутки губ додолу. Пилат ніби споночів:

— Ходімо, Клавдіє, в сад! Бо ж і тут, як у Преторії, прохачі хапатимуть мене за ремінці сандаль.

Важко підвівся з місця й махнув рукою музикантам.

Клавдія вже ступала попереду широкими сходами тераси.

Раптом затрималася: відчула на собі вагу великого прохання, тремтячий "дотик надії".

Напівоглянулася: раб усе ще покірно стояв у тій самій позі поміж двох колон, маючи повні очі темного смутку. Матрона знизала раменами.

Чи ж прокуратор колись відкликав раз промовлене слово?

І промовила вголос:

— Маєш наказ! Іди!..

Срібними жилами штучних струмочків розливалося життя в палацових садах. Спадаючи на туге листя лотосів, дзвінкі крапелини переказували дрімливим квітам мелодію, перехоплену при вмиранні там у перистилі!..

Збуджений свіжістю морського подиху аромат плив у повітрі широкими колами, як хвиля на зрушеній поверхні тихого ставу.

Пилат забув якийсь давно забутий аромат… Немов сад дихнув милою згадкою й налив прокураторову думку милими пахощами давноминулого…

Але на цю згадку, як на горличку, шулікою кинулось і забило її недоговорене Прокулою речення.

— Так чого ти боїшся, Клавдіє?

Слухав слів дружини про сина, що майже день у день перебував у Каліроє й цілком відбився від дому…

Прокула зрозуміла, що Кай уже дорослий мужчина й мусить знайти собі коханку… Але не юдейку! А до всього, ще це дивне товариство… філософів, які хочуть "змінити обличчя світу"!

Пилат розширив ніздрі: той милий аромат, як примара далекої юності, що виступила з забуття, заступився за Кая..

Чи ж іншим, ніж Кай Понтій, був Понтій Пилат… у Таррагоні? Скільки прекрасних діб пережив він сам за філософією, схилившись над сувоями!.. Над думками тих, що вже давно не ступають по землі!.. Тоді палкий юнак, Понтій Пилат щиро й віддано називав їх своїми вчителями.

Хіба ж він не уболівав цілою душею, що гине безкомпромісова, тверда й чиста, як холодний кришталь, староримська чеснота?.. Вірив навіть у чисту Істину, єдину й незмінну! І так її шукав!

Але ж чи не затримувався також при цих шуканнях… на проявах краси?.. Якби-то бодай у натхненній Деотимі[39]! Але ж у кожній огненноокій чи мрійній танцівниці гадитанці[40]… Аж поки не прийшла його справжня німфа Еґерія[41], Клавдія Прокула…

Лагідний погляд Пилата спочив на дружині, що виглядала ще такою молодою і принадною…

Однак це правда: Кай уже дійсно дорослий. Тож батькам нема чого так турбуватися його частими відвідинами в Калірое.

І, здається, що красуня з Магдали, що перебувала тепер у цім улюбленім Тиверіадою літниську, не цілком навіть юдейка… Казали, що гебрайського в ній нема нічого…

А молодість мусить вишуміти, щоб із "виноградного соку" юності вигралося добре вино виробленої та усталеної вдачі.

Може, навіть, ліпшої ферментації, як перебування в товаристві тієї гелленки духом — Маріам, Кай тут не знайде. Кай — дорослий мужчина, каже Клавдія Прокула… Але, власне, він ще не мужчина, лише юнак!

І це якраз впору прийшло на Кая, бо ж саме тепер він виробляє свій світогляд.

У гелленів завжди було:

"Ліпше мертвий лев, ніж живий пес!"

А довкола — у юдеїв:

"Ліпше живий пес, ніж мертвий лев..."

— Дуже мені жаль, що ти сама досі не бачила Маріам. Маєш велику втрату... Повір мені: вище всяких слів!

— Чую це часто від Кая та інших. Мушу знайти нагоду... — всміхнулася Клавдія. І враз споважніла:

— Та я думаю не лише про неї, але й про товариство...

— У мандрівках із галилейськими перипатетиками?

Пилат підняв угору широкі, без єдиного сивого волоска брови.

Клавдія надає цим перипатетикам аж надто великого значення!.. Кожна філософія і кожний філософ завжди змагали до того, щоб змінити обличчя світу! І жодному ще не пощастило зробити цього.

А жиди прищепити Каєві нічого не зможуть. Бо ж своєї філософії вони не мають. З усіх явищ та ідей вони лише "виписують закони". І, власне, ці закони — навіть не закони, а лише приписи для практичного життя. Каєве ж життя ніколи не зійдеться з їхнім!

Адже Клавдія знає: Пилат посилав на довший час переодягненого сотника Корнелія[42]. І хіба тільки його одного? Дуже довго й докладно стежили за тим назаретським учителем, що зацікавив і Кая.

Прокула не має чого турбуватися: Кай цікавиться цим знічев’я, як новою філософією…

Але не менше цікавиться цією філософією, і то не знічев’я, але із обов’язку, прокуратор… як своєрідним народним рухом…

Легкі квапливі кроки швидко наздоганяли Клавдію та Пилата.

Улюблена невільниця прокураторової дружини Аретуза подала своїй пані таблички-диптихон.

Прокула пробігла очима написане:

"Йосиф із Ариматеї, член найвищої жидівської ради в Єрусалимі, благає світлу доміну вможливити йому негайне побачення з прокуратором у справі, якої не можна відкласти".

— Скажи радникові, хай докладно напише, чого бажає. Якщо це можливе до виконання, все буде виконане. Але — завтра. Сьогодні неможливо! — промовив Пилат до Аретузи, своїм звичаєм двічі притакнувши головою. — Я сказав.

Поклав руку на рамено дружини й пішов з нею далі, міркуючи вголос:

— Безумовно, світогляд цих східних мрійників не годиться для нас, римлян.

Ось маєш: Йосиф, безперечно, найліпший, найсерйозніший із них усіх. Але і в нього нема жодного почуття системи й порядку. Такі люди не можуть мати впливу на Кая!

— Не кажи! — відізвалася Прокула. — Саме під їхнім впливом Кай уже прийшов до небезпечного висновку, що нема жодної різниці між гелленом та юдеєм, коли за головну підойму життя мати любов до людства.

Пилат лагідно усміхнувся:

— Звичайно! Любов багато змінює в поглядах!.. Особливо, коли отой збірний "юдей" репрезентується єдиною та ще й винятковою "гелленкою"... з Тиверіади... чи так із Магдали! Щоправда, в Каєві занадто багато моєї, іберійської крові. У тебе він не вдався. Має занадто буйну фантазію, що часом заступає йому реальну дійсність. Згодом усе це уляжеться. Але тепер, твоя правда! — треба його берегти... бо ця Юдея... Ага, згадав! Чи бачила ти вже нові вулики, зроблені саме на юдейський спосіб? Несподівано такі практичні, що звелю поробити такі й в іберійському маєтку, в Таррагоні. Питаєш — чим? Передусім тим, що не потребують багато місця. Маючи форму рур, виплетених із лози й намащених глиною, вони кладуться, як колоди, один біля одного. Іноді півсотні й більше в одну купу[43]...

Однак на пасіці не юдейські вулики, а мале муринське дівчатко притягло Прокулину увагу.

Вся намащена запашним олійком, лише з ретязком на шийці та намистяним поясом на дитячих стегнах, дівчинка сиділа в траві проти отворів вуликів і з великим захопленням приглядалася, як із своїх "хаток" виходять бджілки та як вертаються додому.

Кожний отвір був лише на дві бджілки. І дівчатко це помітило. Тому кожну третю, що тиснулася до вічка, затримувало ручкою[44]. Муркотіло, як котенятко, радісно сміялось, коли бджоли сідали йому на руки й лізли до шийки.

Не відганяла їх, не лякалася, але до кожної бджоли прихиляла голівку, немов прислухалася до її голосу. Однак час від часу прикривала правою пухкою ручкою з ямочками велику квітку, що її тримала в лівій руці. До неї не дозволяла бджолам наближатися.

Углядівши Прокулу, чорна дівчинка схопилась із трави, розсунула листя квітучих кущів, що ними була обсаджена пасіка, і легким звірячим скоком виплигнула на доріжку.

Замуркотіла й потерлася кучерявою голівкою об Прокулину руку. Потім звернула вгору обличчя, немовби хотіла подивитися пані у вічі, і поклала матроні в руку велику червоно-фіалкову квітку.

Кивнула голівкою і враз, немов ящірка, пірнула в гущавину лапатих рицинусів[45].

Приязний, лагідний вираз з’явився на гарному обличчі Прокули. Як перед хвилиною Пилата, так тепер її охопила давня мила згадка… і ніби промовила за неї вголос ім’я малої муриночки:

— Гела!..

Це слово відтулило перед очима далекий ранок над Єгипетською землею…

Чорне, як ебен, тільце Гели ніби всмоктало в себе також і тіні, що огорнули були думки й почування Пилатової дружини…

Того ранку подружжя Понтіїв — вони були тоді в Єгипті! — вирішило відвідати чарівний острів Філе, особливо прекрасний під час нільської повені. А того ранку Ніл так страшенно розлився! Води вкривали собою стільки підводного каміння і скель, що годі було відгадати небезпеки під нерухомим, лагідним спокоєм поверхні води. Кожен удар весел міг стати останнім враженням цієї подорожі.

А Понтіїв манив, мов зачарованих, острів-примара. Вставав, як дивний сон, з ріки, як прекрасна казка неба й води, споєних світлом, тим єдиним у світі єгипетським сяйливим світлом, в одно нероздільне ціле.

Був це образ щастя, того великого витуженого щастя, такого недосяжного, що око навіть не схопить ані його контурів, ані форми.

Тільки серце пізнає всім своїм єством і, напоєне екстазою, вітає:

— Це воно!

Коли у просторі розлитого Нілу,

Обнявшися, двоє прямують в човні

До острова Філе, де добра Ізида

Їм поміч подасть у життєвій борні…

Лагідними хвилями коливалась у ритм із рухом човна пісня веслярів, їхні весла плескали до такту, підносячись угору та падаючи на воду:

Та, щоб до брам смерті дійшли вони вкупі,

Не сміють змінити дороги-мети…

Бо ж хто з них не ступить на острів ногою,

Тому життя стежки з другим не пройти…[46]

Раптом із далекого вже берега зірвався дитячий крик, впавши різким дисонансом у мелодійну пісню гребців. Та такий жалісний, кволий, сумний! Наказ Прокулиної руки обернув човен до берега. Післані веслярі

повернулися з маленькою муринською дитинкою-немовлятком і поклали її до ніг матрони.

На лівій ніжці дитинча мало мотузок із дерев’яним паколом. І той мотуз прив’язав безпомічну маленьку істоту до Прокулиного життя… За нього-бо вхопилась і затримала Прокулина рука життя, що було на волосинку від смерті.

— Є це звичайний спосіб чорних тубильців ловити крокодила. Шляхетна доміна хоче знати, чи завжди гине дитина? Ні, не завжди! Часом-бо крокодцла заб’ють раніш. А зрештою, це ж діти ворожих племен! їх на це й викрадають!.. Бо ж нема ліпшого щита, як із крокодилячої шкіри[47]!

— Хто вибрався на Філе й не вступив на острів укупі із своїм попутником, не пройде з тим попутником всього свого життєвого шляху… — напівсумно всміхнулася Прокула.

— Але ж ми обидвоє не вступили на острів! — м’яко озвався Пилат. — Тому й пройшли вже вкупі більшу частину життя… А з тієї подорожі привезли твій живий щасливий талісман — Гелу…

Прокула назвала муриночку Гелою, "сяйвом світла", у пам’ять того, що тоді, коли вони наближалися до острова Філе, уявилося їм світляною сяйливою примарою те єдине справжнє щастя… І вважала, що врятована дитина принесла їм щастя.

Вона вірила, що Гела — це справді якась таємнича, загадкова істота, бо досягла віку, коли діти починають цілком добре говорити, а муриночка не промовила ані одного людського слова. Тільки муркотіла, як кошеня, або чирикала, як пташка. Але не була нерозумна. Погляд мала не по-дитячому мудрий. Розуміла все дуже добре. Видко, дуже прив’язалася до Прокули й Пилата, бо намагалася все зробити їм якусь

приємність. Так і нині, подавала, намагалася всунути Прокулі в руку квітку, белькочучи щось своєю "мовою".

— Це Гелине бурмотіння могла б пояснити хіба одна людина на світі! — всміхнувся Пилат.

— Гадаєш, пророк Йоканаан?

— Який це?

— Той найбільший нинішній Каїв улюбленець. Кай оповідає про нього дива… Але вчора хтось мені казав, ніби Ірод уже якийсь час тримає пророка у в’язниці…

— Ні, я думав не про нього… Ні галилейці, ні юдеї… тільки наша тарраґонська Аполлонова жриця Аполлодора. Вона…

І раптом урвав, здивований виглядом Гелиної квітки, що її взяв із рук дитини. Такої він ще ніколи не бачив[48].

Розглядав із несподіваним почуттям широкий пурпуровий келех, вкладений у білий. Відводив пальцями химерно переплутані стовпчики й пиляки, пізнаючи в цім, ніби штучнім, орнаменті зменшені моделі різних приладів, що їх уживають при каранні злочинців хресною смертю: гвіздя, молоток, кліщі…

У квітах — образ злості й ненависті!.. Прокляття смерті й нещастя!

Прудким рухом, із терпкістю й огидою, Пилат відкинув від себе квітку пасифлори. Але з-за його зціплених зубів не вирвався звук слова.

Прокула з сумом поглянула на знову стемніле обличчя чоловіка й тихо зітхнула: сьогодні вже напевно не проясниться!

Мовчки дійшли широкою алеєю до тераси, що звисала над морем. Скеля наїжилася кактусами та агавами. А каміння було густо вкрите їстівними лишаями. Були незаймані: прокураторові раби мали досить їжі.

Пилат, а за ним Прокула, посідали на вирізьбленій лаві з рожевого мармуру.

Західну сторону неба затягла жовта з маленькими іскристими хмаринками запона.

Було тихо, спокійно, гарно.

Щоб нав’язати перетяту розмову, Прокула промовила:

— Вечір, як мед: золотистий, ароматний і солодкий…

— А повний укритих жал, — додав Пилат.

Матрона замовкла знову. Жаліла чоловіка, що ставав усе більше й більше рвучким, вразливим на прикрості.

— Ах, швидше б уже скінчилося це юдейське вигнання! — мовчки зітхнула Прокула.

Дивилася на море, але згадувала інше, де на Мізенському мисі була її власна улюблена вілла. У ній, оточеній згадками про Прокулин ідеал, Корнелію, матір славних Ґракхів, мріяла б вона бути якнайшвидше!.. Там, у повній самоті, далеко від людей, серед двох блакитних просторів, дожити б їй із Пилатом "років Филимона й Бавкиди"!

Там без страху, без роздражнення, дочекатися Харонового човна, що перевезе їх у країну, звідки ніхто й ніколи не повертається… Не повертається… Бо ж, напевно, ліпшої країни нема…

Не повертається, — меланхолійною луною відбилася думка, — хіба що на крилах згадки й спомину… Але ж на це треба собі заслужити в нащадків…

Кілька зірок уже поквапились розплющити свої очі. Але моргали ними, неначе ще не цілком прокинулись із сну: денне світло було для них ще надто ясне…

— До речі! — сухим голосом спитав Пилат: — Ти справді не знаєш, де Кай? Мені здається, що я не бачив його кілька днів.

Прокула гадала, що Кай і не в Тиверіаді, і не в Каліроє… Мабуть, десь слухає Назаретського Раббі… Перед кількома днями посилав Магдалині заквітчану, як офіра Венері, клітку з білими голубами.

— Як захоче мене бачити, — казав, — випустить птаха… або й двох.

— Я сьогодні навмисне посилала спитати в голубарів: жоден із голубів не повернувся. Але Аретуза вже знає, що між Каєм і гетерою ніби порвалися струни… якась дисгармонія…

— Ну, от, бач: може, вже між ним і гетерою пробіг заєць[49]… Що ж до почуття естетики… — почав був Пилат, але, не скінчивши, обернувся, бо зачув позад себе поспішні кроки на садовій доріжці.

До тераси наближався, майже біг, саме щойно згаданий Кай.

За ним повільним кроком, як у похоронному поході, де квапливий рух змінити нічого вже не може, наближався радник Йосиф Ариматейський.

Його красне, мов тонко вирізьблене обличчя мармурової статуї, позолочене заходячим сонцем, вражало — таке сумне й бліде.

Наблизившись, він глибоко вклонився Прокулі й Пилатові, кожному зокрема.

Але Кай був настільки схвильований, що навіть не привітався з батьками, а враз почав нервово піднесеним голосом:

— Той Tartareus cfnis[50]... Негідник... Ірод! На цей раз міра переповнилась. Я... ми обидва з радником просимо... вимагаємо...

Обернувся до Йосифа.

Той уклонився ще раз і мовчки чекав.

Прокула нашорошилась: отже, не помилилася, що Іродів подарунок віщував прикрість! І так швидко!.. Пилат нахмурив брови. А повний обурення Кай мішав різномовні слова, пошматовані душевним болем:

— Зрадою!.. Підступом ідумей забив пророка Йоканаана! То ж був найліпший із усіх стоїчних мудреців! Ах, Йоканаан!.. Найсвятіший із святих! Найправедніший із праведних!..

— За що? — спитала Прокула тихо.

— Де і як? — спинив синові нарікання Пйлат.

— Небіжка[51] негідника, княжна Саломе, знизилась до того, що на бенкеті танцювала... сама танцювала перед гістьми! Як найнята флейтистка, як платна міма...

Прокула, ніби від холоду, зсунула рамена: "У цих східних варварів цілковито знищено почуття власної гідності!.. — думала з прикрістю, але присутність радника-юдея не дозволяла їй сказати цього вголос.

Справді, якої великої офіри вимагає Рим від своїх громадянок, що бувають змушені не тільки жити в сусідстві, але ще й входити у прямі стосунки з цими істотами!

А Кай продовжував:

— І, як платні за свій танець, Саломе зажадала — поміркуй тільки! — Кай повернув до матері схвильоване обличчя, — голову Пророкову!..

Зіп’яв руки, аж йому хруснули пальці. Поглядом безмірно розширених зіниць бачив цю скривавлену мертву голову Пророка на золотій таці, в оточенні п’яної забави, пустих розмов фальшивих тетрархових приятелів…

Розпач, образа й обурення наповнювали тремтінням Каїв голос, серце, всю істоту.

— І ця ідумейська гієна наказала негайно принести голову Йоканаана… — продовжував вибухом своїх нестерпних жалів Кай. Як стріли, меткі, співучі й крилаті, були вогненні слова! А дух його — це було полум’я, що рвалося під небо!..

Пилат глибоким поглядом уважно дивився на сина. Його вражало, що Кай перейняв спосіб східних людей висловлюватися квітисто, велемовно й поетично.

— Це небезпечно! — формулював Понтій свій висновок. — Здебільша багато слів уживає той, хто має мало думок. Libidinosa eloquentia! Перечулена красномовність! — додав із деяким презирством.

Таки правда, Прокула має рацію! Кая слід усунути з цього товариства.

І спокійно перервав синові жалі:

— І ти, раднику, в цій справі? Але чим же тепер можу тобі послужити?

Йосиф зробив легкий рух руками, і широкий плащ, що його носив на арабський спосіб, накриваючи ним голову, ледве помітно майнув у повітрі, як утомлене крило.

— Ти сказав, clarissime[52], "завтра"! А твоє слово незмінне: воно ж обіцяло виконати моє прохання, якщо це можливе до виконання. То я вже послав своїх людей, щоб вони приготовили в мене, в Єрусалимі, гробницю пророкові Йоканаановi[53]. Бо прохання моє до тебе, щоб тетрарх віддав тіло забитого.

— Я також піду з радником! — промовив Кай.

— Візьми з собою сотника Лонгіна і скільки треба вояків!

— Я також піду з радником! — промовив Кай.

— Time Danaos[54]! — тихо озвалася, мов подумала лише вголос, Прокула.

Перед Пилатовим зором мимоволі розгорнувся пластичний фриз: хлопчик-танцюрист і молодий цапок…

— "Учні", Саломе… Чи ж цього вже не забагато?

Радник уклонився: хотів відходити.

— Нехай світлий прокуратор повірить: не хотів бути настирливим прохачем у неурядові години…

— Але ж, коли сказав мені, з якою новиною приходить, — знову розпачливим поривом вибухнув Кай, — як я міг відпустити радника, нашого приятеля, без полагодження його справи?

Пилат притакнув:

— Добре вчинив ти, Каю! У ці години я прохачів не приймаю. Те знають усі! Але гостя прошу розділити з нами вечерф, — запросив Пилат.

— Бенкетів і танців не знайдеш у нас, Йосифе. Та й не були б вони сьогодні доречні. Але у дружніх словах може бути полегша на твій сум і біль.

Сперся на Прокулину руку. Матрона знала цей рух: був певною ознакою, що Пилат, виснажений безнастанними прикростями, потребує не фізичної, але духовної: підтримки, яку він знаходив лише у своїй незломній духом "Понтії Юстиції", як любив називати жартом свою дружину.

Кай відійшов, був занадто схвильований і бажав лишитися на самоті.

Прокуда проводила його вдумливим поглядом. Постановила переговорити з ним. Сама, однак, лишилась у тріклініумі — присутня тілом, думками далека… Хай Кай, як навчала його з дитинства, на самоті приведе до рівноваги свої думки й почуття.

По вечорі всі грос перейшли в затишний таблінум.

Сьогодні не вабили їх ані тонкий смак та аромат грецьких вин, ані добірні овочі, ні філософічні диспути, улюблена гімнастика для розуму.

Довго сиділи в тишині глибокої ночі, занурені в бурхливі буруни спіненої дійсності, яку наманишся з’ясувати, щоб прокуратор міг її заспокоїти певною рукою.

— Твої мудрі вияснення, Йосифе, вже не раз допомогли мені ясніше дивитися на істоту явиш цього краю, яких часом не може прийняти мій римський дух… — казав, Пилат. — Говориш: Йоканаан заплатив життям за Еліаго… то з цими святими скарбами на горі Ґаризм підловився[55]… Помста…

— Не тільки помста, — перепинив його Йосиф. — Хоч є й вона. Ідумейцеві відомо, що шляхетний Кай Понтій безмірно цінив і глибоко поважав пророка… Але…

Спокійний радників голос креслив далі аннали болю й суму:

— Тетрарх і головний юдейський первосвященик Каяфа в суголосі. Адже Ірод навіть своєму союзникові стелить під ноги м’який килим лукавства, підлоти і зради. Бо ж у обох мета однакова… Каяфі залежить на знищенні того, хто загрожує скам’янілій "істині" первосвященикової науки та "віри навіки нерушимої", "єдино правдивої". Заміри ж Іродові — знищити всіх юдейських вождів, тобто позбавити жидівство всіх, хто міг би стати на його чолі.

— Та хіба Ірод — не симпатик жидівства? — підняв свої широкі брови Пилат.

— Так… доки жидівство не стає йому на перешкоді. Не забувай: Ірод — син самарянки… Прокуратор уже досить знає звичаї й погляди цього краю. Досить-бо перебуває тут. Тож може собі легко уявити, скільки різних менших і більших прикростей, ба навіть і понижень пройшов ідумеєць, поки все це довело його до порозуміння з Каяфою, від якого, нарешті, він добився поважної оборони.

Тож нині Ірод не може не бажати справедливої відплати, сатисфакції, тобто: поставити на п’єдестал "вождів" і "визвольників" нікого іншого, як тих понижуваних юдеями самарян…

— Еліяг… На цього обраного знахідника "Мойсеєвих скарбів", на нього й спирався Ірод. Не на Варраву, якому знає ціну та якого, між іншим, широко використовував. Адже Варрава завжди готовий на поклик. Звичайно, за відповідну платню. Вождь, повстанець, але і звичайний небезпечний розбишака, що, дійшовши до відповідного щабля, міг би і не оглядатись і на самого Ірода, не то на Каяфу. І ось, у цей момент виступило із своєю власною стратегією жіноцтво Іродового дому.

Прокула помалу підняла голову й почала прислухуватись уважніше.

— Всі мрії Іродіади й Саломе, всі їхні змагання ідуть до одного: до найвищої влади, за всяку ціну. Здобути для Ірода в Тиберія титул…

— Царя юдейського! — всміхнувся Пилат… — Аякже! Знаю!..

— Так. Царя… Хоч би тільки царя єрусалимського! — кивнув головою Йосиф.

— До правд віри, до вічних істин і речей їм подібних Іродові діла нема. Його манить одне: стати вище!.. Якнайвище!.. А жінки…

Йосиф кидав широкими мазками фарби на образ цих жінок:

— Завзяті, як римлянки доби найвищої римської чесноти, але — без чесноти. Бо вона — не для них! Для них чеснота — це лише смішний пересуд, що сам себе вже давно пережив і постарів… як зачіска, що її нині ніхто вже не носить!

— Освічені й рафіновані, як гелленські гетери. Як усі, по крові їм близькі, сирійки, що досконало засвоїли собі всі способи очарування: своєю особою, словом, танцями… танцями тіла й духа, однаково…

Пилата вкололо слово "танці"… Пластичний фриз… козенятка і хлопчика-танцюриста… Здалося, що легка мелодія там, у перистилі, розвіялась у злісному й переможному, сміху Саломе.

— Захоплені таємним і містичним, як усі жінки Сходу, вони повні забобонів. І той їхній містицизм є, власне, ворожбитством, що ним вони хотять опанувати й невідоме…

В інтригах і боротьбі за владу та впливи вони справді митці. До насолод життя, які тільки можна прийняти чуттям, як і до насолод понадчуттєвих і до найсміливіших вчинків, вони готові завжди і здібніші, ніж чоловіки.

Прокула беззвучно вийшла з таблінуму. Образ славної тиверіадської гетери, яка стала нині "зіницею ока" Каєві, закреслився реальнішими рисами перед матроною.

Правда, Магдалина — не сирійка, не затроєна Іродовою кров’ю, що прагне влади… Але ця одержима сімома бісами або натхнена всіма дев’ятьма музами й опанована Афродитою блискуча гетера, може, ще небезпечніша, ніж усе разом жіноцтво Іродового дому.

Кай занадто палкий, занадто іберієць, що не знає меж у своєму запалі… Обов’язок римлянки, не тільки почуття матері, наказує Прокулі чатувати над Каєм… порадити й оборонити його…

— Так от: уяви собі, світлий прокураторе, які плани, які сіті, які палкі мрії сплітають ці істоти, варті одна одної! Які образи майбутнього могли постати в цій атмосфері!.. А тут з’явився Йоканаан. Пізнав їх ліпше, ніж я тобі їх малюю. Що він мав чинити? Чесно й безпощадно виступити проти

них… І він виступив. Остерігав Ірода. Ідумеєць у тверезому стані відчував перед пророком страх… може, навіть, і визнавав, що той остерігає його цілком обґрунтовано. Але причини, що мусили неминуче привести до пророкової смерті, наростали страшенно швидко. Було їх занадто багато: відверті й таємні, особистий загальні…

Над Йоканааном давно вже висів видимий усім і йому також піднятий меч. Він мусів упасти неминуче…

— Час! Давно вже час оздоровити провінції від цієї гідри… — міркував Пилат, слухаючи радника.

— Щоправда, я не Геракл. Але ж і цей гад — не лернейська гідра, а лише звичайна отруйна гадюка. А розчавити таку — обов’язок кожного, хто її бачить. Тож треба скінчити це якнайшвидше.

З цим погоджувалась і Прокула. Коли ж прокуратор згасив світло і лягав у ліжко, остаточно оформив свій план.

Перебуваючи здалеку від тетрарха, він неминуче промарнує нагоду вчас цю гадину розчавити. Не вступати ж із нею в чесний бій, бо це принижує. Воюють із чесним противником. Зброю беруть на лева. Але зрадників, плазунів, гадів просто нищать.

Яка ж мова може бути про "бій" з такими? Лишається удавано наблизити його до себе й пробити власною його зброєю: хитрощами. Іншої ради нема.

— Нема! — сказав майже вголос.

Але в душі відчув, як підіймається в ній неохота до тієї, ніколи ще ним не вживаної, нечистої зброї.

Та, що вже вирішив, те не мало підлягати змінам..

І, немов у відповідь, як тільки заснув, побачив сон[56].

Не знав, де він стоїть, відкіль дивиться.

Але бачив ясно, як перед ним розіслався безмежною площиною широкий земний світ. Був це земний диск[57], заповнений людьми, дрібними, метушливими, як комашня. І всі вони біжать довкола, всі — в одному напрямі… Горе тому, хто насмілиться йти проти течії! Всі мусять бути однакові! Такий "закон"!

Один Пилат є між тими рідкими одиницями людства, що все-таки йдуть наперекір усім.

От і тепер він стоїть обличчям проти всіх.

Намагається втримати рівновагу, дарма, що його раз у раз міцно штовхають із усіх боків. Часами так міцно, що ось-ось він може зірватись і, мов маленький, камінчик, полетіти в безодню… Безодня сягає аж на другий бік земного диску, і в ній клубочуться хмари… Такі далекі, що не можна збагнути ні їхньої барви, ні їхньої форми…

І ця прірва тягне й манить так, що, здається, мусиш нахилитися над нею… Це ще збільшує небезпеку, бо ослаблює уважність оборони перед зустрічними, що сунуть щораз густішою лавиною…

Єдиний спосіб утриматись і не зірватись — це зробити хоч кілька кроків від прірви… Тобто, обернутись і пробігти бодай трохи утоптаною дорогою, як усі…

Але Пилат затявся. Ні, він не дасть себе зірвати! Не візьме участі в тім підлім танці! Бо прокуратор Юдеї, Понтій Пилат, має чисте сумління, дотримує своїх переконань і не підлягає впливам тільки тому, що, "адже так роблять усі"!

Може, єдине щастя на земному диску — це бути самим собою...

І за це можна — й мабуть, доведеться! — заплатити найвищу, але й єдину ціну: спочатку всезростаючою самітністю. І нарешті — смертю.

Але це ціна справедлива. Бо почуття повної незалежності — то найвища точка людської блаженності... Пилат радіє, що; нарешті, ясно усвідомив собі те, що вважав найважливішим...

Але в цю хвилину хтось слизький, сірий, без обличчя та з постійно змінливими формами людського тіла штовхає його з великою силою просто в серце... Штовхає якось дивно, ніби без прудкого удару. Але так міцно!

Ще мить, і Пилат чує другий поштовх, уже в спину. Невільно обертається. Відчуває такий сильний натиск, що в колінах згинаються ноги, і прокуратор таки ступає кілька кроків, а може, лише єдиний крок... за юрбою, "як усі"... І — перший раз у житті — почуває страх... страх перед майбутнім...

Страх не перед смертю, а перед життям!.. Як більшість людей... "як усі!"

Душу обпекло образою, здавило болістю, огорнуло огидою. Аж застогнав. Від цього стогону прокинувся. Бо ж, вертаючись до притомності й недрімного стану, усвідомив собі, що то був його власний голос, спотворений невпізнанно жахом безслівного глухонімого вигуку.

## III. ПЕРЕД ПАСХОЮ

Учора на вечірній прогулянці в садах Пилат сказав:

— Рік приходить до кінця.

— Так! — зітхнула Прокула. — Ще один наш рік Юдеї… Яка втрата часу!

Пилат промовчав і похмурнів.

— Правда! Але ж яка на це рада? Тепер було б не лише безнадійно, а навіть небезпечно тяжіти до Риму: надто вже постаралися приятелі!

А весняні свята неначе поспішали до пасхального молодика, якого всі нетерпеливо чекали. Щоправда, кожну появу нового місячного серпка Палестина вітала радісно. Бо ж кожен новий місяць годилося починати святкуванням. І найбільше річне свято проходило з тим, що мав сповістити день Пасхи. І Палестина завжди чекала Пасхи в радісному напруженні, як єгиптяни — розлиття Нілу.

Тож останніми вечорами старий і малий поглядали на гори: коли, нарешті, на вершках і копцях запалахкотить багаття, запалене по знаку, що розтулить свої сяйливі очі на найвищих верхів’ях Таврійських гір? У ту ж хвилину заблищать маковиці всіх гір і копців Юдеї та Галилеї. Один за одним понесуть звістку все далі й далі, аж перенесеться вона, тієї ж таки ночі, до самого Вавилону. По дорозі ж урочиста новина порадує також і тих, що на кораблях у морі далеко обходять береги аж Малоазійського півострова.

"Ще один наш рік у Юдеї…" — слова Прокули немов ще лунали в Пилатових вухах…

Підняв нахилену над столом голову: сьогодні вона не хотіла займатися урядовими справами.

Обернувся набік і приплющив очі: сліпуче сонячне сяйво лилося широким потоком між колонами й, мов у дзеркалі, відбивалось у блискучій мозаїці підлоги.

Було зайво дивитися на клепсидру: до вечора ще далеко!

Кивнув пальцем на юнака-раба, що, мов стовп, скам’янів у проході між колонами біля входу:

— Сотника Корнелія!

Невільник помітив, що прокуратор примружив очі і, виходячи, затягнув отвори між колонами важкими взористими вавилонськими заслонами.

На купи нагорнених на столі папірусів, на вази із сувоями, на полиці для диптихонів із зізнаннями свідків упала тінь.

"Alea jacta est!"[58] — Здається, що один уже буде в руках! — сказав собі в дусі. — У всякому разі, вимоги Єрусалима, а з ними й вимоги тетрарха, жидівського симпатика, виконано. Прапори римських легій, ті ненависні їм знамена[59], сьогодні будуть перенесені до Цезареї. Подивимось, як стравлять цю зміну місця сігнумів юдеї зі своїм велехитрим тетрархом!

Потягнувся й нечинно чекав.

"А все ж таки: яка втрата часу!" — настирливою мухою знов пролетіло над головою.

Струнка, мов із криці кована, постать сотника Секста Корнелія стояла між колонами.

Прокуратор оглянув його, як статую, на яку завжди приємно дивитися, хоч і знайома в ній кожна риса. І той надійний, ясний погляд сивих; прозорих, як у орла, очей… І широкий розмах, як розправлені крила, брів… І усміх, щирий та простий, не вивчений, як у придворних ідумейців. Усміх, що враз змінює поважне центуріонове обличчя на

приятельське, принадне, відкрите й миле, немов освітлене сонцем, що зненацька вийшло з-за хмари.

Пилат любив Секста і за той ясний погляд, і за перевірену, певну, шляхетну вдачу. Знав, що сотник ніколи не відступить від правди і не угнеться лукаво перед старшими й дужчими.

— Все вже готове до вирушення прапорів?

— Так, clarissime. Незабаром похід вирушить. Відціль піде далі.

— Пам’ятаєш, що в Тиверіаді має бути найпоказніше?

— Буде! — ледве посміхнувся Корнелій. — Я подбав, щоб святкували якнайліпше й… найщиріше… Я подбав про все.

— І я подбаю, щоб було відзначено "синівську любов" тетрарха до божественного цезаря… Тому хочу, щоб осередником святкувань була саме Тиверіада, цей "славнозвісний двір" Ірода Антипи, — сказав з підкресленою іронією прокуратор.

— Сідай, — запросив сотника рухом. — А поставлено вже статую цезаря, що тоді була знищена землетрусом?

— Клярiссімус ще не знав? — здивовано підняв брови Корнелій. — Таж божественний цезар рішуче противиться перебуванню в тетрарховім цирку! Щойно перед трьома днями в нову статую вдруге ударив грім[60]. Тепер із поспіхом роблять нову, вже третю за чергою, — на святкуваннях вона знову стоятиме там.

— Ти, Сексте, знаєш ліпше, ніж я, — перейшов на тон дружньої розмови Понтій. — З’ясуй же мені: чому цих юдеїв так лякає божественність цезаря, якому вони, — це стверджую! — коряться

слухняно? Чи ж тоді не ліпше коритись істоті божественній, ніж людській?

Корнелій хвилинку подумав й відповів спокійно та поважно:

— Це звичайна річ — шукати божественного для того, хто намагається піднятися вгору.

І враз змінив тон, подаючи невеличкий сувій:

— Ось списки на donatum, грошеві подарунки воякам на свята, на офіри й на частування.

Пилат, своїм звичаєм, двічі притакнув головою й читав голосно:

— "На роздачу м’яса й вина, на офіри та аромат чотирьох таборових вівтарів: першого — Перемоги, другого — Честі, третього — Сміливості й четвертого — Карності..."

Поклав оздоблений печатним перстенем-сигнетом палець, немов затримав ним знайдене:

— Здається, ти говорив, що легат[61] і старшини відмовилися від своєї частки на користь вояцтва?

— Так, клярісссіме!

— Їм це пам’ятатиме Рим... На всіх військових святкуваннях буду я сам. Але до Тиверіади, як і торік, на день народження цезаря поїде Кай. Нехай це вже стане його привілеєм!.. Надіймося, — посміхнувся кутками уст, — що на цей раз там уже не буде стихійних рухів!.. Щось я ще хотів був тебе спитати... Ага!.. Сьогодні не мав часу послухати зорезнавця! Як там із тим їхнім новим місяцем?

— Вираховано, що молодик має об’явитися сьогодні. І я маю відомості, що Антипа лише чекає на цей момент. У нього вже все готове до від’їзду з Цезареї. Тож незабаром буде тут.

— Видима річ! Не забариться. Це ж бо про нього сказав Арістофан:

Він і у сні три пучки має складені,

Мов на вівтар уже готові сипати кадило.

— Але, чи не занадто квапляться з цим місяцем? — підняв брови Пилат.

— Те саме говорив сьогодні й наш перський зорезнавець. Та не хотів він тебе турбувати, хоча вирахував докладно, що місяць має народитися щойно завтра. Каже, що це самарянські хитрощі.

Самаряни оповістять про молодика сьогодні, і тим способом зурочать[62] юдеям свято. Мовляв, це пророцтво великого нещастя і мусить викликати переляк. Або…

— Яке ж це "або"?

— Або це гасло! Припускають, що це условний знак повстанців… — знизав плечима сотник. — На всякий випадок…

— Неможливо! Я щойно прочитав останні звідомлення. Все наладнане…

— Варравою?

— А також його високими покровителями. Вже перетято. Помічники майже всі за ґратами або в ергастулах[63]. А покровителі… Отож, коли це знак, то вже спізнений!

— Кажу: в мене приготовлене все, — спокійно повторив Корнелій. — Але, коли ж це і справді самарянські "жарти", то на них може зловитися і сам тетрарх.

Пилат знову притакнув головою:

— І на цьому слід заграти: пустити через зорезнавців чутку, що помилка віщує незвичайну біду в цім місяці… Скажім точніше: на саму Пасху. І саме в Єрусалимі. Запевняю: ідумей не зважиться на щось важливіше…

— Знаєш його! — посміхнувся сотник.

— Тут і самаряни можуть прислужитись. Коли ж буде переляк, то багато прочан не вирушать на прощу… Бачиш, ця "коронація" Раббі Галилейського на "Ютаг-Малек[64] — царя юдейського" — чи не зайва олива до цього палаючого багаття? — міркував уголос прокуратор.

Корнелій знову споважнів і мовчки чекав наказу. Хвилину тривала тиша.

Пилат важко встав, як устає старша людина, що довго засиділася без руху, зробив кілька кроків у притемненій кімнаті й передав сотникові папірусовий сувій.

— Прочитай! Це справа Варрави. Тепер цілком уже ясна. Як піймають розбишаку, то можна того ж дня на хрест. Маєш ще щось?

— Дрібниця! Хочемо відновити призабуті військові звичаї: таборові ігри.

Подав новий малий сувійчик, затягнений цяцькованим ремінчиком на вирізуваній паличці.

На обличчі Пилата розгостилося задоволення, коли читав уголос:

— Марціан Веріссімус — архимім[65]. Терціус Валузій — pecuniosus[66]. Цетоній Квінт — дівчина…

Перервав із усміхом:

— Твоя ідея і твої клопоти?

Сотник покрутив головою:

— Не мої, клярісcіме!.. Лонгінові. Про все подбав він.

— Добре! На закінчення свята, як уже всю програму вичерпаєте, звелиш черпати вино й золото з моїх особистих запасів.

Прокуратор злегка нахилив голову: відпускав центуріона.

Але, як тільки поклав руки на поручні крісла, щоб сісти за стіл, з вулиці залунали звуки букцин та сурем і приглушений хор чоловічих голосів. Урочистості перенесення знамен, що мали завтра розгорнутися барвистим килимом, уже починалися.

Пилат вийшов на балкон єрусалимської Преторії[67]. Глянув у напрямі замку Антонія, вже приготованого до прийняття тетрарха Ірода. Махнув рукою.

— Шкода, що його тут нема! Правовірний мав би радість: повідгризав би собі лікті!

Але "правовірний ідумей" хитро вичікував, щоб "поганські" знамена вийшли з Єрусалима раніш, ніж увійде туди він, "не опоганившись"...

Пилатова огрядна постать ураз притягла на себе очі цілої процесії:

— Хай живе світлий прокуратор!

— Батько вояків!

— Що не вважає провінції за власний хутір!

— Що не затримує платні бійцям!

— Дотримує законів!

— Пон-тій Пи-лат Спра-вед-ли-вий! — покрив усі вигуки дужий бас.

— Vale![68] — немов одними грудьми зітхнула юрба.

Вояки помічних когорт, що завтра мали виконувати службу порядку, дефілювали перед Пилатом, прямуючи до своїх вояцьких храмів і богів, із статуями, з якими не розставалися навіть у походах.

За старшинами виступали прапороносці-вексилярії з орлами — знаменами цісарського Риму, тими поганськими ідолами, що їх по довгих дебатах Пилат згодився перенести з Єрусалима до своєї резиденції в Цезареї.

Прокуратор іронічно посміхнувся. Ось вони, ненависні юдеям зображення: вовчиці — знак родовитих квіритів, синів Риму, ось образ дика — символ сабінців, а оце коні — ознака земляків із Альбі... Ще далі мінотавр, прапор Кампанії... Статуетки крилатих "Вікторій" — "Перемог"... Молитовно простягнені бронзові руки на високих

держаках… Медальйони із своєрідним профілем цезаря Тиберія… Розгорнені прапори з пурпурової тканини, "дракони"[69] — знамена кінноти…

Все це вироїлося, немов об’явилось із казки, яка виходила з монументальної брами і вливалася в пурпур погасаючого дня, стоплюючись у безсмертній славі непереможного вічного Риму…

Пилат дивився на прапори, що радісно танцювали в повітрі, та думав:

— Невже це те вигнання прапорів із Єрусалима, що мало б стати приниженням Риму?..

А в серці підіймалося п’янливе й радісне передчуття перемоги… Перемоги не Пилатової особи над Іродом, але перемоги Риму… Спокійна й певна тріумфувала велич Риму над плазунською ненавистю хитросплетених інтриг.

Раптом відчув чуйністю старого вояка, що хтось стоїть у нього за плечима.

Ще раз рухом піднятої правиці відповів юрбі на невгавні привітання, а тоді вже обернувся.

На порозі знов стояв Корнелій. Видко було з обличчя, що приносить незвичайні, але не сумні новини.

— Ще якась нова точка програми? — жартівливо сказав задоволений видовиськом походу прокуратор.

— Несподівана! І дуже нова, кляріссіме! Із Самарії приведено… Еліага! Пам’ятаєш? — замовк на хвилину, смакуючи ефект свого повідомлення.

— А! Того щасливця, що знайшов "золотий скарб" Мойсея чи Мезу[70], їхнього головного пророка чи півбога… І десь на горі…

— На горі Ґаризим. Його, клярісcіме! Але не самого, а вкупі із славнозвісним "вождем", "повстанцем" чи харцизом, залежно від обставин, ну, й платні!

— Варравою? — ступив крок уперед Понтій.

— Ти сказав, клярісcіме! Так, Варравою!

— Маємо сьогодні щасливий день[71]. Тепер я готов повірити, що дійсно на тім Ґаризимі було закопане таємниче начиння!

— Та ще, може, й тим самим Варравою, що, звісно, "його не вкрав, лише взяв, коли ніхто того не бачив", як сказав поет, — додав сотник у тон прокураторові.

Пилат притакнув і погладив рукою свій м’ясистий карк:

— Дуже добре! Зараз по святах займемось докладно цією справою.

— І на Цербера[72]! — хто знає, що ще вимотається з цього самарянського повстання!

— Знати тяжко, але припускати можна вже й тепер, що головний герой надто ховається в тінь…

— Тож у затінку кожен виглядає кращим!.. Але вже час витягти його на денне світло!

— І показати в усій його красі! — всміхнувся Корнелій.

Мовчки подивились один на одного. Докладніше говорити не було потреби. Обидва вже мали докази, що цієї справи без сумніву дотикалася рука Ірода Антипи.

Того вечора дуже довго, аж до пізньої ночі, Пилат проходжувався сам-один по палацових садах. Прокула почувала себе недобре.

— Старіюся, Пилате… — говорила лагідно. — Старіюся! І сплачую рахунки за пережите. Наприкінці четвертого десятка є що згадати! І серце, як ветеран, що постарівся в безнастанних боях.

— … З яких, однак, завжди виходив і знову вийде переможцем! — погладив Понтій тонкі Прокулині пальці.

— Тим більше потребує воно відпочинку й заслужило на нього, — лагідно всміхнулася Прокула. — Спробую заснути…

Але сон цурався Пилата. Дарма, що тепла ніч була темна й сонна.

На копцях і гірських вершках давно вже поснули фальшиві вістуни передчасного народження пасхального місяця, що таки не об’явився на небі цієї ночі…

А Пилат все ще ходив і думав. Думав уже не лише про своїх ворогів, про свої повинності та обов’язки римлянина, громадянина і прокуратора.

Тиша теплої ночі м’яко усувала ті офіціальні клопоти, що заповнювали прокураторові дні. Власні, інтимні, родинні справи виступали тепер яскравіше з лагідної тіні ночі.

Ніби зверху все було добре. Однак у глибині душі зароджувалася тривога. Розросталася, міняючи невловні контури й форми, як хмари, що віщують громовицю. Багато, справді, занадто багато часу втрачено в цій Юдеї!

І, мабуть, уже пора лаштуватися до спокою "вечора життя"... Передусім, треба буде вибрати улюблену Прокулою "Мізенську самоту" біля Неаполя. А Кай нехай осяде у прапрадідівській Таррагоні й там на собі випробує глибокі слова Горація: "Щасливий, хто батьківськими волами оре власну ниву"...

Народився Кай на землі Іберійській, там нехай і почне своє самостійне життя!

І нехай не відпочинок старим батькам приготовляє син, але той безсмертний відпочинок їхнім просвітленим манам[73], коли вони вийдуть із світу живих, щоб із батьків стати предками[74]...

І далі, все далі міряв Пилат тихими кроками алеї сонного, нерухомого у дрімоті саду... Замислився... І пустив пустопаш свою думку, як вірного коня, не притягаючи поводів.

— Кай!..

В уяві Понтія встала синова постать, постать квітучого молодого силача, міцного й гарнішого, ніж був замолоду в його літах сам Пилат.

Коли вирушали з Цезарії до Єрусалима, Кая не було з Пилатом і Прокулою.

— І нехай! Хай відгуляє свій вільний час, уже короткий!.. Свій час безділля... — говорив дружині Пилат.

Вирішив-бо: вже незабаром візьметься Кай за службу для Риму, як це належить кожному дорослому громадянинові. Прокула цілком погоджувалася, бо була спокійна й певна: Кай Понтій, як і Понтій Пилат, не може переступити законів шляхетності й справедливості.

Думка, що син має ось-ось вступили в життя як громадянин, раптом торкнула Пилата, немов невблаганна рука, що трусить за плече й будить із сну. Та ж це вже підхід до кінця! Як же швидко пролетіло його власне, Пилатове життя!.. За працею, клопотами, боротьбою зовсім і не стямився… А ось уже опинився на порозі життєвого вечора…

І смерть тілесна, що її людство лякається, не знаючи, чим вона, власне, є, уявлялася Пилатові тільки заслуженим відпочинком. Вона, як здоровий, спокійний сон після повної метушні та прикростей дня.

Глибоко зітхнув, зачерпнувши в груди запашного повітря. Помалу попростував до палацу. Углядів здалека на ще освітленій терасі постать раба, що лагодив світильник.

Невільник не почував на собі пильного погляду дозорця. Ще менше міг сподіватися, що його спостерігає сам пан. І зморена дрімотою, безсило зігнута постать була повна такої байдужості та втоми, немовби вся істота раба була втіленням єдиного бажання — відпочинку!

Сонним маривом невільник перейшов освітлену частину веранди і зник, пірнувши в тінь, що ніби всмоктала й розчинила його в собі…

"Аж до останнього раба, хто є лише римлянином у Понтібвому палаці, всі потребують відпочинку…" — попливла, як підхоплений вітром димок, Пилатова думка, доганяючи попередні.

"А найбільше потребує цього дару богів сам Понтій, коли, незламний і невгнутий, він дійшов аж до того, що вплутується свідомо в сіті інтриг та хитрувань, як конюх з іподрому в день змагань!" — погірдливо й гірко спустилися кутики Пилатових уст, однак гніву в душі, навіть на себе самого, не було. Справедливість-бо гніву не знає і знати його не сміє! Вона вимагає, щоб і самому собі сказати правду, хоча б і терпку.

Але, все ж таки, свіжа навала утоми огорнула Пилата, як чад лампад. Аж почув тиск у висках та огидно-солодкий смак на устах. Глянув на світильники тераси: горіли ясно й рівно. Жоден із них не чадив.

За останній час дні тікали нетерпляче швидко. Життя в цьому гарячковому леті вперед перетворилось у хаос уламків, уривків, квапливо накиданих всевладною рукою сліпих Мойр[75].

"Тікає життя! — ствердив Пилат. Але дивився на це без жалю і без болю, як на неминуче явище. — Безодня вічності змиває невблаганною хвилею прибою людей із поверхні Землі".

На мить майнула уявою згадка про недавню смерть галилейського філософа Йоканаана, що тоді так збентежила Кая. І, немов з-поза меж життя, глянули спокійно сумні очі Йосифа з Ариматеї…

"Спокійні, як ніч, що не з землі іде, але на землю несе спокій…" — пропливло Пилатовою думкою, але кволо, тьмяно.

Утома, як душна пара калдаріуму[76], охоплювала кожний нерв, кожний рух… Прокуратор круто повернув від тераси й рішучим кроком подався до своєї одрини.

Пилатове припущення, що стурбований зловісними знаками Ірод Антипа цього року на свята до Єрусалима не поїде, не здійснилося.

Звістка, що зруйновано все, так добре обмірковане тетрархом і приготоване до "кривавої Пасхи", привело Ірода до розпачу, що межував із шалом. Аж захворів із люті.

Місяць-бо не тільки нещасливо заповідався, але й дійсно нещасливо для тетрарха почався, зірвавши всі його плани. Тому, незважаючи на недугу, другого дня по розпаленні фальшивих вогнів Ірод квапливо

подався до Єрусалима рятувати, що ще вдасться, і не допустити до повного провалу своїх дальших планів.

Не спинили зловісні знаки й потоку прочан до Єрусалима. Може, ще ніколи не бачила Палестина такого руху в пасхальному місяці. То не були весняні потоки з верхів засніжених гір, то до осередку палестинської землі лилися з усіх кінців незліченні людські струмені прочан. Знімалися цілі менші селища та хутори з вантажем на верблюдах, з отарами овець та кіз…

У Пилатовій Преторії прихожі оповідали, що з Юдеї, Ідумеї, Галилеї, Самарії — все йшло до Єрусалима. А найбільше було найбіднішої голоти. Виходили із своїх домівок родинними гуртами, з ручними двоколісними возиками з підпіркою на передку. Деколи перетворювали візок на ліжко для хворого. Часами й на ряднах несли недужих десятки гонів.

Сліпі, кульгаві, із страшними лишаями та язвами на різних місцях непокритого тіла, з червоними, як свіжа кров, очима, недужі, що могли ще якось рухатися, волоклися за тягловими тваринами в надії на милість Пророка Назаретського та на добре серце багатших, що, може, в критичний момент дозволять бодай на хвилинку скористати з підводи чи віслюка…

Одаль, за невиліковно хворими появлялись і гуртки прокажених. Бо ж знали всі, що навіть проказа не встоїть перед словом Пророка… Сам-бо казав:

— Аби віра!

І з глибокою вірою йшли за юрбою.

Коли ж увечері спинявся рух караванів та окремих гуртів прочан, а збита протягом дня сотками звірячих і людських ніг дрібна, як просіяна мука, пилюга осідала на землю, люди тісніше збивалися біля багаття.

— І ви тут?

— Атож! У такі дні лишатись удома?

— Коли навіть місяць пропав…

— Ще б пак йому не пропасти! Як наш брат лінується й раз на рік на прощу!

— Та ж ми такі: чекаємо, щоб Всемогутній сам до нас прийшов із своєю милістю!

— То правда… Але ж, здається, саме на цю Пасху, таки на це Свято Пшениць[77], зійдуться до Єрусалима всі вірники…

— Дивіться-но!..

— А так! Тож такої Пасхи не бувало! Он, чули ви?..

І роями іскор летіли з уст до уст хвилюючі перекази й новини…

Не стара ще жінка, гарна, але ж така зів’яла й висохла під вилинялими, колись синіми загортками, з великим зусиллям обертала кам’яні жорна. Узяла їх із собою у мандрівку. Дома залишила тільки порожні стіни. Ячмінь, хліб убогих, уже давно зібрано, тому запасів зерна вдома не було. А, крім жорен та пари глиняних горщиків, не було чого й винести з хати.

— Таки дійсно, вся земля зрушила з місця! — на хвилину підняла жінка схилену над жорнами голову.

Підняла й задивилася на імпровізований, на одну ніч побудований величезний табір прочан. Жінки спускають із рамен торби з цибулею,

часником та сушеним корінням дикої цикорії[78], звичайної приправи до хліба.

І ці, як і попередні, що стали тут раніш, звалили всуміш свій вантаж на одну купу: глиняні сулії з олією, волохаті, в різних місцях облізлі й витерті міхи з водою… Чоловіки перед відпочинком забивали паколи в землю або припинали до возиків кіз. На возиках умотували мотузами мішки та клунки з зерном.

То тут, то там скреготали жорна…

Надходила-бо суха пора року, що приносить хуртовини й жене хмари гострого піску з єгипетських пустель — ту страшну "єгипетську пітьму", що перетворює ясний день у непроглядну ніч без вечора.

У цю добу не можна мати запасу готової муки: вона гіркне і швидко псується. Необхідно молоти її щодня.

А мука, гіркі зела, часник, цибуля, сушена цикорія та трохи олії — для більшості була вся їжа, навіть і не в святі дні посту[79].

Щоправда, багатші додавали до свого столу ще молока — козячого, овечого чи від верблюдиць. Але ж не коров’ячого! Гебраї-бо вважали корову, що була символом "розпусних" поганських богинь, єгипетської Гатор та вавилонської Асторет[80], за тварину нечисту й коров’ячим молоком гидували.

Багато прочан мали з собою намети, ткані з чорної козячої вовни[81]. Але більшість не обтяжувала себе такою зайвиною, дарма що часами ночі бували холодні[82].

Але скрізь над потоками й джерелами, куди вели шляхи, особливо в околиці Єрусалима, в скелях-пісковиках природа і попередні мандрівники та пастухи видовбали багато печер із безконечними

переходами та розгалуженнями. Траплялись і такі велетенські печери, що могли вмістити й до трьох тисяч людей, відповідну кількість верблюдів або інших тварин[83].

Тому багато з них, що не мали намету, вишукували на ніч печеру. Бо ж, коли зривався самум-сухомряка, то на висоті пів-зросту людського валив із ніг не тільки людину, але й верблюда…

Нині ж, мов той нестримний самум, над валками людей перебігали хвилі, повні надій-сподівання… І тривоги…

— Буде!.. Людоньки, щось буде! Щось має бути! — гомоніли гуртки людей.

— Адонаї! — вирвався побожний голос і враз погас.

Необережному пригадалося невчасно, що в Єрусалимі було під страхом побиття камінням заборонено взивати в цій формі Всевишнього[84].

— Кажуть: Раббі з Назарета обіцяв зцілити нараз усіх-усіх немічних, що прибудуть на свято!..

— Тож із нашого ось села веземо всіх до одного! Хто ж бо нас порятує?!

— Але ж… — оглядався оповідач, притушуючи голос до шепотіння..

— Ніби…

— Що "ніби"? — схилилися голови, мов нагнуті вітром в один круг, довкола освідомленого. — Що?

— Кажуть: не прийде Раббі на це свято!

— Як "не прийде?" Чому?

— Чи ж це може бути?

— Погрожують священики та фарисеї! Хтять його вбити!

— Ха-ха!

— Тю, на тебе, чоловіче! Нерозумний! Хіба ж таки може хтось убити того, хто сам повертає життя мертвим? Не чув про сина вдовиці?

— Про доньку Яїра?

— "Ангелам своїм заповість Господь, і не дадуть діткнутись ногою каменя!"

— співним голосом озвався вірш із гуртка людей.

— Це про нього сказав Ісая-пророк!

— Не Ісая! Це в псалмах Давидових!

— Все одно! Написано так — і край!

— Чули, що хтять убити Раббі. Та ж він бісів — не те, що фарисеїв! — простісінько в море жене! Як свиней! Тисячами за один раз! Я сам бачив! Інакше не говорив би! А то базікає: "вбити!"

— Бісів — то інша річ! — не здавався освідомлений.

— Але людей Учитель не нищить! Навіть поганців. "Не хочу, — говорить, — смерті грішника", але щоб "покаявся"...

— Тож хай каються! Саме на святах до цього нагода!

Густими хмарами куряви, світлими надіями, болючими сумнівами й палкими суперечками укривалися всі дороги, шляхи й стежки, заповнені мандрівним людом.

І росли сподівання, дивні надії того люду, що вирушив назустріч невідомому, але так жадібно очікуваному чуду... Таємні, як тихі ночі з бездонним небом, повним зірок, що миготіли співчутливо до болістей людських, і тих інших, нерухомих... неначе із стертим поглядом непорушних в очікуванні очей...

Занадто довго-бо дивляться вони на вбогу землю. Забагато вже бачили людської біди!

— Скажіть же ви, зорі, чи дійсно тепер станеться чудо дивне, чудо жадане? — підвела погляд з чорної землі до зоряного неба жінка в синій загортці.

Відсунула набік свої жорна.

Домолола. Однак сон ще не налягав. Неусвідомлена тривога прогонила його, а порив до чогось, чого назвати не вміла, кликав її до людей, до гурту...

Підвелась і ступила кілька кроків. Спинилася біля групи, де старий дід, заросліий бородою, як овече руно, що зливалося з буйним сивим волоссям голови, розповідав, широко вимахуючи кощавими руками.

Ці рухи рук, повторені тінню пригаслого багаття, немов магічними знаками, викликали тіні минулого, про яке говорив.

— Так… так… Двадцять один буде вже тому рік… Кажу: двадцять один рік… рівнісінько… Бо саме в ці-таки, пасхальні дні… — підняв угору обидві руки, чотири рази вимахнув однією та приєднав витягнений палець другої руки.

— Двадцять і один!.. А бачу це так ясно, як мої очі вже і вдень не бачать!.. Шукала його серед гуртків та родин мати Пророкова… Його, тоді ще хлоп’ятка…

З лагідним усміхом беззубих уст вказав на жінку, що саме підійшла, покинувши жорна.

— Як от та там невіста! Вийшла була з пітьми… Підійшла до нас, питала, як і всіх: "Чи не бачили? Такий і такий…" Мала тонкий голосочок, але не плакала й не голосила звичаєм жіночим. Ні! Тільки питала… дивилася… І як дивилася! Немов серед людей дитини шукаючи, в усіх серцях все-все бачила… А він, десятиліток… Бачив, як знайшла-таки його Мати!.. Двадцять і один уже тому рік!.. А може… може, було йому й більш як десять років?.. Та виглядав на десять!..

Старий хитав сивою головою, говорячи вже до самого себе.

Голос його вгасав. А на цім багатті тліючих розмов розгорявся свіжий вогничок із близького гурту:

— … І той келех, людоньки, був у Єрусалимі… Ось що! Не чулисьте? Таж Ваал-Тазар, пан світу, Персії володар і всіх царів цар, слуга вірний Світла Нествореного[85] — він то був, що приніс келех той на народження Раббі… З далекої-предалекої землі був той Ваал-Тазар!

А чи поганин був, чи не поганин — про те не відаю… Тільки ж кажу: знав він, бо праведний перед Всемогутнім був… Тож і відкрив йому Володар Часу, що, мовляв, так і так: наблизилась уже година та, що мала прийти…

— Чи ж бо й невірні погани чекали на Месію, як ми? — обурився бородатий пастух. — Навіщо б їм здався Месія, коли вільні вони і нема їм від кого визволятися?

Оповідач студеним поглядом подивився на бородатого. Вагався: чи має відповідати й сперечатися із козопасом? І, накривши очі повіками, ніби не чув питання, спокійно продовжував без обурення та суперечок:

— Але ж марно перебирав володар перський всі до одного скарби свої: і перли-самоцвіти, і зброю найдорожчу. Все — не те! Ні!.. Не дари це "Тому, хто мав прийти"! І так цим володар той зажурився, захворів… Але ж нагадали йому мудреці його, що має він заповідне від діда-прадіда право велике: раз за ціле життя — тільки один раз! — напружити бажання своє, всю силу думки своєї і викликати діву віщу. Сивілла звалася вона… От така була, наприклад, як ми маємо діву-Саввату, нашу, гебрайську діву-віщунку, що про неї всі знають!..

— І викликав? — не втерпів чийсь голос із пітьми.

— Таж викликав! Кажу ж: бо право на те мав! Без права не було б нічого… Бо ту діву ніхто й ніколи бачити не смів! Ані сам цар Соломон! І той її не бачив! І от: стала в ту ж мить перед володарем діва віща.

Стоїть у завоях світлих… Нічого не питає… Лише тримає в руках своїх веселковими сяйвами обвинутий келех земний, чисто смарагдовий!

Жінка в синій загортці вловила тільки ці слова, однак вони не закрили тихого голосу старця, що перед тим згадував, як шукала мати Пророка, тоді ще дитину.

Барвиста казка про володаря Персії говорила про невідоме, таємне… а тому далеке!..

А там:

"… Він, Пророк, тоді маленький хлопчик, на вигляд десятиліток, серед найученіших мудреців сидів у храмі та й їм, наймудрішим, пояснював… Немов дітьми були вони, а він — учителем над учителями…"

Жінка відійшла від багаття. Не хотіла слухати далі. Що їй, змученій, убогій жінці, той "Месія" і "Володар Світу"?.. Що їй той "цар царів"?! Чи ж змінить він її вбогу долю, що триває вже половину життя і триватиме, аж доки вона не втратить сил так, що вже не зможе далі працювати? Він прийде "змінити обличчя землі"…

А чи ж вона, звичайна вбога жінка, насмілилась би підійти, вклонитись, попрохати?.. До Месії, якому "царі царів" не можуть знайти гідного подарунка у скарбницях своїх!.. Хто ж би її пустив до нього, дозволив, щоб хоч подивитись на нього зблизька?

Але ж Раббі Галилейський, з того Назарета, де вона сама була кілька разів, Раббі, що повертає мертвим життя, дітей до себе пригортає, — яким же ближчим він був, коли уявила його собі дитиною, хлопчиком-десятилітком!..

Нехай собі й наймудріший із усіх мудрих та вчених, але він маленьке хлоп’ятко, якого шукає мати, гадаючи, що дитина заблудила в натовпі, згубилася… І шукає, як кожна мати шукала б свою дитину…

Тихо, немов заколисана любою музикою, повернулася до свого майна вбога прочанка. Погладила жорна. Вони ж бо — батько й матір голодного! Сіла, підгорнувши під себе ноги і спершись спиною на сідло.

Відпружені м’язи не докучали болісним тремтінням. Відпружилась і душа.

І вбогому є радість на світі: подрімати солодко в приємних снах! У них-бо й убога вдова стає на хвилину щасливою, повною сил молодою

істотою та знаходить усе, чого їй бракує. Як та засмучена мати Пророкова, що знайшла, кого шукала: рідну свою дитину, "наймудрішу між мудрими", але для неї, Матері, найдорожчу, найближчу істоту… дитину рідну свою!..

Може, й вона, вбога прочанка, знайде його в Єрусалимі, погляне, хоч здалеку, почує слово з уст його…

Рояться й мелодійно гудуть золоті бджоли-мрії… Останні дими у вигаслих багаттях уже згорнулися… Поснули й вони…

Над тихим табором тільки миготіли посіяні на небі зорі, що, мов золоті ягнята, розбрелись небесними луками…

І спали печери й долини, гори й пустині Юдеї… І білі в несміливому сяйві зірок шляхи і стежечки людські, звиваючись та кваплячись прорватися крізь темряву ночі…

Пилатові здавалося, що ніби ще ніколи не бувало в Єрусалимі такого напнутого, як тятива натягненого лука, настрою.

Ворожбитам, що пророкують майбутнє, черевомовцям, що вміють викликати духів мертвих, не було відпочинку. Хто не міг чи не встиг проштовхнутися до них крізь натовп, той спав біля храму з надією, що Господь пошле віщий сон!

Навіть молодь, навіть вуличні хлопчаки, замість ганяти вулицями, розглядаючи дивовижних гостей із усіх закутин землі, наслідували рухи старших і кидали перед себе палички, позначені написами: "Господь так хоче!" — "Господь так не хоче!"[86]

Ворожили…

Разом із цим у повітрі було повно всяких таємничих новин.

Постаючи самі із себе, чутки й поголоски, мов ластівки перед дощем, ткали фантастичні мережива сподіванок, надій і тривоги, що заражували прихожих, мов пошесть.

Ветха Ноема з найдальшого передмістя, відома далеко-широко незвичайним умінням гоїти очі чарівними заговорами не тільки від ока урічливого, від удару злим оком, але навіть і від ока погаслого[87], не блискучого, як у мертвої морської риби, всім і кожному розповідала свій привид.

— Присягаюся на душу свою та на ймення Ель-Елохима, — що його мають право вимовляти тільки самі єрусалимці[88], — бачила, сама бачила в саді Гетсиманському: стояв у чорній одежі Ангел Смерті… Як виглядав, сказати не можу! Бо ж затулив обличчя своє кінцем довгого крила. А в руках мав зелений келех, як квітку зелену, що ось-ось наллється барвою та розтулиться!..

І справді, мабуть, таки щось бачила Ноема! Бо ж і Мардохай, той що збирає ноги зарізаних офірних курей[89], свідчив про це. Знайшов-бо він лікарку Ноему — лежала, як мертва, обличчям до землі обернена. Ніби перед володарем у поклоні… І ніщо їй не помагало… Ніяк до тями прийти не хотіла! Але кому віщував кінець Ангел Смерті? Що віщував комусь смерть, сумніву не було! Уже ж бо кілька день виють смутними голосами пси за брамами міста. Особливо ж у долині Геєнни[90]…

— Кому?

— Та ж, певно, комусь знатному!

— Он повідають…

І голос знижувався до ледве чутного шепотіння:

— Тетрарх… Ірод… кажуть: напився води в ніч на середу!

— Ой-ой! Та ж невже не знав, що це неминуче нещастя?!

— Та що там тетрарх!.. Говорять, що князеві первосвящеників Каяфі вже й жилою пускали… Учора саме. Ще й вікна при тому заслонами не затулили![91]

— Учора?.. В четвер![92] Та що ти, чоловіче, верзеш! Таки ж у четвер не можна показувати кров сонцю праведному!.. Ще й при денному світлі![93]

З торговиць і заїздів ці чутки проходили аж на верхи. Але поміж елітою вони трохи модифікувалися:

— Погано прокураторові! — шепотіли високопоставлені пані.

— Так погано, що, розчарувавшись у римських лікарях, звелів привести жидівського вченого Гамаліеля, голову ради мудреців… майже столітнього!.. А потім ще й світло мудрості юдейської, Гілеля!

— Не тільки їх! Був там і радник Йосиф!

— Та ж він на лікуванні не розуміється!.. Хоча й бував по всіх світах!..

— Тому і знає більше за всіх лікарів!

— Ото ж бо й є! І що ж? — впивались, як осині жала, зацікавлені очі.

— Як що?.. Мій чоловік говорив… він, знаєте, щодня у Преторії… Є чутка, що Понтій хоче перед смертю навернутися на нашу правдиву віру, віру Авраама, Ісаака та Якова… Умовив його цими днями тетрарх, що сам так зробив ще змолоду. Тому ж то вони й помирилися!..

Але правда була трохи інша.

У приватних Пилатових покоях відбулася таємна нарада з наймудрішими жидівськими людьми. Пилат хотів знати, хто ж є той новий Пророк Галилейський, ім’я якого було тепер у всіх на устах.

Чи ж дійсно він, як нащадок Давидів, схоче спробувати поновлення Давидового трону в Єрусалимі?

— Ні, світлий намісніку! Йому не йде про трон царя Давида, отця його… — почав радник Йосиф.

— Як "отця Давида"? — повернувся до радника Пилат. — Таж його отець — Йосиф, тесля з Назарета!.. А втім, правда! — зробив легкий рух рукою. — Правда, це у вас у звичаю зватися стількома найменнями, що аж губишся у спогадах про справжнього pater familias[94] і … якось не тримається купи, щоб нащадок Давидів був сином теслі…

На це відізвався Гамаліель. Мав зморщене восково-біле обличчя, що губилося в пухнатих білих кучерях довгої бороди, яка підступала аж під самі очі. Його слабий голос деренчав, мов два шматочки бляхи, не притулені щільно один до одного.

— У нас, світлий намісніку, є звичай… звичай стародавній! Кожен хлопець до п’ятьох літ — під вихованням мами. А вже від п’ятьох — учить тато… Учить його всього обіходу, але також і ремества…

— Знаю, знаю, — притакнув Пилат.

Але старий не чув і продовжував своє:

— Чи багатого, чи вбогого, чи й роду володарського, як і сільського — кожний справжній юдей мусить знати якесь ремество…

— Знаю це, — згоджувався Пилат..

— Щоб кожен, чи багатий, чи вбогий поміж нас, не погорджував ні працею, ні людом працюючим[95].

— Звичай, гідний Стародавньому Риму! — похвалив прокуратор похвалою, що її уважав за найвищу. — Але вернімось ad rem[96]. Хто ж є, на вашу думку, мудрі мужі ізраїльські, той "син Давидів", що є сином Йосифа-теслі? — говорив Пилат, а тим часом у думці промайнули Каєві слова найвищих похвал і захоплення.

Таж для Кая все прекрасне, що тільки "має крила"! А тут же саме і є ті "крила", що підіймають з реальної землі вгору й відносять до поезії, казки чи й філософії!.. Таки іберійський дух у ньому сильніший за римський!

Але при Каєвій думці, запальній і натхненній, може, занадто юнацькій, стали, як почесна варта, короткі, однак певні слова сотника Корнелія:

— Багато днів ходив я за ним. Слухав і бачив. Є тут щось більше за Сократа й Піфагора. Більше за Орфея. До висот його науки людська мудрість не підіймалася… І чи підійметься коли? Слова цієї людини мусять хвилювати не лише Юдею, Галилею чи Сирійську провінцію. Вони хвилюватимуть цілий світ…

Пилат вловив слова Гамаліеля:

— Без сумніву, це Пророк більший за всіх! І хай Всемогутній простить мені, якщо слова мої грішні й безбожні, немов офірування кертиці!..

Пилат подивився на Гілеля:

— Месія! — докинув той лише одно слово, як важок на шальку терезів. І шалька швидко пішла додолу, немов стукнула денцем об твердий підклад і стала нерухомо.

— Ідо можемо сказати нового ми? — почав було Йосиф з Ариматеї. — Про нього ж усе сказано давно! Аж до самого його народження було відомо все наперед, здавна…

— Аж до Матері Діви, обіцяної храмові. Усе написано в наших пророків, — знову сказав Гамаліель. — Але…

Але всього цього не вистачало ні самому Гамаліелеві, ні Гілелеві! І почав докладно вияснювати, чому вчене жидівство не може визнати Ісуса за Месію…

Адже юдеї не мають навіть уяви про те, чим є божество: ні певного наймення, ні ясної форми, ні постійних атрибутів у їхнього Бога нема… А отже чомусь думають, що на цілому світі тільки вони — нарід вибраний, знають того, хто їх "вибрав"… Тому намагаються конче всьому людству прищепити свою віру… Але ж зайве намагання! Бо в диспутах їм залежить не на виправленні помилки противника, а лише на тому, щоб довести його негідність! Таки юдеї безумовно нездібні до філософії…

— Ще за Ірода великого… — тим часом викладав Гілель.

Пилат перепинив:

— Здається мені, що ваші optimi[97], люди передові та вчені фарисеї, називали й того Ірода відкупителем?

— Наш святий мудрець, цар Соломон, сказав: "Людина безбожна ходить з устами брехливими"… Є ж у його "Приповістках", розділ шостий, вірш дванадцятий…

"І сім гидот сидить у серці його!" — відгукнулось у Пилатовій пам’яті з єдиного тексту Соломонового, що його він добре запам’ятав.

"Бо, — додав собі в дусі, — сімдесят сім разів на день нагадує мені про це кожен юдей!"

Але згадка про Ірода зачепила старого Гамаліеля. Він-бо знав і звик, що Гілель, до речі чи й ні, не промине жодної нагоди, щоб не згадати наймення Іродового. Тому докинув:

— Але ж Соломон сказав також: "Кожен говорить брехню ближньому своєму!" Це у Псалтирі, псальма дванадцята, вірш другий.

Гілель кинув на старого лихий погляд, але не відповів: зайва-бо річ юдеєві вступати в суперечку з юдеєм при римлянинові-поганинові.

А Пилат і так гадав, що нарада без потреби затягається, а він без наслідків марно витрачає час із цими нещирими й неоднодумними книгознавцями… Тому відпустив учених. Але затримав приятеля Йосифа — радника.

Уже засвітилися перші зорі, коли легка Йосифова лактика наблизилася до його розлогої оселі, відокремленої від інших єрусалимських осель.

Від садів, що переходили в кедрові та оливні гаї і підіймалися на узбіччя гори Голгофи, тягло свіжістю й ароматом постійно розквітлих помаранчевих дерев та перських троянд[98].

З гаїв долітали пташині співи… З цими пахощами і звуками в душу вливався спокій…

— Велика дяка Всемогутньому, що вже скінчився день! — міркував Йосиф.

— Скільки метушні, прикростей, гарних слів! А разом і проявів злості, лукавства, ненависті…

От, нарешті, він опиниться у своєму затишному просторому таблінумі й бодай наспіх перегляне ці два нові рукописи, що їх учора дістав для своєї книгозбірні.

Йосиф настільки зеллінізував зовнішні форми свого життя, що й дім свій побудував на греко-римський спосіб.

У таблінумі ж мав не лише священні гебрайські книги, як це було у звичаї вчених юдеїв, але також твори грецьких та римських мудреців і поетів. Мав також сувої халдейські й хітитські, з країни Мітані та з Індії[99].

Тепер дістав книги саме з Індії, і серце його налилося радістю вже від думки, що візьметься до студій…

Але ж ураз, як тільки вступив до вестибюля, раб-придверник сполошив передсмак Йосифового відпочинку.

— … Чекає… І казав, що чекатиме, хоча б і до ранку… Первосвящеників скриб, побожний Єгонатан…

Мов із димом, розвіявся радників спокій.

— Коли ж бо мир і спокій ходили вкупі з Єгонатаном?

"Це буде знов якась "позачергова нарада", "надзвичайне", або "тайне" засідання… Безконечні суперечки, безконечні слова, повні злості, зависті, бажання вколоти чи якось пошкодити — звісно, "в інтересах однодумності!"

— з нудьгою і гірким сарказмом помислив Йосиф.

— Слухаю тебе, — промовив у відповідь на скрибове привітання.

— Хай буде Господнє благословення над тобою! — ще раз привітав гість.

Годилось би відповісти: "Мир тобі!" Але Йосифові здалося таким невідповідним говорити про мир Єгонатанові!

Скриб покірливо склав руки на грудях і схилив голову.

Світло великої мосяжевої лампи зиркнуло на схудлі, аж запалі Єгонатанові щоки, темні з фіалковим відтінком вуста, сховані в синьо-чорній бороді, й вигнуті високо над висками брови. Заглянуло в чорні, мов оливою промащені очі, що з глибокого підбрів’я горіли червонявими вогниками.

І тихо засичало… Бачило, як на біло-синьому плащі гостя нервово підскакували китиці-фімбрії[100], немов заздалегідь на все те, що почують, вже говорили: "Ні!"

Бачив усе це і Йосиф.

І раптом у цьому покірливому скрибі йому уявився образ ассирійського бійця, що рахує і записує відрубані противникам правиці, певний, що тим він вірно служить своєму Богові.

Переборов цю думку й почуття відрази до тієї людини, такої улюбленої первосвящеником. Прислухався без роздратування і здивування до Єгонатанових вигладжених виразів і ласкавих слів:

— … Не ти один, на великий жаль, достойний раднику, перейняв елленські поганські звичаї… Не ти один, шляхетний пане, за зразком невірних чужинців зволиш дотримуватися їх навіть і в Єрусалимі. Тому Найвища Рада не бере того тобі за зле. Але близьке знайомство — боюся образити тебе, повторяючи слово, що було сказане про тебе, — "близьке приятелювання" з намісником ненависного нам Риму, з ворогом народу

нашого… цього Найвища Рада не може схвалити! І тому прислано мене переказати тобі, достойний раднику, її пригадку й попередження.

— Себто? — досить байдуже запитав Йосиф. — Про що, власне, попереджують мене через тебе? Що це "гріх"… а за кожний гріх має бути каменування?

— Зволь вибачити слузі твоєму слово, — знов схрестив на грудях руки скриб. — Мій язик не відважився б висловити його перед обличчям твоїм. Мені звелено просити тебе, щоб пригадав ті слова Святого Письма, де стоїть: "… І коли не перестане брат твій приставати з грішниками, хай буде він тобі…"

— Це все? — перепитав Єгонатана Йосиф. І вираз глибокого суму розлився по його прегарному обличчі.

— Ні, достойний пане, не все, — так само не змінюючи ні тону, ні безбарвної рівності мови, ні скромно-покірливої пози, продовжував Єгонатан:

— Згаданий і, звичайно, знаний тобі святий вірш стосується однаково і до твоїх взаємин з так званим "Пророком або учителем" із Назарета. Святіший синедріон, а зокрема святий наш первосвященик, звеліли переказати тобі, достойний раднику, що ти занадто цікавишся його навчанням. А словом своїм перед… приятелем своїм, Понтієм Пилатом, з’єднуєш йому найбільшу й небажану прихильність Риму. А тим часом…

— Досить! — спокійно перепинив Єгонатана радник.

Єгонатан замовк і стояв, чекаючи.

Різкий вигук, сумний і зловісний, раптом розбив перерву, впавши з корон дерев, що темною масою втопилися у чорному оксамиті ночі.

Радник рухом голови показав у напрямі, звідкіль долетів той крик нічного птаха:

— Чув? То, замість мене, дає тобі відповідь сова[101]. Знаєш, що коли воно гукне над двома людьми, то їм уже не бути вкупі: їхні життєві шляхи з того часу розійдуться. Тож перекажи Найвищій Раді, що мій життєвий і духовний шлях іде вже по іншому напрямі. І напевно вже з їхнім шляхом не зійдеться[102]. Тож досить слів та словесних вправ! Ти мене розумієш.

Говорив спокійно, не підвищуючи голосу. Але Єгонатан бачив, що радникові не була байдужа ця розмова; ніздрі його орлиного носа ледве помітно тремтіли, а горішня губа підіймалася над рядком блискучих рівних зубів:

— Як і мені це певно відомо, давно вже вирішено Найвищій Раді виключити мене з "громади вірних". Але очікуєте для цього тільки відповідної хвилини.

Поклав на стіл випещену й оздоблену дорогоцінними перснями руку:

— Зайво це приховуєте. Можете чинити відверто, що подумали. Підставою до цього може бути, що я не приховую ні своїх поглядів, ні своїх учинків. Ані своїх приятелів. І тепер підтверджую тобі: так, прокуратор Юдеї Понтій Пилат — мій приятель[103].

"Нелегко буде боротися з цим радником! — пролетіло думкою Єгонатана, бо ж у спокійних словах Йосифових учув приховану погрозу. — Але знайдемо спосіб і на нього!"

Опустив очі зовсім і слухав далі. Але не витримав довгої паузи. І повторив Ариматейському перед хвилиною сказане ним питання:

— Це все, достойний раднику?

— Та могло б бути все. Але, для твоєї особистої приємності, додам, що також можеш не приховувати. Маю ще й інших приятелів. З них згадаю тут тільки римського Агриппу[104], найближчого дорадника й названого брата[105] цезаревого.

Єгонатан поквапно знову втупив очі в килим. Залишився нерухомий, хоч внутрішньо й здригнувся.

Видко було, що Йосифа дійсно припекло, коли висуває й таку страшну зброю, про яку й не було відомо. Але не було жодною таємницею, що гебрай Агриппа має велике значення в Римі і впливає на цезаря.

Усе ж таки синедріон відав, що Агриппа прилюдно заприсягнув "… раніш чи пізніш знищити цю п’явку, Ірода Антипу"[106].

Раптом Єгонатан, замість того щоб відступити безпечно, немов зірвався з ланцюгів, на яких тримав своє серце, і з усією ненавистю, на яку був лише здібний, кинувся в наступ на Ариматейського — вже з власної ініціативи.

— Я порох перед обличчям Всевишнього… — Його голос аж утратив звук і барву. — Слуга слуг Його… Але ж я добрий ізраїльтянин, якому залежить на кожному, хто відпадає від народу свого… народу, вибраного Ель-Елохимом…

Йосиф здивовано підняв очі на скриба, про якого була відома приказка, що він "спокійний, як олива".

Єгонатан витримав погляд і рвався в бій:

— Дозволь же мені, хробакові земному, нагадати тобі про повір’я, відоме кожному юдеєві. Незалежно, як сова поділить шляхи людські, на

всіх шляхах людину спіткає Ангел Смерті й з келеха, що його має в руках, дасть йому випити смерть…[107]

— То й що ж, добрий ізраїльтянине? — здивовано запитав Йосиф. — Я ж ніколи не припускав думки, що я безсмертний!

Але захоплений своєю думкою Єгонатан немов не чув.

— Я знаю!.. — а Єгонатан ніколи не сказав "я знаю", коли не мав доказів!

— Твоя достойність переховує в себе той таємний келех, що його приніс до нашої землі маг-зорезнавець халдейський на нашу загубу[108]… Знаю, що в цім келеху заворожена сила таємна, призначена на знищення народу ізраїльського[109]… Знаю я й те, що на зібраннях і вечерях учнів того, що прийшов з Назарета й підбурює нарід проти старосвітських законів Божих, він і учні його п’ють з того чародійного посуду… замість пити з посуду священного й чистого[110]…

— А якби це було й так, то чого ж тобі, побожний і добрий ізраїльтянине, турбуватись і втрачати спокій?

Дійсно-бо, скриб утратив спокій і майже не володів собою.

Неприхована іронія радника, якого не зачіпали жодні Єгонатанові стріли, виводила скриба з рівноваги. Бо бачив свою поразку і безсилість. Цілком утративши панування над собою, він високо підняв руку рухом, яким прикликають прокляття:

— Келихом Смерті для всього народу ізраїльського буде той келех, налитий поганськими чарами… Попереджаю тебе, що я знаю…

Радник підвівся:

— Досить! Лиши свої знання для тих, хто цікавиться ними й, може, за них тобі заплатить. Ти давно виконав дане тобі твоїм паном доручення, про що й повідом його. Іди з миром до свого житла й не турбуйся справами, тобі не повіреними… Коли ж ти надаєш віри повір’ям, то попильнуй, щоб не стати тобі тим Ангелом Смерті, що має в руках келех, повний ненависті й бажання помсти. Іди!

## IV. СЕСТРИ

… Двадцять!.. Тридцять!.. Тридцять одна!..

Немов роблячи вправи на стадіоні, струнка Мартина постать схилялася в ритмічних рухах, у затінку крислатого ріжкового дерева[111]. Випростувалась і знову поринала чорноволосою головою в менший кіш: укладала яйця.

Брала по два обома руками й швидко перекладала з великого коша до меншого, чітко виголошуючи рахунок:

— Сьома копа!

Не погорджувала жодною працею. І завжди мала її повні руки.

На хвилину зупинилася, вперлася рукою в бік, другою ж відкинула з чола пасмо блискучого волосся.

Була гарна й повна здоров’я.

— Дрібні — до хижки! Нам на вжиток, Маркело[112]! А ці, — вказала на відібрані власноручно, — завтра підуть до міста, на торговицю. А що там мука, Максиміне[113]?

Давно вже відпущений на волю домоправець і управитель значного маєтку в Витанії, — близькому селі коло Єрусалима, Максимін пошкрябався за вухом.

Це Мартин батько, старший пан, арматор Теофіл, купив його разом із Маркелою від фамілії прокуратора Валерія Ґрата, Пилатового попередника.

Єдиний із челяді витанійського хутора Максимін міг твердо сперечатися з Мартою, яку любив як рідну, бо ще дитиною носив її на руках.

— Звісно, доміна[114] сама знає, що веліти… Але з твого дозволу спитаю: як же це будемо продавати? Поміркуй-но сама: учням нашого Раббі дати треба, вдовиці Ріспі ти ж сама наказала не відмовляти в їжі аж до нового… Тепер цілісіньких тридцять гомерів[115]…

Чистий сміх, такий мелодійний, як справжні кришталеві дзвіночки, залив прудкими струмочками слова домоправителя.

Загорнена дорогим танаґрійським[116] плащем, у гостроверхому кислатому солом’яному брилі поверх кінця тканини, накинутої на голову[117], сміялася Маріам, Мартина сестра! Відтулила прекрасне обличчя, затінене дотепер віялом-листком, і співучим голосом промовила:

— Безпомилкова річ! Де мова про гомери, там знайдеш відразу мою любу господарну сестру! Хайре[118], Марто! — привіталася грецьким звичаєм.

Смаглява Марта спалахнула радісним рум’янцем і кинулася назустріч гості:

— Як же давно ми не бачилися!.. Яка я рада!

Щоразу, однак, коли вітала сестру-"чужинку", в дусі сподівалася: може, вже тепер Магдалина покине і свою Магдалу й Тиверіаду та остаточно лишиться у своєму новому маєточку, що його недавно купила поблизу в Кедронській долині?..

Однак уважала за незручне ставити сестрі це запитання.

— Чи ж давно приїхала? Вже була в Єрусалимі?.. Що чути по світах? — У питаннях Марта ховала свої надії, також і радість, що в останні часи все більш її хвилювала. — Але одну хвилиночку почекай! Ми зараз скінчимо! Підемо до Лазара. От зрадіє тобі, бідачисько! Ти ж, мабуть, уже знаєш: йому все гіршає…

Марія сіла на край криниці, прикритої вигладженою кам’яною плитою.

Мовчки оглянула широкий двір із добрими, немов щойно поставленими господарськими будовами, з гарним, міцним, чисто виметеним бруком, із великими, тінистими довкола всього двору посадженими фіговими та ріжковими деревами.

Обдивлялася радісно: любила цю садибу, як любила все гарне й утримуване в доброму порядку.

Це почуття промінювало з її постаті безжурною радістю, мов гаряча блакить неба, в якій потонули щасливі від спеки верхів’я акацій, що накривали криницю густою тінню.

— Так уже слухаю! — наблизилася до сестри Марта, обняла її й присіла на цямрину.

Співучий Маріїн голос полив оповідання-новини, як запашний олійок з мистецького ритону[119].

Говорила плавно, витонченою грецькою мовою:

— Питалася ти, чи вже я була в місті. Щойно відтіль! Там життя кипить! Вирує… А що вже тих купців! Із цілого світу! Кажуть, що ще ніколи не було такого велетенського з’їзду, такої кількості прочан… Ти не здивуєш: я купую з самого ранку.

Оглянулася до воріт.

— Не розумію, чому досі нема Сари[120]. Я веліла їй прибути сюди, до Витанії… Чи не зайняв її по дорозі той грізний Варрава? Моя Сара все ще така гарна, як була раніш! І мої осли вартісні… а накупи й поготів! Мала б тут бути раніш за мене! Таки ж вона вірна, як пальма!

— Пробач, доміно, що спитаю! — покликав Марту Максимін.

З-за стодоли виткнулося молоде ослятко. Мабуть, блакитно-зеленавий Маріїн плащ змилив його уявою трави, за якою тужив ослик на цім широкими плитами вимощенім подвір’ї. Постояв трохи й прямою дорогою попростував до гості.

З-за криниці із затінку вискочив молодий пес і кинувся назустріч осляті.. Гавкнув, підскочив, намагаючись жартівливо вхопити приятеля за м’які губи.

Але ослик був зайнятий своєю думкою і, замість підтримати гру, брикнув набік. Видко, досить дошкульно вдарив пса, бо той заскавулів і спрожогу кинувся під ноги Марті, що саме поверталася до сестри.

— Ах ти ж розбишако! — покартала ослятко Маріам і погладила його темно-сиву мордочку.

Ослик розтулив ніздрі, понюхав напарфумовану нардом руку, незадоволено пирхнув і відійшов.

— Бач! Не подобається йому мій нард! — засміялася Марія. — До речі: Мірініон говорила, що купці привезли нард… але нечуваний! Казковий… А я вже не мала більш за що купити! Забракло мені гроша… Ти знаєш, як це буває досадно!.. Про мене ж бо ніби написала Сафо:

… люблю я вироби тонкі й пишноту блискучу:

Моя ж бо туга це за сонцем, за красою…

Марта зміряла споважнілим поглядом сестрину постать:

"Дивна вона! — подумала. — Вся аж світиться самоцвітами… І в будень! А думки — тільки про купців, парфуми… І це тоді, як Месія має змінити обличчя світу!.."

Вже була розтулила уста, щоб спитати: невже ж це не цікавить сестру? Але затримала питання в думці.

— Чи ж то не ліпше мати людей тільки за те, чим вони є, ніж шукати в них того, чим би ми хотіли їх бачити?

І відгуком на Магдалинину цитату у глибині пам’яті відповіла Гераклітовою[121] мудрістю, що її так любила Магдалинина мати[122]: "Справді мудрий розуміє і за конечне визнає, що всі наявні речі мусять бути саме тим, чим вони є".

Промовила ґречно:

— Тож оповідай нам, селянам, що там чути в твоєму широкому світі, в товаристві великих світу цього…

— Великі вже поз’їздилися! Може, чула? Прокуратор уже тут давно… А тетрарх, що про нього кружляли звістки, ніби не приїде зовсім, уже в

дорозі. Сьогодні саме повідомили й гінці: ось-ось прибуде! Вода акведуків, видко, вже змила його страхи й хвороби!

— Цебто, яких акведуків?

— Я гадала, що ти знаєш! Та ж прокуратор конфіскував золото Єрусалимського храму[123]: потребував його на добудову тих нещасливих — чи пак щасливих — акведуків[124]. За тими відчуженими сиклями храму все ще плаче Єрусалим!.. Дійсно, це велика прикрість для первосвященика й усіх із коліна Левітового…

— І навіть не тільки їхня прикрість, — додала Марта. — Я про це щось чула…

— А от же, — весело розсміялася Маріам, — уяви собі, сестричко, я на цьому виграла!.. Як?.. Але… — закрутила своїм широким брилем, — ти ж цікавилася тільки справами великого світу цього!.. А це моя, цілком вузька, малесенька, особиста справа!..

— Маріам, навіщо так говориш? Знаєш-бо, що ти наша близька, мила сестричка! Оповідай же, що доброго в тебе, особисто!

— З моєю вдачею здебільша все добре! Я ж навмисне не хочу помічати нічого, що може псувати мені настрій. А тепер і справді маю позачергову радість. Я нав’язала дуже цікаве знайомство! Більше як знайомство: придбала нового приятеля між "найвищими світу цього", як ти це говориш…

— Таки ж не Понтія? — засміялася сама із свого несподіваного жарту Марта.

— Так, Понтія! Тільки не Справедливого, не Пилата! А його сина, запального Кая!.. Марто! Якби ти побачила!.. Хоч статую Персея[125] замовити з нього!..

"Ні, не змінилася!" — журливо відзначила в думці Марта. І в пам’яті її ожило родинне повір’я, ніби фінікійська чарівниця з помсти й заздрості до Магдалининої матері-красуні ще в дитинстві зачарувала Маріам: віддала її в руки семи демонам фінікійського пекла, тим підвладним богині Лабарту злющим бісам, що мутять розум, палять серце та затроюють думки і кров смертельників.

Але відігнала цю думку: не годилось-бо побожній ізраїльтянці вірити в поганських демонів, богинь та в їхні чари…

Але вкупі з першою думкою відмітила в душі і другу:

"Це не зле! Таке знайомство може колись і придатися для доброго діла!"

— Так, збирайте, дівчата, коші! — звернулася Марта до невільниць і роздавала різні накази.

"Поезія праці й руху! — мовчки дивилася на зарум’янену і жваву сестру Маріам. — Марта, як Артеміда Ефеська, турбується і дбає про птаство та звірят… поки вони малі!.. Коли ж доростуть, матиме з них їжу! Певно, так мусить бути! Однак мені… — І задивилася на велику білу качку, що, перевалюючись, вела до води свою пухнату золотисту родину. — … Мені було б тяжко жити серед цих призначених на смерть".

Білий півень у своїй платиново-блискучій пелерині довірливо вилетів на цямрину криниці, біля самої Маріам. Натяг шию і повним голосом привітав гостю.

— Який же ти гарний! Майже як мій павич! — сказала півневі Магдалина.

— А чом би й н-і-і? — задиркувато відповів зарозумілий співак.

На те качка озвалась:

— А так! А так! А так!

У Магдалининій уяві виплив образ Кая: він-бо подарував гетері прекрасного білого павича.:. Скрізь і в усьому тепер тільки Кай був початком і кінцем усіх її думок…

"Гра переходить уже межі! — хитнула головою Марія. — Час, давно вже час перервати її..!"

— Ку-ку-рі-ку! — вигукнув ще раз півень, та так голосно, що аж Марія затулила вуха долонями.

І здавалось їй: тріумфом звучить цей крик! І викликає образ щастя з Каєм, десь на вілла рустіка[126] під Таррагоною…

Перебігла поглядом по сільському подвір’ї, овіяному тихою поезією праці та теплом родинного затишку…

"Ні! Ні! — запротестувало ціле єство гетери. — Ніколи! "Щастя птичого двору" не для мене! Час якнайшвидше припинити!.."

Марія стягла брови. Але зараз же роз’яснила обличчя: блакитна тінь розіслалася між нею і подвір’ям та перервала думки. Марта вернулася, всміхаючись до сестри.

— Вибач, Маріам, — ще раз перепросила Марта. — Тепер уже все в порядку! Ходім до брата!

— Я так люблю звірят… — встаючи, промовила гостя. — А Кай любить виключно птахів. І так само, як у тебе, Марто, у нього самі білі.

— Але що птахи! — взяла Марта сестру під руку і спробувала промовити їй до серця: — Що — птахи! Надходять, сестро, великі події…

Оглянулася на рабів, що йшли за ними, і трохи приглушила голос:

— Хіба тебе не хвилює, що ось-ось може об’явитися Месія? Треба б нам порадитися…

— Не зі мною, Мартусю! Порадьтесь із книгознавцями… з вашим сусідом Симоном!.. Мене ж… як би це тобі сказати? — відштовхнула дорогою сандалею камінчик з блискучою іскоркою міки. — Не скажу: не цікавить, але… Це не мої справи. Я не маю власних легій, ні з ким не збираюся воювати… за жадні володарства… земні чи небесні!

Стримана й добра, як хліб, Марта прикусила губу, щоб не випустити з уст прикрого слова. Але знов поглянула на безжурно усміхнену красуню й тільки тихо зітхнула:

"Щоїй, чужинці, надії й сподівання Ізраїлю?.. Всі наші приготування, боротьба?.."

— А як же з Лазарем? — запитала Марія.

— Щодень — гірше… тяжкі серцеві приступи…

— Невже ж нема помочі? Може, якийсь заморський лік? Щодо грошей, ти ж знаєш, я з радістю…

— Але, що там гроші! Кажуть лікарі, свої й чужі, ніби тільки чудо може затримати його при житті… Ти ж не впізнаєш його: так змарнів, бідачисько… Я вже кликала і самарянських лікарів, і арабських хакимів[127]…

— Доміно! — біг до Марти від брами молодий раб, лякаючи курей, що, немов бризки, розліталися в усі боки. — Доміно! — намагався набрати повітря в легені.

— Що сталося?

— Раббі… прислав… учні вже тут… Іде до Єрусалима… Переказує: буде в Витанії… у нас… позавтра… на вечері…

Мартине обличчя освітилося радістю. Щоки залило темним рум’янцем… Очі заіскрилися…

Заметушилась, але не втратила плавких рухів.

Загукала на доморядця:

— Максиміне!

Кликала рабинь, кидала всім накази, як військовий старшина перед боєм: приготувати миттю світлицю… ту велику! Розіслати по всій підлозі вавилонські килими!.. Оті, Маркело, що зорями ткані… Урочиста вечеря, Максиміне, сам знаєш!.. Дорахувати яйця з фільварку! Там, у коші, на дев’яту копу, сьома пара… Маахо, а ти…

Магдалина почала прощатись:

— Не буду тобі перешкоджати. Тільки гляну на брата…

Марта з ніжністю і проханням подивилася на сестру:

— Моя любо! Прийди ж позавтра! Учитель — ти ж знаєш! — любить тебе… Тепер вибач!..

І швидко подалася до комор.

……

Магдалина не довго затрималася біля Лазара.

Ніщо не єднало їх духово, крім згадки про спільного батька[128]… Щоправда, поважала братову вченість та широку очитаність. Однак ця жидівська законницька мудрість була їй цілком чужа й нецікава. Вихована матір’ю грекинею, не розуміла вічно гнівного, мстивого жидівського бога, що все лише забороняв, погрожував і карав. Для її еллінської душі Бог був насамперед Радість, велика промінна Радість! А світ і життя — його найчарівніші дарунки людству… А що все неестетичне було для Марії нестерпним, то вигляд висохлого брата та його тяжкий кашель спричиняли їй справжню муку, якої Маріам усіма способами уникала.

Та й чим би могла вона помогти, коли вже навіть практична й запопадлива Марта втрачає всяку надію?

Тим-то й справді, як сказала сестрі, лише глянула на Лазара і вже любувалась із своєї зручної лектики чудовим видом на Кедронську долину, що загально звалась оазою посеред спалених і пустельних єрусалимських околиць.

Саме над дорогою, що по ній посувалася лектика, жайворонок спускав додолу невидимі разки дзвінкого намиста. І, ніби побачивши красу Магдалини, сипнув їй цілі пригорщі свого трелю.

Маріам зажмурила очі й пила музику ланів, що ось уже кілька днів оточували її в новій віллі рустіці, новому її затишному хуторі.

Полюбила цю свою нову оселю з першого погляду і вже за кілька днів перетворила просте житло на елегантну римську prediol-у[129]. У

предіолах втомлені міським гамором urbani — мешканці міста знаходили відпочинок серед усіх вигід, до яких були призвичаєні в місті.

Тут було над порівняння ліпше, ніж у пишній її материзні[130], що її, зрештою, давно вже замінила інсулою[131] в Тиверіаді, де вирувало великоміське життя.

Але тепер Марії там здавалося занадто руїнно й людно, бо Магдалині хотілося належати тільки самій собі та… Каєві.

Однак поривчасто-стихійне кохання юнака було занадто бурхливим, так сліпо-захопленим, що аж порушувало божественну гармонію Магдалининого життя… І хоч тільки тепер вона, така стара, майже 25-літня гетера почула внутрішнє тремтіння свого серця й душі, той motus animae, що був значно дужчий за минулорічний тиверіадський motus terrae. Ці почування перестали бути для неї лише розвагою.

Що далі, то все більше Каєве натхнення закреслювало в Магдалининій душі такі вогнисті контури чогось нового, несподівано-могутнього, що мусіло б змінити все дотеперішнє її життя… І саме не так, як міг би бажати Маріїн смак…

Бо понад розумом і естетикою підіймалася воля серця…

Марія це ясно відчувала, якою великою загрозою стають її почуття до прийдешнього…

"Корабель мого життя наскочив на мілину між підводних скель! — думала з терпкістю гетера. — Але досить землетрусів! Ця забава рідко минає без драм, трагедій, каліцтва! Лазар напевно сказав би про цей стан дуже квітисто:

— "Аж до глибин, як вода Генесарету в хуртовину, схвильована душа. Томить її спрага вогненна…" Та не спокушуся джерелом, що не

зможе вгасити її. Знаю-бо: джерело це й напій із нього дуже зрадливі… Надпий лише перший ковток з келеха того — відчуєш неминуче гіркий осад із дна, де приховано розчарування… як від сельсілійського пива[132]… Бррр!..

Богорівний Кай! Безперечно, він найліпший із усіх зустрінутих досі! Але ж не раз уже чула вона від своїх адораторів ту правду: усім, що звуться "люди", бракує чогось, щоб Магдалина сказала: "Тебе кохаю!"

"Буть коханою, самій не кохати — Цієї долі бажаю тобі…" — згадала епітафію-побажання прохожому, висічену на могильному камені поетки Білітіс[133] — тієї, що знала велику Сафо й мало чим їй не дорівнялась… Але: "Мати всього створеного, Доля, веде нас", — доповнила Магдалина свою думку словами тієї ж Білітіс…

Долі ж не уникнеш, не розійдешся з нею й не обминеш її!

Лектика стояла вже нерухомо. Марія розплющила очі: була перед порталом своєї прediоли.

Глибоко зітхнула, прокидаючись від думок, як від сну. Однак ці думки заспокоїли її, підбадьорили, як і завжди під вечір.

На сходах ще затрималася на мить, щоб поставити крапку на передуманому в лектиці.

— Кохання? Ні!.. Це надто малосилий смолоскип, що спалахне й вигорить, примеркне й… зачадить!.. Мусить бути інше невгасиме світло! Світло, що бере силу з себе, і що далі, то розгоряється дужче, не меркне й не чадить… Але де воно? В чім?.. І як шукати його?

— Що тобі, Саро? — немов прокинулась удруге Магдалина. — Де ти була? Я не дочекалася тебе в Марти, у Витанії!

— Майже все, що ти накупила, доміно, — подарунки… Тож, що призначено для витанійських, відвеземо туди позавтра. А нині, пробач мені мою сваволю, доміно! Я мусила затриматися, щоб купити той нард, якого ти так хотіла.

— І купила? Таж нам не стало грошей…

— Саме тому й затрималась! Он він, той нард! У дорогоцінному лекіфі[134]! Я поставила його в лараріум[135] — до богів! Це єдине слушне для нього місце! Гроші ж я позичила…

Марія підійшла до свого чудового вирізьбленого лараріуму:

— Ти мудра, Саро! Але ж у кого ти позичила гроші?

— Зустріла домоправителя пані Мірініон. Із собою він потрібної кількості не мав.

Сара засміялася, блиснула зубами на своєму смуглявому гарному обличчі:

— Був здивований: "Чи ж ти купуєш для своєї пані волів?" — спитав. Бо ж за ціну цього дивовижного нарду можна купити пару найліпших дорослих волів для господарства! Тож я мусила йти аж до їхньої інсули — близький світ! — аж на Офлі[136]. А звідти знов до торговельних наметів, аж коло самого храму[137]! Аж сама дивуюся, що я вже дома!

— Дуже добре! — ще раз похвалила Магдалина. — Тож показуй вже наші закупки: я їх майже й не розглядала! А це що?

Оздоблений червоними трояндами і замкнений золотою пряжкою диптихон чекав на Маріам ще зранку. Не розгортаючи, впізнала від кого:

— Але ж, di boni[138]! — до якої міри може бути настирливою впертість цього твору!

— Диптихон був уже тут, коли я, після тебе, виїздила до Єрусалима, тільки ж я не хотіла тобі згадувати, доміно! — сказала Сара, знов блиснувши зубами.

— А тепер, казав управитель сусідів, радник Абрамелех дуже нетерпеливиться: посилав по відповідь сьогодні вже шість разів!

Маріам усміхнулася й собі й перебігла поглядом диптихон:

"Багатий добрами й золотом Абрамелех прекрасній Маріам, красою ще багатшій — хайре!"

Магдалина знизала плечима:

— Цей — ніколи ні про що інше, тільки про золото та про багатство! Чи ж не виразно було йому сказано, що приязнь Магдалини не продається?

"Року минулого, — читала далі, — вродили ниви мої понад сподівання. Аж не вмістили стодоли мої врожаю мого. І розібрав я стодоли свої, а натомість збудував собі ще більші.

Та й року цього переповнені величезні нові стодоли мої. Тож, зібравши плоди нив моїх, сказав я, багатир Абрамелех:

— Душе моя, маєш добра багато, на многі літа. Спочивай же: їж, пий і веселися!

Нині ж це збільшилося майно моє вовною незліченних овець моїх та ягнятами отар моїх.

То, може, хоч тепер, о Трояндо Саронська, вислухаєш ти мене й визнаєш гідним перебувати в присутності твоїй?"

— Чисто умову про винайм винниць підписує зі мною! — із зневагою кинула таблички Магдалина. — Як пришле ще раз, скажіть: не мала часу! Прочитаю завтра!

— Та й то аж увечері! — додала Сара.

Підняла з підлоги диптихон і поклала його на балюстраді веранди.

— А тут — ще одно писаннячко!

Сара схилилася до своєї пані й добула з кишені капсули[139] в короткім рукаві своєї туніки маленький пергамен, запечатаний восковою печаткою.

Промовила тихо:

— Той же Абрамелехів посланець хотів це дати в твої власні руки, доміно. Це таємний лист Хеттури, вихованки первосвященика Каяфи й разом — небіжки радника Абрамелеха. Вона прибула вчора до нашого сусіди з Єрусалима.

— Що ж може писати мені ця дівчина? Уперше чую про неї! — здивувалася Маріам, розломлюючи печатку.

На пергамені було написано по-жидівському:

"Іменем Всевишнього прошу шляхетну пані знайти спосіб якнайскоріше побачитись зі мною. Справа незвичайної ваги".

— Цікаво! Але про це помислимо потім. Давай, нарешті, накуплене! І поклич орнатрікс[140]! Нехай засвітять усі лампи! Адже так нічого не побачимо!

— Як лебединий пух! — за хвилину доторкалася Маріам щокою до м’якої білої тканини.

— Із цього Марта зробить Лазареві теплу загортку на студені ночі[141], коли він із Симоном у побожних диспутах забуває про час.

Мінливою веселкою розкинула перед собою легесенький серпанок над схиленими головами служниць.

Невільниці знали: доміна ніколи не повернеться з закупів, щоб не обдарувала хоч дрібничкою! І очі дівчат радісно танцювали по мінливих тонах красного виробу далеких ткачів.

А Магдалинина думка відскочила назад: чому Марта так конечно хотіла бачити її, Маріам, на вечері?

— Це тобі, Саро! — вернулася до накупленого. — Братимеш, як ходитимеш зі мною. А фінікійське намисто тобі, Ґалло! — простягла ясноволосій галлійці.

— Тобі, Ґерано, це на нову туніку! Здається, ти вже давно не мала чогось відповідного!.. Та не виціловуйте мене так! — сміючись, легенько відштовхнула улюблених рабинь.

— Той жовтий завій тобі, Філіно! А оце, — збирала фалдами тирську пурпурову, сріблом гаптовану тканину, — це чудове! Позавтра відвеземо це Марті! Їй буде дуже до лиця!

І знов скочила думка: "Учитель тебе дуже любить!.." Але попереднього разу, як був Раббі у Витанії, Марта мене не кликала…

— Блакитне — це для Мірініон. Буде в ньому, як мрія. Ну, а це вам. на туніки! Поділіть самі! — посунула до рабинь кілька шматків тканин.

— Світла доміно! А що ж — собі? — вдаючи переляк, зіп’яла руки Сара.

— Не бійся! Собі лишаю дві найдорожчі речі. Ось намисто з єгипетських амулетів і найцінніший — оцей магічний талісман… Позавтра, їдучи до Витанії, спочатку знову поїдемо до Єрусалима… Та не цілуйте ж бо знову!.. Я це купувала для своєї приємності, щоб побачити вашу радість, а не на те, щоб ви мене виціловували… Цей дорогоцінний пуп’яночок немов скам’янілого лотосу, — підняла в руці блакитно-зеленяве яєчко, — вартий, щоб про нього дещо знати.

— Яка ж чудодійна сила укрита в ньому? — з цікавістю запитала Сара.

Інші дівчата, що не раз чували від своєї пані чудові "чарівні казки", як вони це називали, враз посідали довкола на підлозі й наставили вуха.

— Чудодійна його сила така: віра у вічність життя. Зроблено цей амулет із таємного каменю, що зветься каллаїс[142]. Таких камінців на всьому світі знають тільки вісімсот п’ятдесят. Більше їх не було. А чи знайдуть ще? Власне, у передвіку була створена одна велика плита, яку ще найперші люди розбили. Саме на вісімсот п’ятдесят шматочків. Це число відоме із прадавніх магічних книг тих людей, що разом із своєю велетенською землею, Атлантидою, були потоплені потопом і поглинуті морем — власне за те, що розбили каллаїську плиту, на якій були написані закони праведного щасливого життя[143]… З того часу люди вже не знають, як мали б жити справно…

Напружену увагу дівчат зненацька розбив несподіваний звук: у високій бронзовій лампі зашкварчав олій. Дівчата оглянулись, але ніхто не рушився з місця.

Тільки за якусь хвилину швидко звелася на ноги й оправила ґніт кельт-іберійка Ґерона.

— Це голос мого краю, — сказала схвильовано і вказала на гніт. — Це духи моїх мертвих нагадують мені: "Чи не забула?"

І вона з пошаною торкнулася устами кам’яного яєчка.

— Так ти знаєш про нього? — здивовано запитала Маріам.

— Знаю, світла доміно. Багато чула ще в дитячі роки. Але бачу цей камінь уперше. От неначе сам він прийшов до мене! І мої очі оглядають його… Цей камінь, доміно, дуже щасливий! Присвячено його богині Белісені[144] — хай буде вона милостива до тебе, ясна доміно, й до всіх нас!

— І про Белісену знаєш?

— Аякже! Це ж наша богиня! Таємнича, як Місяць на небі, що зникає в пітьмі вічної ночі по другому боці Землі! Але відроджується знову, наростаючи Повним Колом Вічності. Цим з’явищем Місяць говорить людям: "Вічної смерті нема! У світі немає повного знищення. Є тільки Вічне Життя!.. Життя у змінах". Але ця мова Місяця, — так говорять наші жерці, — буде незрозуміла людям, аж доки сама Белісена, що її знаком є Місяць, не відкриє людям цієї таємниці… — поважно переказувала Ґерона науку й "істини", засвоєні з дитячих літ.

— Так! — потвердила Магдалина.

— Тільки ж люди не можуть тієї істини й того закону пізнати, аж доки не складуть знову докупи всіх шматочків каллаїської плити[145]. А тоді зможуть прочитати оцю сітку таємних знаків.

Показала на світлі тонесенькі жилки яєчка. Голови дівчат схилилися віночком над таємним камінцем.

— Тепер же, — додала Ґерона, — можуть тільки трохи прочитати велетні, що їх у моєму краю звуть "Дужі"[146]. Вони злітаються в наших лісах у День зустрічі… А той, хто має в себе такий камінець, дуже щасливий!

— Нехай же й нашій світлій доміні принесе він радість і щастя! — озвалася Сара. — Хай не допустить, щоб і тінь найменша впала на твої дні, доміно! Але дозволь запитати: чому той купець, що ми в нього купували це яєчко, говорив, що каллаїс знаходиться тільки в людських могилах?

— Так воно й є. Ще й виключно в тих, де більш як тисячу літ пролежало людське тіло без тління[147]…

З обгорненого прохолодою саду на балюстраду тераси срібною хмаркою злетів білий павич Ocellus[148]. Очком назвав його Кай, даруючи його Магдалині перед своїм "вигнанням із раю".

— У сотках його очей читай мою невгасиму тугу завжди й невідлучно бути близько тебе!

— Нарешті ти згадав про мене! — простягла Магдалина руки до павича.

— Ідіть, дівчатка! — звернулася до невільниць. — Саро! Сьогодні ванну на пізніше!

Невільниці зібрали порозкидані тканини, швидко зробили порядок у покої та відійшли.

Маріам набрала у жменю прозорих, як скло, зерен гоуранської пшениці[149], викоханої на вулканічних землях.

Приманила павича трелем, як гірські пастухи кличуть кіз, і простягла йому свою рожеву долоню. Перламутровий птах обережно брав зерно по зерну, і його біла егретка схилялася, немов у поклоні, перед Магдалининою красою.

Блідо-фіалкові грона гліциній звисли поміж гнучких рослин, що вилися по коринфських колонах тераси; тьмяно освітлені блиском ламп, нагадували собою грона дозрілого грецького рожевого винограду.

Магдалина вдоволено зітхнула: почувалася бадьорою, повною сил і радості від того гармонійного акорду барв, що його утворювали на терасі рослини, немов співаючи прекрасну зорову мелодію. В дусі додала до цього акорду і свою постать з перловою сіткою на бронзовім, як листя осінніх виноградників, волоссі…

Відчула ще повнішу насолоду, помітивши, що біля тераси за сьогодні розцвів білий разок блідо-рожевих велетенських лілей сцілли[150] — морської цибулі. Їх ніжний, але міцний аромат, ніби з малою домішкою гострого коріння, вирвався на терасу, виповнюючи собою простір поміж листям рослин.

Марія гладила павича…

Раптом відчула, що гармонійний акорд її ніби повного вдоволення забринів сумом. Мінорний звук розростався в тиху хроматичну гаму… Вона ніби пливла в порожнечі… Й ця порожнеча втягала в себе й саму Магдалину.

"Ах! Це ж місце, не виповнене Каєм!.. Кохання — це перша сходинка до залежності…" — проглиблювала думку, що була спинила її в порталі…

Усміхнулася. Згадала про ті "сходи в коханні", що про них була мова з Каєм при першій знайомості..

Кай... Кай! Це його бракує їй тут! Через його відсутність розкривається ця порожнеча довкола! Як давно — й як недавно! — була ця перша знайомість.

Усміхнулася знову, згадавши, як тоді, по тиверіадському землетрусі, приїхав до неї прокураторів посланець із дотепним листом батька до сина.

"Нехай вибачить мені красуня, — писав Каєві Пилат, — але ж я тебе посилав бути моїм заступником не виключно на її симпозіонах. Тож вернися на хвилинку додому, щоб скласти бодай короткий звіт про твої перші урядові кроки на цій такій непевній і хисткій землі..."

Давно вже Оцеллюс злетів на заплетену гліциніями галузку високого теребінту, а Маріам усе ще стояла з простягненою рукою, хоч на долоні не було вже й зернятка.

З далині, від оливного гаю, озвалися чисті ноти солов’їного співу... У відповідь на перший звук по різних кінцях саду затремтіли, мов кришталеві флейти, і збудили ніч.

Вона ніби розплющила очі, в яких блищала й розросталася безліч іскристих зір...

— Любов?.. — зітхнула Магдалина, отямившись. — Але безмежна... абсолютна, в якій розчинились би та перетворились у сяйво і власна істота, і цілий світ!..

Плела далі сітку думок, в яку хотіла зловити власне серце, А на те, неначе на звуках солов’їних співів, прилетіли слова улюбленої Каєм пісні Сафо:

Тисячу вух має ніч і чує все!

І крізь удари морських хвиль чує вона…

Але ж сама — німа. І нічого не зрадить…

Маріам зійшла із сходів і нахилилася над квітами Сцілли. Впивалася ніжним ароматом, але вже думала про саму Сафо…

Наймудріший із мудреців, філософ над філософами, Платон називав Сафо прекрасною і мудрою десятою музою[151]: "Мудра й незабутня, поки стоятиме світ".

Може, більш незабутня, як справжні музи!

Яка незабутня й ця прекрасна казка про її смерть, казка, що її склав поет, одягнувши у форму живої дійсності той скок Сафо з Левкадської скелі в морську безодню… Кому ж бо в Афінах, від малої дитини й до темної перекупки, не відомо, що "скочити з Білої скелі, званої Левкос", означає: "позбутися життєвих прикростей?…"

Але де ж узяти на те сили, щоб, як Сафо, кинутися, мов птах до лету, в цю чисту, ясну безмежність?.. А не впасти каменем у багно?..

Як вирватися із щоденного, що стирає веселковий полиск крил, гасить барви?.. Як кинутись із цього повного тіней пороху і бруду життя в безмежні глибини, в безкраї простори поезії, краси, гармонії, не пов’язані з міфічним коханням, що в’яже путами живий дух?

Усміхнулася.

Аж бліді лілеї Сцілли зарум’янились від захоплення — така гарна ця найвища мета!

Магдалина відступила на крок від блідо-рожевих квітів:

Однак дивно! Вони все дужче червоніють!.. Червоніють і грона гліциній…

Прудко обернулась — і скам’яніла!

Над садом високо в небо рвалася червоно-жовта заграва… Корони дерев на золотім рухливім тлі лягали чорним мереживом, як покривало жалоби… Розбуджена ніч прокинулась і зойкнула тисячею голосів.

Найдужче було чути птахів. З усіх околиць зліталися сотні їх на світло вогню. Крили своїм голосним щебетанням усі звуки…

На тлі пташиного хоралу проривалися людські вигуки, рев корів, іржання коней, гикання, мов істеричні ридання, ослів… Десь далеко великим хором мекали вівці…

— Горить!

Але ще раніш, ніж Маріам устигла подумати: хто? чиє майно? — ноги самовільно порвали її вперед, до вогню.

Побігла головною алеєю парку, завернула в бічну, трояндами обсаджену "їхню доріжку", по якій найчастіше ходила з Каєм. І раптом спинилася. Її сріблом обуті ніжки стали, у блакитних іскрах…

Чи ж збуваються дивні мрії?.. Хто ж розіслав до її ніг небо із зорями, що незчисленними блакитними, фіалковими, рожевими іскрами грають у глибоких синіх відтінках доріжки? Чи, може, то такі відблиски пожежі?

Схилилась над стежечкою. Ні! Вся доріжка була синя, блискуча й відсвічувала вогнями заграви…

За кілька кроків просто перед собою, під масивами рожево заквітчаних олеандрів, побачила двох рабів, що стояли навколішках і виконували якусь незрозумілу працю: сипали блискучу блакить на білий пісок доріжки.

Впали перед Магдалиною ниць, коли порівнялася з ними.

— Щойно куплені?.. Що робите?

Старі невільники знали; що Маріам не дозволяє ставати навколішки перед собою. Не куплені, доміно!.. Ясний Кай Понтій, син світлого прокуратора, посилає їх обох із лазуритовим[152] піском, що його розсипають вони, в дар доміні Маріам, з Магдали.

— Що переказує? — випростувалась Магдалина, а серце шалено заграло.

— Тільки ці слова: "Нехай щастя стелиться зоряним небом до її ніг! Я цілував той пісок, що його посилаю своїй мрії".

Марія заплющила очі.

— Як не любити цього милого Кая? Не забув навіть і про те, що колись жартом позаздрила єгипетським фараонам і фараонівнам, які могли ходити по доріжках, посиланих меленим лазуритом…

Зняла сандалі й пішла босо синьою стежкою: збирала з неї Каєві поцілунки! Чула, що в неї палають підошви, щоки, серце…

……

— Горить!..

Сара сипала новини, як збіжжя на жорна: хай мелеться!

— Горить у Абрамелеха! Без сумніву, підпал! Як би ж могло загорітися відразу в кількох місцях? Спочатку стодоли, потім комори з вовною, кошара… А як усі кинулися на гумна, запалахкотіла й хата!

Ассирійський ловецький пес Сарґон, що прибіг за Сарою, підняв голову й нашорошив вуха, підрізані до гостряка. Перечекав хвилину. Потім ліг. Поклав морду на сильні, жилаві лапи, однак очей не заплющив.

У таку хвилину ліпше всіх і все довкола мати на оці! — думав незадоволено.

— Без сумніву, це діло шафаря Йорама! Того, вже визволеного, що його пан вигнав у нов-місяць. Та ж — богине Добра! — ще того ж таки дня я розповідала про все пані! Невже ж доміна не пам’ятає?

Важкі, мідяної барви хмари все дужче розпускали свої кучері над пожежею.

"Мов ті плачки, звані "привидами", що голосять по мертвих", — думала Маріам, стоячи на ясно освітленій терасі, відкіль було видко пожежу, як видовисько на цирковій арені.

Поміж гнідих хмар почали продиратися клубки пари. З них вибухали снопи іскор: пожежу вже гасили… Клуби пари темніли й, мов хижий спрут-восьминіг, викидали з себе виростки, що розжеврювалися до червоного гарту та, немов захоплену здобич, втягали в загальну масу диму Абрамелехів маєток… Нові стодоли з вовною та олієм лягали попелом…

Увесь рожевий, як велика китиця казкових квітів, схвильований Оцеллюс тулився до Магдалини. Раптом злякався несподівано великого

вибуху іскор і кинув покрик, немовби сказав: "Уже досить цього!" і затанцював: ніжка птаха наступила на покладені Сарою Абрамелехові писальні таблички.

Павич дзьобнув їх, нахилився і розглядав, немов читаючи.

— … А що був він великий злосник, — продовжувала останнє слово про Йорама Сара, обтяжена здобутими на пожежі відомостями, — то цього всі чекали! Тяжко бив рабів… А ще дужче, як від'їздив… А скільки промотав того збіжжя, тієї вовни!.. Потайки, без сумніву!.. Або хоча б і оливи.

Саргон раптом загарчав, неначе не схвалював:

— Кррр-рав?.. Оливу кррр-ав?.. Злодюго!

Несподівано схопився з місця та пружним скоком, як хижак, кинувся в кущі дрібнолистих запашних перців. Короткий зойк спурхнув, немов сполошений птах.

За мить Сарґон виносив на доріжку, мов зловленого зайця, невелику людську постать. Стояв над нею, махаючи зичливо хвостом, та вривано гавкав, мовляв:

— Це пусте! Перелякане дівчатко! Та й усе! Все!..

Сара миттю опинилася біля пса, сплеснула руками й крикнула повним голосом, немов хотіла накрити вигуки й галас там, на пожежі:

— Та це ж Хеттура!.. На Астарту й Адоні… Адонаї! — вчасно опанувала свій "поганський язик". — Це ж вихованка первосвященика Хеттура!

Відігнала пса й кинулася приводити до тями дівчину.

Але Хеттура встала сама, обтрусилась і йшла до тераси.

— Нічого!.. Я не зомліла, тільки навмисне не рухалася. Знаю-бо: звірі не скривдять безвладного.

Пробігла сходами й кинулася до Магдалини:

— Не сміємо гаяти ні хвилини! Бо це — велика таємниця…

Магдалина не розуміла. Однак махнула Сарі рукою. Невільниця ще раз обернулася на сходах і покликала Саргона.

Але пес ліг знову на своє місце, ласкаво подивився на Сару й кілька разів стукнув хвостом по підлозі. Неначе хотів заявити Сарі: "Можеш собі відійти без страху! Я допильную…"

Дівчина підняла гарну голову з дрібними рисами й червоними, як мак, устами. Гострим поглядом темних вогнем палаючих очей уп’ялась у Магдалину.

— Розумієш, доміно, — почала жагуче латинською мовою, — інакшим способом я не могла побачитись із тобою! А мусила! Конче! Тому й підпалила стодоли… збіжжя… все! Хай горить!.. Бо треба негайно рятувати!

Маріам на мить остовпіла: чи ж не збожеволіла дівчина з переляку? Дивна-бо її поведінка й не менш дивні речі!..

— Заспокойся, дівчинко! Уже давно все рятують! Я сама чула сурму. Це знак, що римська варта[153] рятує Абрамелехове добро.

— Але, — махнула рукою Хетгура, — згоріло все!.. І він згорів! Усе згорить!.. Я сама бачила, як на нього звалився дах! Саме у ту хвилину, коли прибула єрусалимська сторожа[154].

Говорила швидко й різко. Хотіла відразу все вияснити, щоб потім не вертатися до тієї пожежі.

— Отож, — продовжувала, — золото було винесено враз… Зате під дахом залишились Абрамелехові терафіми… Може, Маріам, як чужинка, не знає, що таке терафіми?.. Так гебраї звуть духів-покровителів родини[155]… І — дивись! — ніколи Абрамелех не виходив із дому, не поралившись із терафімами! Також щоразу, виходячи, прощався з ними й вітав їх, вертаючись додому. А от, утікаючи від вогню, про це забув! Потім, мабуть, згадав і хотів направити лихе попередження, кинувся до терафімів, а дах саме й рухнув!.. От, тепер і їж, пий та веселися, душе моя, бо маєш добра багато!

— Стривай! Відкіля ж ти знаєш, що саме ці слова він мені написав? — здивовано запитала Магдалина.

— А як же? — не менш здивувалась і Хеттура. — Таж він це всім говорив! Я була там уже другий день, — підняла вгору два пальці маленької, гарно збудованої руки. — Сиділа, виглядаючи нагоди, як до тебе дістатися. Тож за ці дні він так до мене чіплявся!.. З ранку й до вечора намовляв, щоб я кинула приділеного мені жениха… Може, знаєш його? Єгонатан! Первосвящеників скриб! Така потвора! І тілом і духом!.. Та щоб стала його, Абрамелеховою жінкою!.. Бо ж він — мій кревняк і має добра багато й на многі літа…

Магдалині, нарешті, все це здавалося смішним. І вона дзвінко засміялася.

Саргон підвів голову, помахав хвостом, смачно позіхнув і, поклавши лапу, вмостився дрімати. Ясно-бо, коли пані голосно сміється, жодної небезпеки від співрозмовника не може бути!

А Хеттура припала до Маріїного рамена:

— Але годі вже про того осоружного Абрамелеха! Він уже згорнув свій намет[156]! Я це все розповідала навмисне, щоб сказати відразу все про пожежу, щоб ти мене про неї не розпитувала та щоб усю увагу віддати тому, що тепер говоритиму… Я все продумала!.. Але ж нас, певно, ніхто не почує?

— Не бійся! Я відпустила й найближчу служницю.

— Маріє!

Хетгура відступила на крок від Магдалини й зіп’яла руки, як на молитві.

— Маріє!.: Ти ж не будеш мені дорікати, що я йому все пустила з димом? Запалила, бо не було іншого способу дістатися до тебе! А що я тепер у тебе, то це кожному зрозуміло! Я ніби з переляку втекла, куди очі… Від вогню!.. А це було конечне! Бо ж ти єдина… тільки ти! — можеш помогти!

— Тобі!.. В чім?

— Та де мені!

Здавалося, що дівчина раптом заплаче. Але вона затиснула зуби й опанувала себе.

— Якби ж мені! Хіба б я тебе турбувала?

Сказала це з великим сумом.

Маріам обняла гостю. Хеттура неначе враз утратила всі сили. Її душевне напруження впало. Заплющила очі й на мить затихла, але було чути, як під її легкою тунікою голосно стукотить серце. Гладенько зачесане, чорне блискуче волосся дівчатка здригнулося в Магдалининих обіймах, мов крила переляканого пташка, що ховається в розквітлій броскві.

Та за хвилину Хетгура вже знов себе опанувала. Тісно притулилася до Магдалини і знову зашепотіла, виразно і твердо:

— Не бійся! Я не плакатиму! Я взяла на себе чоловічі повинності… а тоді жінка плакати не сміє! Повіряю тільки тобі… тобі самій…

Було видко, що таємниця, яку мала розповісти, хвилювала її незмірно більше, ніж залицяння Абрамелеха та підпал його майна.

І слова побігли, мов коротенькі зламані хвилі в гірському потоці — нестримні, спінені тривогою, болем, розпукою:

— Учителеві, Раббі з Назарета… страшенна небезпека!.. Єдина рада, єдина надія — на поміч прокуратора… Власне прокураторового сина, Кая Понтія… Він один зможе… Єдино він! Тому я мусила до тебе, Маріам!.. Не до нього ж самого мала йти! Чи ж не так?.. Ну, тепер, Маріам, ти знаєш усе…

Відхилилася, цілком бліда, з повними жаху великими розплющеними очима, що бачили перед собою цю небезпеку…

Була, як втілений Азраїл, ангел останнього зітхання…

Маріам нічого не розуміла.

— Що ж я "тепер" знаю? При чому тут Кай? І яка, в чому саме небезпека для Раббі?

Хеттура схопилася з інкрустованої лави-канапи.

Але Маріам ласкавим рухом затримала її і знов посадила на подушки, розкидані по лаві.

— Говори, дитино, не те, що гадаєш, а кажи, що чула від інших і що зачула сама. Від кого чула? Де бачила? Може, казав тобі щось той твій жених?.. Що ж він казав? Та говори по-своєму, як звикла завжди говорити...

Хетгура затрусила головою й почала по-арамейському — іншими словами, іншим способом та з іншими модуляціями.

— Уста Єгонатанові, як і душа його, завжди замкнені на невидні замки. Як дім міняйла Єфраїма!.. Єгонатан лише збирає, нотує, записує все, що може бути на шкоду Учителеві... А я стежу! Щось сама вистежила, щось помогла мені нагода... Щось додали раби Каяфові, яких я підкупила... Всі раби Каяфові люблять Хеттуру! Отож, я знаю, що Каяфа й тетрарх, як два сплетені докупи гади, мають спільну думку... Вони приготовляють усе, щоб підновити й знищити прокуратора Понтія Пилата...

Магдалина зсунула брови й недовірливо похитала головою:

— Понтія Пилата? З римськими легіями, з силою Риму?.. Дитино моя, як же це? Щойно перед хвилиною ти говорила, що треба рятувати Раббі з Назарета... а тепер ніби вже хочеш рятувати прокуратора?

Дівча притисло руки до серця і притакнуло головою:

— Так, так!.. Вони вирішили вплутати в сітку разом — і Раббі, і прокуратора! "Коли б зірвався один, — говорив Ірод, — тоді бодай матимемо другого!" "Але зловимо й першого!" — додав первосвященик. Я сама чула! Раббі вони віддадуть на суд до прокуратора. Тільки не як Раббі з Назарета, не як сина теслі Йосифа! Ні! Оскаржать його за те, що не забороняє називати себе сином Давидовим, що він є "Ютаг Мелек", "цар Юдейський". А це є "повстання проти цезаря римського", державна зрада!.. О Елогим! Невже ж це тобі не ясно й не розумієш, Маріам?

І знову на Магдалину дивилось "обличчя Азраїлове" з палаючими очима, повними жаху.

— Кажи... кажи далі! — заохочувала дівчину.

— Понтій звик до тутешніх наклепів. Він не повірить. Він увільнить Раббі. Бо ж від Кая, якого Раббі любить[157], — це ж усі знають, усі! — і від центуріона Корнелія Секста[158] Понтій Пилат знає, що Раббі не шукає влади, не хоче трону Давидового... І прокуратор виправдає його, звільнить від вини й кари... Пилат не може не звільнити невинуватого. Навіть Каяфа каже, що Пилат — "Справедливий". Це ж усі в Юдеї знають! І в цьому, — казав Ірод, — у цьому пастка. І радісно затирав руки. Я чула, як Ірод говорив: "Розраховано все! Пилат не піде проти справедливості!" І тоді вони, Каяфа з Іродом, позиватимуть прокуратора за зраду Риму! Казали: "Зробимо все так, що кожному стане очевидно, як Пилат, незадоволений з Тиберія[159], навмисне підтримує та підпирає претендента на жидівський трон, тобто Раббі". Чуєш, Маріам? — знову перескочила на латинську мову. — Я все це підслухала, коли побачила, що сам тетрарх — подумай! — переодягнений в купецьку одежу, прийшов увечері до нас... до Каяфи!.. Вже стемніло. Вони вивчені свідчити так, щоб прокуратор звільнив Раббі!.. Тоді, — казав Єгонатан, — трапиться нагода, що Раббі буде знищений...

"Це дуже подібне на правду!" — думала тим часом Магдалина. Знала юдейську безоглядність у помсті!

— Ні, ні! Маріам не може знати цілої їхньої безмежної, бездонної ненависті й погорди до всіх, хто не з ними!.. З повітря, що ним дихають, вони ковтають ненависть та злобу. О Єгово! Спали їх усіх! Із усіма слідами по них! Як Гоморру! — підняла руки до неба Хетгура. — Питаєш: хто може врятувати? Та кажу ж тобі: тільки ти з Каєм! Що можу я? Потруїти їх? Це неможливо! Кухар їм вірний! Я про все думала!..

Хеттура затиснула свої дрібні зуби.

— Як молода лисичка! — згадала Маріам, що колись бачила, як гризлися за голуба молоді лисенята…

За заслоною легенько закашляла Сара. Потім з-за запони показалося її смугляве обличчя:

— Центуріон Секст Корнелій… з пожежі… — тихо влетіли слова без жодної інтонації.

Якщо бажання, можна було б їх не почути.

Магдалина завагалася.

— Поклич! Я знаю сотника!.. Може, й він мене бачив. Я все, все скажу! — вхопила Хеттура за руку Марію.

— Звели подати до малого триклініуму[160] перекуску й вино! Служити не треба! Але, Саро, допильнуй сама. — Маріам уважно поглянула Сарі в очі й узяла Хеттуру за лікоть. — Тобі, дитино, слід підкріпитись!.. Але що це? Кров?

— Нічого! Пусте!.. Трохи мене пошкрябав пес, як витягав з кущів! Облиш!.. Ходім…

……

Коли свіжий ранок сипнув діамантові роси на Магдалинині сади та на Абрамелехові попелища, Маріам і Хеттура, закінчивши нараду, стояли на терасі.

Пахло свіжими квітамц Сцілли, але запах диму лишав на устах терпкість і гіркість…

— Як життя… — прозвучала меланхолійна нота в тихому голосі Маріам.

Зненацька ніжний звук, такий чистий і високий, ніби він не доторкався гаптованої росами землі, піднявся над садами і, кришталево-прозорий, полинув до неба…

Хеттура стиснула руку Магдалині й показала очима в напрямі звуку:

— Чуєш?.. То мене кличе смерть! Чую вже цей звук утретє…

— Але, дитино! То дзвонить біля фонтана черепаха[161]! Я чую щоранку, як вона озивається до світла з-під свого тяжкого плаща, що закриває їй небо…

При сходах тераси з’явилася постать центуріона.

Він був у зброї, в блискучім панцері, у срібних наколінниках, із старшинською паличкою[162] в руці, мов готовий до бою.

Усміхнувся до жінок чарівною усмішкою і промовив:

— Там усе вже полагоджено! Біля твоєї інсули, Маріам, лишаю на якийсь час людей із моєї когорти: п’ять есквад, кожна по чотири вояки.

Це більш, як досить. Бо гірші за вогонь оці "аматори" охоронити чуже майно від вогню!.. І твою справу, Хетгуро, вже поладнано: тебе запровадить військова сторожа до самого дому первосвященика. Звичайно, в лектиці, яку тобі запропонувала Маріам. Зрозуміло кожному, що раніш ти не могла бути дома, бо ж щойно тепер відчиняють міські брами. Так ідемо? — відкинув на рамена свій плащ.

— Відпроваджу вас до воріт! — промовила Маріам.

Їй було жаль дівчини, такої молоденької, такої одчайдушної, сміливої, безкомпромісової, але вже отруєної тією патріотичною ненавистю, проти якої, однак, вона сама ж так виразно обурювалась...

Магдалина чувала ще й раніш, хоч ще тоді Хетгури не знала, як тяжко було жити дівчині з ласки родини Каяфи. А тепер від неї самої довідалася, як Абрамелех усе домагався перебрати на себе виховання сироти-племінниці, щоб потім узяти її за жінку[163].

— Хіба ж Бооз не взяв за жінку убогу кревнячку Рут? — переконував Абрамелех Каяфу.

Але первосвященик хотів поріднитися з Єгонатаном, своїм вірним секретарем.

Хеттура? Кому ж залежало на Хетгурі, на тому, щоб запитати її?

Маріам пригорнула до себе Хеттуру:

— Тримайся, мила дитино! Ти ж лише на порозі життя! Згодом буде легше...

Хеттура довірливо притулилася до гетери і прошепотіла:

— Хай благословить тебе щастям Всемогутній! Ти дійсно така, як я собі уявляла… Ти… я не вмію сказати!.. Ти, як сестра, Маріам, дарма, що чужинка…

При тих словах в уяві Магдалини мигнув образ милої, невтомної, працьовитої Марти…

Дім… дитинство… спільний батько… Так, все це зближує… в’яже…

Але є ще щось, що в’яже… І їй, "чужинці Маріам", було так щиро жаль цієї дівчинки сироти…

Коли ступила на блакитну доріжку, в кінці якої веселим коником стрибнув понад потоком гарний місток із вирізуваних кедрових брусів, Маріам сказала:

— Нехай буде так, як хоче це дівчатко: зроблю, як для сестри! Завернімо сюди!

Вийшли на галяву, обсаджену квітучими кущами й обкинену дротяною сіткою. Посередині була велика клітка. В ній гуркотіли й обмінювалися церемонними поклонами Каєві голуби.

Маріам простягнула руку й покликала птахів. В одну мить один сів на простягнені пальці, що вміли так ніжно гладити.

Магдалина добула голуба, поцілувала в голівку й високо підкинула в повітря.

Птах немов заплескав у долоні, вітаючи великодушність гетери, але не відлетів. Кружляв над кущами.

Магдалина хвилинку любувалася цим летом. Покликала другу птицю, голубку, й так само пустила її у блакить. Обидва птахи ще раз закреслили над головами людей і зникли у прозорому ранку…

Маріам хоче увільнити всіх голубів! — зраділа Хеттура дитячою радістю.

Турботи й сум відлетіли від неї у свіже повітря ранку, бо переклала їх на інші, міцніші рамена…

— Дивись, дивись, сотнику, як це гарно! Хай летять на волю! Всі! Всі!

— Ні, моя маленька, тільки ці два. Це посли до Кая. Перший скаже йому:"Прийди!" А другий додасть: "Поспіши! Бо на тебе дуже чекають!"

Хеттура стала сама, як весняний ранок. Тепер уже була цілком спокійна. Що ж можуть зробити Раббі, коли з одного боку сильний, гарний, могутній Кай, певний, сміливий Корнелій Секст та ще й прегарна, як зоря вранішня, Маріам! А з другого — старий, одутлуватий Каяфа та вічно хворий на печінку противний Єгонатан. Що можуть зробити ці двоє?!

Але Маріам поверталася додому із зрушеною душею.

— Які ж сили привертають до неї знову Кая? У хвилину, коли вже була остаточно порвала з ним!.. Сліпа Мойра[164], що перед нею схиляють голови самі боги?.. Чи ж не марна боротьба з Долею… І власним серцем?

Голосом вранішньої черепахи у прозорій блакиті чистого ранку озвалось у глибині душі улюблене гасло Білітіс: "Буть коханою — самій не кохати!"

Магдалина підняла осяяну сонцем золоту свою голову:

— Воля — це спосіб і проти Мойри! Переможений буде лише той, хто не хоче перемоги. Кая кличуть сюди не Магдалинині почуття, а справи Раббі Назаретського… Кай має рятувати не "свою Мрію", а свого улюбленого Вчителя… А про ці справи може з ним говорити не Маріам, але Секст Корнелій.

## V. ТИВЕРІАДСЬКА ГЕТЕРА

Пожежа, змови, візита жагучої Хеттури й усе більша туга за Каєм — все це заразом помутило гармонію сільського спокою, що його шукала Магдалина в своїй Кедронській прediолі.

"Знову йдуть на мене лавою всі сім демонів!" — згадувала Маріам лихі легенди, що ними лякали її в дитинстві.

І знепокоєна думка билася хвилею об її серце, передповідаючи близьку хуртовину… Билась і змивала ту рівновагу духа, якою так дорожила гетера.

Бо ж, справді, пожежа Абрамелехових маєтків і Хетгура зі своїм переляком були тільки додатковим гнітом на Магдалинину душу.

Головною вагою впав Кай.

Власне сама не знала і навіть не могла зрозуміти, чого ж вона здригається й відступає, мов дівчинка, що в день свого повноліття, на п’ятнадцятій весні, вперше чіпляє сережки? Та ж вона "перла тиверіадська", відома гетера, що не раз уже пила з п’янючого келеха кохання! Пила!.. Але-бо то щось інше, нездібне викликати й натяк на ту хуртовину, що обіцяло тепер Каєве кохання…

І Магдалина вирішила невідмінно:

"Втратити Кая, щоб зберегти його в своїх спогадах навіки богорівним, без найменшої тіні… Втратити, щоб зберегти!"

Хай буде безглузда, нелогічна така думка… Але тільки так мусить бути, коли вона намагається затримати в своєму світлі весняні барви… А в своєму житті — його справжній сенс: красу й поезію, коли дійсно не хоче, щоб незабаром прийшли пустиня серця і мрій, звалища попелу, море щоденного пороху…

Живий дар не сміє втопитись у безбарвному, як колишні Содома й Гоморра у важких хвилях Асфальтового моря[165]…

Відклала сувій нової поеми Сіліуса Італікуса[166], яку дістала останнім кораблем, що привіз до Тира багато цікавих речей: дорогоцінний крам, несподівані римські новини, а також підсилення єрусалимській залозі — цілу Германську легію[167]…

Але сьогодні все це мало зачіпало цікавість Марії.

Далекою видалась їй і трагедія доньки короля Бебриксів, що її дзвінким віршем оспівував Сіліус…

Давно вже, і без переконувань поета, зрозуміла Магдалина всю убогість "щастя" коханців, що досягли мети своїх бажань!.. Тому й утекла вона в життя вільної гетери. Вільної цілковито й повністю: вільної від усіх тягарів родини, від жіночих повинностей… від зім’ятих сподівань… від розвіяних мрій…

Вивела корабель свого життя в широке море, де нема тих позірно-безпечних "тихих" пристаней… І щоб саме Кай, найдосконаліший із юнаків, став для неї мілиною, де має застрягти та спорохнявіти її корабель? Ні! Вона не зловиться на дрібному, тимчасовому!

Вона чує: десь є... "інше", велике, вічне! Хоч брами до тієї "вічності" й замкнені, але відчиняє їх Ерос… що існував раніш, ніж світ постав із прадавнього хаосу…

Ерос, основа й душа всього життя[168], а не пустотливий примхливий Амор-дитина[169], що грається серцями смертельників, птахів і-звірят, пускає в них стріли…

Його дарунки — лише забава. Кохання-гра — також забава!.. Здебільша — знічев’я кохання-гра!..

Магдалина відставила оніксову вазу, до якої встромила Сіліусів сувій, і взялася за каламос[170].

Як на ідеалах, взорувалася на божественній Сафо та на Памфілійській музі, Білітіс. Прямування першої до зір були для Марії дороговказним світлом. А гасло Білітіс "Бути коханою — самій не кохати" давно вже прийняла за своє власне. Часто, як Сафо й Білітіс, Магдалина також "одягала ритмом і мірою свою тугу, свої думки. Але сьогодні бракувало їй звичайної гармонії духа, щоб складати вірші. Тож лише записала сформовані думки.

Примара вигнаного і знову покликаного Кая, невидима, але невідступна, хвилювала Маріам. Неначе випущені на благання Хеттури голуби прорвали своїм сріблястим летом, як гострим лезом, блакить Магдалининого спокою і з шовковим шелестінням своїх крил віднесли ту прекрасну гармонію духа, за якою все дужче й дужче тужила тільки від духа залежна гетера…

Оглянулась, почувши, як зводиться котара над дверима.

Сара з Героною, як легконогі богині Гори, ті, що відмірюють час смертним[171], стояли на порозі.

Нагадували:

— Час утік, а доміна, як зводить собі пригадати, мусить одягатися. Лектака чекає.

Ах, так! Треба виконати Мартине доручення! Сестра призначила їй особливу роль, поважний обов’язок…

Маріам узяла присланий Мартою диптихон і, усміхаючись, ще раз перечитала сестрин лист. Ах, та Марта! Вона, здається, відчуває справжню болість, коли бачить, що хтось от так собі, "без ясно визначеної мети й без прийнятих на себе повинностей", просто "тішиться життям"!

Марта кожного мусить використати. Це стихійна потреба її духа, сильніша за все інше.

Використовує, щоправда, не для себе. Але не може допустити, щоб змарнувалося щось "пожиточне".

Тому при всякій нагороді накине обов’язок, працю. Здається, Мартаі просто переслідує безтурботну радість життя з такою ж самою завзятістю, як переслідує порох, непорядок у своєму господарстві — якщо б там узагалі такі речі могли бути!

Коли Маріам привішувала останній самоцвіт, майнуло в думці:

— А чи не можна б ухилитися від цієї повинності? Послати Сару?.. Але якщо Марта навіть не хоче доручити Максимінові, щоб він приніс від Йосифа Ариматейського той. келех, що має прикрасити стіл Пасхальної Вечері Раббі, тож і Сара…

Призадумалася. Як і всі в її родині, знала також і Маріам, що з-поміж дорогоцінних предметів, що їх має у своїх збірках Ариматейський, той "смарагдовий келех" уважається за річ найпочеснішу.

Кажуть, що річ дійсно єдина в світі, бо ж урятовано її в незапам’ятні часи з поглинутої морем Атлантиди!.. Чи не здибався той келех з її каллаїсовим яєчком? Дивно це, що ще й досі не бачила вона цього келеха!

Отже, дуже добре зробила Марта!

Та й сам Йосиф завжди цікавив Магдалину, хоч бачила його мало, здебільшого здибаючись із ним тільки в брата, у Витанії. А тим часом варто було б пізнати ближче цього "аргонавта духа", як сказав про нього колись Кай, повторюючи окреслення Пилатове.

І це було сказано добре. Бо ж Ариматейський — справжній шукач Істини, того постійно недосяжного "Золотого Руна", що вабить лише найліпших людей на землі…

Коливалась у своїй запашній лектиці, а образ Кая невідлучно таки був при ній!..

Але намагалася думати тільки про Йосифа… Справді, той шукач Істини шукав її по всіх країнах світу[172].

Запровадили його ті шукання аж до лісів Арморики[173], де перебувають ті, що розуміють всякий шелест листя дерев…

Був він і на далекій річці Інду, й на Сході. Шукав мудрості і в "місті Сімох Мудреців"[174]. І з "джерел священних, що змивають гріх невіри" пив Йосиф[175]…

Був і серед тих, що кланяються Святому Світлу[176], де ріка Евфрат бере свій початок…

Згадалися Магдалині слова Лазара:

— Як перлину у глибинах вікового намулу, шукав Йосиф Істини і в поганських містеріях[177]… Аж до того дійшов, що навіть стародавніх поганських міфів не уважав за самі лише забобони!..

"… Як це роблять усі юдейські вчені та мудреці!" — додала в думці Магдалина. А тим часом чи все вже збагнув людський розум? Чи ж відгорнув усі заслони, що закривають таємницю?..

Пригадала, як торік зустрілася з Йосифом у Витанії, а також перед пасхальною вечерею. Як затремтіло тоді серце щирою симпатією до цього поважного і, мов зоряне небо, глибокого мудреця! Необґрунтовано й навіть несвідомо, але так хотілося, щоб у деталях із Симоном, Лазарем, ба й із ученим "Світлом Юдеї"; Гамаліелем перемагав завжди й тільки Йосиф!..

Було це давно, вже перед роком, але Магдалина й тепер добре пам’ятає, що хоч вона вміє ставитися до всього на світі жартівливо й хоч її ніколи не турбувала учена суперечка з якими-будь філософами, які здебільша не могли перемогти її в герці дотепами, — вона тоді не зважилася викликати Йосифа на двобій… Тільки хотіла слухати його. Навіть не тоді, як він дебатував з іншими. Ні. Тепер усвідомила сама собі, що тоді їй хотілося лише слухати те, що він говорив…

Бо ж мова його — неначе кришталево-чиста й холодна освіжуюча вода з прозорого джерела… Вона освіжує душу і навіть коли не вгасить спраги духа, змиває життєвий порох, під яким блідне дух… Як же, зрештою, вчасно пригадала мені Марта про Йосифа! Саме тепер, коли дух мій такий збентежений всіма тими прикрими й сумними

переживаннями! Саме тепер розмова з Йосифом буде справді освіженням, живою водою чи бальзамом на моє серце…

І з вдячністю в серці до сестри, що згадала про неї, Магдалина наближалася до садиби Ариматейського…

Дзвінкі гострі вдари металевих гостряків-рискалів неначе пригравали на камінням до веселого танцю.

Магдалина виглянула з лектики і здивувалася:

— Та ж скільки їх нараз!

Дійсно, під групою дактилевих пальм аж кишіло робітниками та майстрами-різьбарями. Одні викінчували й оздоблювали фасад входу просторої гробниці, інші ще довбали похоронну кімнату у глибині скелі.

Швидко виблискували на сонці джагани, мотики, долота… Не менше швидко оберталися і самі робітники. Здавалося, що їм дуже залежало на тому, щоб гробниця була готова якнайшвидше.

"Дивний смак!.. Добровільно впускали смерть у життя!.. — майнуло думкою Магдалини. — Мати постійно на очах, нехай і красно оздоблену, а все ж таки гробницю! Ще й власну! Для себе самого приготовлену!.. Невже ж не можна було висікти в тій самій скелі щось веселіше?.. Адже радник не такий уже старий… І не хворий, як наш Лазар… От кому вже, мабуть, спішно треба буде приготовляти гробницю… А перед святами й по святах буде стільки метушні, хвилювань. Уже ці хвилювання про близький прихід Месії, ця постійна боротьба в синедріоні, та вечеря, що до неї готуються у Витанії… Все це не буде на велику користь хворому…"

Раби спустили лектику на майданець перед розкішним портиком білої типово олександрійської вілли, оздобленої єгипетськими, але сильно зеллені— зованими[178] колонами.

Магдалина переступила поріг з мозаїкою викладеним словом: — "Salve![179]" у віночку з темно-зелених листків плюща та жовтих квіток.

Не сподівалася, що її відвідини затягнуться. Але, мабуть, той келех аж надто дорогоцінний! То ось скільки чекає Магдалина.

Господар вийшов, щоб принести його з якихось таємних схованок, і все ще нема його й нема. Нарешті Йосиф уже здіймає з пальмової скриньки вишиту золотом шовкову покривку… З такою обережністю й побожністю добуває келеха, немов він зітканий із павутини!..

Маріїн погляд припав до цього дорогоцінного скарбу. Вся її увага скупчилася на одній подробиці: келех мав вигляд великого обсипаного самоцвітами яйця на золотій ніжці[180].

Так, ця річ і "каллаїсове яєчко — з однієї руки", з того самого краю!

Маріам завмерла в німому подиві.

Мовчав і господар.

Нарешті Магдалина підвела очі на Йосифа й зітхнула, ніби прокидаючись із сну. Почувала в серці не звиклий спокій безтурботності, але свідомість нового душевного придбання, яке ось-ось прийде й лишиться назавжди, на все дальше життя.

Примара Кая і невідступна думка про нього послались імлою у блакитних просторах цього нового спокою, послались і розплилися…

З німим запитом дивилася на Йосифа, повна бажання пити його слова.

Радник ніби прочитав цей запит.

— Весь Орієнт чекає послання щастя.

Так! Це те правильне слово! — раптом затремтіла Маріам.

— Те послання має пролити справжнє Святе Світло на занурену в сон убогу землю[181]... Не очищувати її!.. Ні! Як би вона могла бути нечистою, коли вийшла з творчої руки Всемогутнього[182]? Але ж справжнє Світло має здобути людський дух, затуманений випарами первісної, ще не просвітленої матерії[183]. Наділений свобідною волею ще від свого первопочатку, дух людський, схилившись над безоднею хаосу, углядів свій відбиток і так ним захопився, що тисячі тисяч століть вагається й вибрати не може між тьмяним віддзеркаленням свого власного "я" і Світлом[184]... Щоб витверезити його від цієї омани, й потрібно звістки благої, послання щастя...

— Хто ж принесе цю вість?.. — подумала чи дійсно спитала вголос Маріам. Не могла собі цього усвідомити.

Бліде, мов з алебастру вирізьблене Йосифове обличчя, поважне, але не суворе, майже ніжне, притінене арабською загорткою, що її завжди носив, дужче схилилося над столом.

"Як мій алебастровий лекіф!" — пригадався Магдалині повний дорогоцінного нарду флакон, що стояв у її лараріумі ще, не початий.

— Хто має принести цю вість? — повторив Йосиф Магдалинине питання. Підняв голову і сперся на подушки крісла, прикрашені єгипетськими вишиванками крилатих сонць.

І знов замислився тужливо. Дивився немов аж поза межі світу. Не було сумніву: забув про світ земний… І про свою гостю-красуню.

Нарешті опам’ятався…

Вузька біла рука діткнулася довгими пальцями дорогоцінного келеха. Обережно підняла верхню частину, покришку.

Вирізьблений з одного суцільного смарагду[185], посуд утратив тепер подібність до яйця. На столі тепер стояв зелений келех казкової квітки, вкритий росою перел усуміш із тьмяно-сяйливими місячними самоцвітами[186].

Була це річ не тільки з неоціненного дорогого каменю, але ж і незвичайної мистецької вартості. Розміщення інкрустованих у смарагд інших самоцвітів говорило про її містичне значення й надлюдську досконалість мистецтва, яке зуміло інкрустувати ніжний смарагд, що тріскається від найлегшого дотику різця.

— Повідає старий переказ, — попливла тиха радникова мова, — що від часу до часу на Землю приходять посланці Світла… Це обранці з-поміж смертельників, вибрані способом таємним, незбагненним… Часто й самі вони не відають про своє посланництво, ані не знають, що послано їх рятувати світ від духовної посухи, від спраги духа, вже нестерпних для знеможеного людства, яке черствіє, підлягаючи злу, ненависті та злобі й утрачає те, чим тільки може жити, — Любов[187].

Маріам аж здригнулася від того слова, що в останній час було предметом її тривалих роздумувань.

По серцю перебігло, мов дрібний шерех по воді, легеньке тремтіння.

"Але ж цей муж читає в моїх думках! Навіть те й що мені самій ще не цілком ясне!.. Чи ж то цей "келех магів" дає йому змогу бачити чужу душу?"

Схвильована, ще уважніше слухала далі мову Ариматейського:

— Ця велика й животворна Любов б’є з Джерел Вічних, якими живе все, що має дихання життя… А посланці, що несуть людству цю вірність добру, дістають від Всемогутнього сили й здібності, потрібні для виконання свого посланництва. Відмовитися від цього обов’язку вони, хоч би й хотіли, не можуть… Люди кажуть: "У серці своєму несуть ці посланці іскру Відвічного Світла". Інші кажуть: "У цій посудині, — Йосиф указав на "келех магів", — приносять вони, як ніжні пахощі, цю вість благу"…

Маріам хвилювалась усе дужче. Передчувала, що ось-ось упаде якесь слово, що ґрунтовно змінить для неї все… Бачила, як ніби життя її вгасає, а натомість вливається солодке нетерпеливе бажання:

"Нехай же впаде це рішуче таємне слово! І розколе надвоє життя! Але чому ж не говорить Ариматейський, відкіль і як з’явився цей келех на світі? Хто приніс його? І хто понесе його далі?"

І, немов на ясно поставлені питання, відразу ж прийшла Йосифова відповідь:

— Мов мумію могутнього володаря, знайдено цей келех у підземній гробниці… Дванадцять менших щирозолотих посудин стояло довкола нього на таці, от цій… — торкнувся рукою важкої золотої таці. — Чотири амфори в рогах гробниці були ще повні аромату, міцного й дивного. Хоч ні тектини, ні порошку, ні смоли в амфорах цих не знайдено…

— І ти маєш їх? Усі? — мимоволі вирвалося запитання з Магдалининих уст.

Ариматейський похитав головою:

— Не я знайшов це все! І сталось це дуже-дуже давно… Але цей келех дано мені, щоб я зберіг його.

— Хто ж дав його тобі? — знову не витримала Маріам, зле опанувала себе й додала: — Якщо смію про це знати…

— Дозволь і мені поставити тобі спочатку питання. Чи можу я посвятити тебе в таємницю?

— Коли хочеш знати, чи збережу її від усіх і назавжди, то не май найменшого сумніву! А чи готова я прийняти її, про те сама судити не можу…

— Не скажу тобі багато… — промовив Йосиф— Але раніш ніж діткнешся цього келеха, мусиш знати, що дала мені цю річ на перехування Мати Назаретського Раббі… Маріам… як ти…

Підняв на Магдалину очі:

— Ні! Майже як вона, прекрасна й ти! І, як вона, ти звешся Маріам…

— Маріам… — прошепотіла ледве чутно Магдалина. — Чула про неї!.. Казали люди: бачить вона світлих духів, як ми — собі подібних людей… Говорить з ними, казали люди… Знає вона…

Йосиф розклав руки:

— Хто може сказати напевне, які таємниці відомі їй? Слова потіхи й ласки роздає вона всім, як квіти Саронської долини[188]… Вона знає, чим є Любов! Але що зможуть сказати про неї люди? Що можуть вони

знати про неї напевне? Коли правду, то ту єдину, що "сиділа вдома і пряла вовну[189]..."

— Смію слухати далі? — спитала Магдалина. І не пізнавала самої себе ні в тоні, ні в формі свого запитання.

— Продовжую. Від Баал-Фазара[190], слуги Світла Нестореного, володаря перського, дістала Маріам, Мати Раббі, цей келех з фіміамом у подарунок своєму новонародженому синові.

Після світової хуртовини, в якій загинула прастара, але, може, й не найстаріша земля Атлантида[191], — говорить старий переказ, — з-поміж атлантів урятувалися тільки ті, що про своє власне спасіння не дбали, але намагалися зберегти людським поколінням, людству, іскру своєї мудрості й захоронити її на Горі Спасіння[192]. Де сховалися вони? Де ця Гора Спасіння? Ніхто або, мабуть, ніхто з людей цього напевно не знає. Одні говорять, що треба шукати її в Індії, другі — в пустелях азійських... Інші визначають її місце зовсім неокреслено: "посередині Землі!" Ще інші кажуть, що слід шукати цю гору на таємному острові, що вряди-годи виходить з океану... Там беруть іскру посланці Світла, які час від часу йдуть до земного світу, щоб сказати людям: "Чувайте! Йдіть до Світла!" Такими посланцями були...

Йосифів погляд зустрінувся із запитанням в очах Магдалини.

— Раббі Назаретський? — прочитав він те несказане питання.

— Хто може відповісти, що він знає, ким є Раббі? — ледве чутно зітхнув Йосиф.

Помовчав трохи й додав:

— Йому новонародженому приніс цей келех у дар перський маг, по-нашому священик, посвячений слуга Святого Світла...

— А тепер… понесу цей келех… я? — промовила Маріам майже з жахом.

— Понесеш… якщо…

— Якщо? — розсвітилися вогники широко розтулених Магдалининих очей.

— Мусиш знати ще це: незвичайну путі того, хто йде з келехом цим. Хто діткнеться його, той радощів попереднього життя… тільки діткнеться!.. Більше вже ніколи не схоче їх! Однак безрадісним життя його не буде. Дарма, що земних сліз по дорозі до Світлої Мети не осушить йому, ніхто[193]…

Магдалина підвелася. Голос її звучав ясно й певно:

— Так доручи мені цей келех! Я готова!.. Я понесу його!

І простягла зблідлі руки до келеха.

— Уважай, що говорю тобі ще раз: земних сліз не осушить ніхто… — затримав її Йосиф. — Ніхто!

— Дай мені келех! Я готова…

— Дам. Але ще докінчу…

В Магдалининій душі неначе творився новий світ… Ніби поставав із первісного хаосу… Минуле засинало, як хвора, змучена довгим плачем дитина… А в блаженній тиші, що натомість утворювалася, будилося нове почуття, незнане, але міцне… І таке радісне, що межувало з блаженністю. Все, чому досі Маріам давала назву "Радість", було тільки блідим усміхом крізь сон.

Корабель її життя, що був майже наскочив на мілину, готовий був цілком застрягнути між підводних скель, тепер задвигтів і плавно рушив, справді увільнений і справді вільний, у море…

Сама ж Маріам стояла на переді судна ростральною фігурою[194]… А кругом невгасимим світлом залита безмежна просторінь…

— І прийде час, Маріам, коли Велика Мета перестане бути закритою… — немов здалека долітали до неї слова Йосифа Ариматейського.

Світляні хвилі буйним прибоєм напливали на неї, заливали її всю й несли в країни вічного спокою, спокою досконалості — коли досягнуто всього, що можна досягти…

Маріам чує, що її серце, як овоч, що в якийсь день, в якусь хвилину мусить дозріти… І, як овоч, налитий солодощами, відірвалося від усього, що до цієї хвилини було її життям, і впало сльозою, прозоре й чисте, на край таємного келеха атлантів, що його саме передавав Магдалині його охоронець.

Маленький вогненний язичок спалахнув на дорогоцінному келеху й ніби світляною зіницею поглянув на Магдалину.

Зусиллям волі Маріам прийшла до дійсності…

Тіні лягали простопадно. Повернулася до розуміння часу:

— Уже швидко буде південь!.. Марта чекає!..

І підсвідомо озвалося запитання:

— Так Марта знала, нащо посилає мене?

Ариматейський вклав їй у руки пальмову скриньку. Окремо поклав ключ із білого золота, платини[195].

.....

Власними руками поставила Магдалина скриньку з келехом у схованці, що була в стіні тієї світлиці великої, де витанійська родина звичайно приймала Раббі та його учнів і частувала їх, утомлених довгими переходами, урочистою вечерею…

Була здивована, що нічого ще не приготовлено до прийняття, і захвилювалася. Чи не сталося щось?

Швидко вийшла з дому й пішла шукати Марту на господарстві.

— Учитель відклав відвідини! Буде аж за септиму[196]… — зустріла сестру засмучена Марта.

Посмутніла й Маріам. Тепер нотки, що звучали в Мартиному голосі, знайшли відгук і в Маріїному серці.

По хвилюваннях останніх днів, після розмови з Ариматейським, так дуже хотілося глянути в спокійні очі Раббі, а разом і попередити його про плани духовенства єрусалимського.

Попередити й сестру? Ні! Вона має стільки клопоту, стільки праці, а раніш від Магдалини все одно не побачить Раббі! І Маріам опанувала себе.

— Я вже не бачила Раббі майже цілий рік! Пам’ятаєш, Марто, ще тоді я зробила тобі таку шкоду! Розлила олій на обрус — на твій найкращий обрус! — коли ти попросила моєї помочі при столі… Якось ще добре обійшлося. Сама-бо знаєш: розлити олій — зробити в родині сварку.

— Якже! Пам’ятаю! — хитнула Марта головою. — Тоді на одну мить було мені дуже прикро. Бо, як кажеш, був то мій найліпший обрус… А ще тоді ти понасипала в келехи трояндових пелюсток… Лазар перепрошував Раббі за той поганський звичай… І так соромився, бідолаха…

— Я тоді дуже стурбувалася. Гадала, що з цього почнеться між нами розлад…

— Що-бо ти, сестро? — обняла Марта Магдалину. — Ти ж не винна, що тебе виховала мати-грекиня інакше, ніж нас!.. Може, ти й чужинка звичаями, вихованням, але ж ми таки рідні!

— Відтепер, може, ще рідніші, ніж ти гадаєш… — притулилася до сестри Маріам.

Марта глянула на поважне Маріїне обличчя щасливим поглядом. Так, вона не помилялася! Дотик до келеха магів[197] робив свій вплив на сестру! Але хай про це скаже сама Маріам!

— Дуже тішився Лазар приходом Раббі. Аж йому трохи полегшало, — змінила Марта тему розмови.

Сестер огорнуло приємною прохолодою: увійшли в затінок від крислатих старих фігових дерев.

Діти невільників, мов шпачки, обсипали дерева. І це враз відвернуло Мартині думки. Вона нагадала:

— Ніяк не зберуся поглянути, чи рясно зародили смокви[198]? Все не знайду часу! А мушу знати, чи вже пора послати дітей проколювати овочі, щоб швидше солодшали! Власне, можна було б спробувати новий спосіб. Треба почепити на галузках торішні хробачливі літні фіги. Тоді, кажуть, хробачки самі попрокушують усі смокви до одної…

Маріам скривилася:

— Яке несмачне ти оповідаєш! І навіщо навмисне робити хробачливими добрі овочі?

— Таж їх люди не їдять[199]! Ані невільничі діти! Не хочуть, коли є щось ліпше. Годяться тільки для бджіл: мають з них дуже добрий взяток!

— Жаль мені бджіл! Навіщо їх ошукувати? Хто тебе такого навчив?

— Хто? Абрамелех!.. Але ж я й досі тебе не спитала: як сталася ота страшна пожежа? Кажуть, ніби було підпалено. І з усіх сторін! Мовляв, ні для кого нема сумніву, що то шафар… І, по правді кажучи, мав він для злості причину! І не одну! Розповідай!.. Ти ж усе сама бачила!

— Ні, я бачила дуже мало… Мене це не цікавило, — відповіла ухильно Маріам. — Мабуть, ти маєш про це більше відомостей, ніж я… Але ти почала була про Лазара. Я потребую йому сказати дещо…

— Вчора й сьогодні йому дуже полегшало. Він теж тебе чекає… Просив, як прийдеш, щоб зараз зайшла до нього… Він на піддашках… То йди… А я миттю до вас прибіжу…

"Чого ж Лазар хотів мене відразу бачити?" — подумала Марія й передчула у братовім бажанні намір говорити про щось інтимне. Напевне, це не буде дуже приємно!.. Їй стало трохи сумно. Змінити щось у її особистому житті — зайве родинне опікунство! І братерські ради ніколи не могли й не зможуть нічого змінити! Але на якийсь час раз у раз вносять у взаємини більше чи менше охолодження…

Жаль!.. Власне всі троє могли б жити мирно й бути приятелями. Бо ж усі троє люди добрі, ділити їм нема чого. Одно проти одного — нічого не мають. А отже стоїть між ними якась тінь!..

На піддашках хвилину тривала мовчанка.

Лазар спустив повіки. Вони прикривали великі очі, що трохи виступали з глибоких ямок. Мовчав, немов перевіряв, читаючи в своєму серці слова, що мав сказати сестрі.

З її сухого привітання також відчув, що вона вже стала наперед сторожкою. І розмова, під кожним оглядом прикра, не перейде спокійно…

Злегенька совав рукою по мальованій тарілочці майже спорожнілий келех. Щойно випив свій лік: відвар із жовтогарячих квіток нагідок[200], насушених Мартою на молодика. Вони мали зміцнювати ослаблене серце, що неначе остаточно відмовлялося рахувати дальші дні, а іноді, здавалось, і хвилини Лазаревого життя.

"Які ж сумні в нього руки!.. Скільки в них болесті, зрезигнованої терпеливості!" — не могла відірвати очей від висохлих, як у набальзамованої мумії, згрубілих на суглобах братових пальців.

— Шкода! — промовила, щоб нав’язати розмову. — Шкода, що Раббі не прийде…

Лазар підняв голову. Гостра тінь від носа ще дужче поглибила запалі щоки.

Уста, як підмальовані, червоніли неприродно крикливо з-під вусів та матово-чорних кучерів бороди.

— Ні, моя мила Маріам, не шкода! Так ліпше… — почав помалу.

Хай вона вислухає без терпкості його слова… Як її брат, тобто голова родини, він був уже давно повинен сказати… хотів…

Марія дивилася з-під опущених повік на промінь сонця, як він ніби втикався двосічним блискучим мечем між два кедрові стовпи, що підтримували осередок даху, та лягав між Лазарем і нею…

А душа наливалася сумом… Мов ті Мартині проколені смокви… хробачливими солодощами!.. Що ж! Мабуть, доведеться остаточно й цілковито замкнутись у Тиверіаді й забути дорогу до Витанії… — приміряла в думці гірше до ліпшого…

А Лазар, не змінюючи інтонації, тяг одноманітно, ніби сукав на веретені довгу нитку:

— Радився я з Симоном, нашим і батька нашого приятелем…

Замовк на хвилину і притис руку до грудей, немов йому не стало чим дихати. Марія невільно зробила рух до води. Але Лазар накрив її руку своєю долонею, вогкою й холодною.

Магдалині здалося, що до неї доторкається не жива рука, а рука трупа. Легенько звільнила свою та слухала мовчки.

— Отож, чи не було б ліпше, коли б Маріам… — докінчував Лазар, підбираючи м’які, неуразливі слова, — не відвідувала Витанії тоді, коли буває тут Раббі?.. Щоправда, вельми це прикрий… обов’язок… говорити такі речі, але ж… це, може, навіть не може, але й неминуче… погіршення.

— Видима річ: Маріам зробить так, як хоче старший брат і голова родини, — проказала Марія не без іронії. — Однак і сам ти перед хвилиною згадував, — не витримала спокійної позиції, — що Раббі приймав мене у своє товариство, говорив зі мною, дозволив сісти біля ніг своїх, як своїй учениці[201]…

— А учениця так швидко… забула ту науку… чи з недбалості… чи з неуважності… — зітхнув Лазар, висмоктуючи з келеха останні краплини свого ліку.

— До того ж, Маріам… — шукав слів, — тоді ми були самі…

І знову примкнув повіки.

— А тепер, — продовжував слабим голосом, — одночасно чекаємо і славного своєю мудрістю вчителя Гілеля, голову ради… Може бути, — промовив із великим зусиллям, — і всіма поважаний, дуже побожний Никодим… І Ариматейський Йосиф, радник… Скажи ж сама: що подумають вони, такі високоповажні люди, коли з ними до вечері засяде славнозвісна тиверіадська гетера? Та ще, коли вона — як на поганських симпозіонах[202], до яких звикла, почне диспутувати з достойними мужами про високі речі?.. Сама розумієш!.. Розмова буде про Месію…

— А чи Раббі не говорив саме про Месію та пророцтва з Фотиною-самарянкою? — знизала раменами Марія. — А хто ж така Фотина? Чи ж не гетера — бо ж вільна жінка! Хоч менш освічена… ну, й не оспівана поетами, як твоя "славнозвісна" сестра — не без виклику кинула Магдалина.

Лазар зітхнув і нижче схилив голову.

— Може!.. Може, ти говориш і правду… Але Фотина… не має між приятелями поган-римлян та безбожних розпусників греків… І вона самарянка! Однак її хвилюють питання, відвічно живі для кожного ізраїльського серця, питання про Месію та пророцтва про нього… Моя ж сестра… давно вже забула… відступилась від того усього… Чи, може, про Месію розмовляє моя сестра… з сином прокуратора… гнобителя Юдеї?..

Марію облило варом. Промовлене з докором Каєве найменння діткнулось її розпеченим залізом. І враз її схопила "хуртовина пустелі", один із учинків тих легендарних демонів, що сиділи в ній. Ставлячи на єдиний удар кості все, Магдалина хотіла кинути братові в обличчя все те замовчуване, що завжди стояло непереборною перепоною між нею та юдаїзмом.

Але стрималася. Подумала, що принаймні треба ж пожаліти хворого Лазара, хоч би він і не був братом, і не доторкатися болісно найвразливіших місць його душі. Згадала про таємний келех… згадала про Раббі…

І враз напнута струна попустила. Немов невидима рука торкнулася не тільки її уст, але стерла з серця терпкість, обурення, образу — все, що раніше викликало б вибух гніву.

"Кай?.. Що може Лазар знати про Кая? Таж брат не може ані уявити собі цього юнака! Бо те, чому він дає найменння "Кай Понтій", є лише фікція, дійсна уява фантазії, образотворчість екзальтованого хворого… Двічі хворого! Не тільки на злу недугу, що нищить життя, але й на той величавий і оспіваний юдейський патріотизм, підвалиною якого є ненависть, що роз’їдає душу живу злою лепрою-проказою знищення, злоби…"

І в пам’яті заклубилися хмарами завзяті, заїлі суперечки, приступи обурення, зриви злоби і мсти… Але ці хмари враз відпливли, захопивши з собою все Магдалинине єство, як перед кількома годинами в Ариматейського.

Почула себе немов справді в широкому — вільному морі. Могутня хвиля підхопила її, понесла вперед на пінистому своєму гребені…

А з хвилі виростає… Гора Спасіння!..

Перед Магдалиною раптом відкрився безмежний, повний ясного світла світ… Як же без краю далеко залишились і персональна туга за щастям і той несамовитий юдаїзм! І дрібна метушня мільйонів комашинок, що нагромаджують свої гори скарбів, у яких убачають цілий свій світ!..

З тих протестів брата вловила лише слово:

— Шаддай! Всемогутній! — улюблене ним ім’я Боже.

І враз остаточно заспокоїлася.

"Ліпше пробачити, ніж мститися!" — сказав уже давно мудрий Пітгакос[203]. Від себе сказав він те? Чи, може, в ту мить у Піттакосовє серце, як от у її, впав промінь з келеха Світла?

Келех магів! Таж вона не лише дивилася на нього й вислухала кілька переказів про нього, але власними руками донесла його сюди, до братової оселі… Чи ж на те, щоб напоїти хворого брата отрутою різкого слова, болюче зачепити його з роздражнення… Та ще і з роздражнення не на нього, але на юдаїзм?..

— Лазаре!.. — підвелася Маріам і зробила кілька кроків до брата. — Перед кількома днями гетера Магдалина знайшла б у собі досить гострих слів і різку відповідь на твої закиди. Але сьогодні гетери Магдалини, що могла б згіршити наших, — усміхнулась ледве помітно, — "велетнів духа", нема!..

Споважніла:

— Вибач мені, Лазаре, і цей останній відгук давніх днів! Із безсоняшних, темних глибин винесло ці мої глузливі слова! Не недбала учениця прийшла сьогодні до твоєї оселі, щоб вислухати й у вирі життя забути науку Раббі. Носійка келеха магів переступила сьогодні твій

поріг… І ніколи не забуде вона, що було їй доручено Ариматейським нести келех спасіння…

Лазар затримав на хвилину свій блискучий погляд на обличчі сестри. Воно здалось йому таким іншим, зовсім іншим, ніж звик він його бачити. Освітилося неземним світлом щастя.

І самого Лазара неначе обсипало іскрами. Вони не палили. Однак від них немов розтоплювалося тіло, а серце розцвітало сяйливою зорею.

Ось-ось розцвіте, сповніє й відірветься, неначе від стеблини, від життя… І полетить виром-водоворотом світляних хвиль високо-високо, так високо, що вже й тепер від самої думки про ці високості забиває дух і крутиться голова…

Лазар зажмурився й відкинувся на подушки[204]…

Марія підбігла до нього. Але Лазар мав силу усміхнутися до неї та ясно й радісно промовив:

— Вибач і ти мені!.. Це з радості… Я такий щасливий!..

Зробив слабий рух рукою.

У Маріїній пам’яті метнулася згадка дитячих літ: ще бувши малим, Лазар не любив, щоб хтось бачив його хвилювання, щоб хтось був свідком його сліз чи болесті. Хотів бути сам, певно, й нині! Щоб самому заспокоїтись…

Магдалина відповіла лише поглядом та усміхом, мовляв: "Розумію й те, несказане!"

Тихенько спустила за собою заслону дверей. Не пішла шукати завжди заклопотаної Марти. Хотілося донести свою радість самоперемоги додому, як світильник, що його несуть перед молодим у весільному поході. А дома, замкнувши двері, підняти високо світло своєї душі, щоб осяяло воно все, все, всі куточки її життя й розлило по ньому скрізь ясність і спокій… Той справжній спокій гармонії! Не спокій безділля!..

Виходячи, стрінула Максиміна:

— Скажи сестрі, що вітаю її, але спішу додому. Подарунки, що їх передала Сара, нехай роздасть сама…

……

Марта, як звичайно, довший час забарилася у господарстві. Задоволена виконаною працею, не кваплячись, верталася до піддашків. Пригадувала, в якому закутку господарства ще не було сьогодні дбайливе око!

Тиша у братовому переділі й на веранді дому її вразила. Де ж може бути Маріам? Хіба що втомлений Лазар заснув, а сестра тихенько вийшла в садок… Мабуть!..

Дуже-бо слабий та якийсь змучений був Лазар за останні дні гострими приступами своєї серцевої недуги. Може б, їй туди не йти, щоб не збудити брата?..

Придивлялася, Як умирав день у перламутровім присмерку, і розглянулась. Побачила в затінку під домом улюбленого братового пташка, гірську курочку[205]. Чому ж це Лазар виніс сюди клітку? Вернулася поглянути: чи пташка має їжу й воду? Мала все!

Тоді Марта зробила кілька кроків назад, щоб вернутися до господарства, бо, здається, не наказала прибрати мішків під коморою. А віслюк може пожувати! Раптом спинилася: здалося, що почула тихий Лазарів поклик!

Чомусь видалося, що братів голос був дуже змінений… ніби пробігла тільки тінь його голосу… І це збентежило Марту. Немовби щось сягнуло їй по душі й ураз зачепило всі її струни… І неначе цими струнами були чорні Мартин; кучері, вони затремтіли, ніби стужавіли, ніби напружилися під її смугастим накриттям голови.

Швидко обернулась і майже побігла до піддашків.

Лазар сидів за столом. Але неприродно незручно відкинувся на подушки.

Від тіні темно-зеленої котари, що мала захищати хворого від променів сонця, Лазареве обличчя видалось їй зсинявіло-блідим. Під тією блідістю не відчувалося бодай і ослабленого, але все-таки життя. Уже положення безсило звислої з крісла руки, що виглядала неприродно довгою, як і вся постава із застиглим на обличчі виразом ясної радості, якої не знає життя, були незвичайно дивні…

Марта кинулася до брата й ухопила його за руку.

Сумніву бути не могло: Лазар не жив…

## VI. ЗЛАМ

— Але, Паренді! Розповідаєш казки! — Клавдія Прокула блідо всміхнулася до своєї перської казочниці[206], як усміхаються до дитини, вигадливої на неймовірні, хоча й нешкідливі речі.

Паренді не відповіла. Однак Прокула, перебираючи пасмо, прислухалася. Дотримувала і в Єрусалимі, як і в Цезареї, доброго староримського звичаю: вранішні години проводила за пряжею або тканням.

Та цього ранку праця не йшла. Завжди спокійна, як чисте сумління, за що часто була звана Justitia[207], Прокула минулої ночі не спала. А по безсонні не почувала себе добре. Тоді човничок не літав рівно під її вправними пальцями. На чоло раз у раз набігали журливі тіні…

Та, щоб не віддаватися беззастережно своїм думкам, Прокула переривала їх, настирливих, розмовою з освіченою невільницею-поеткою, персіянкою Паренді, на обов’язку якої лежало тільки одно: розповідати цікаві казки.

Але Паренді була нерухома. Нахилилася трохи вперед, підібгавши під себе ноги, й мовчала. Зажмурила очі: спустила погляд, як амфору у глибінь криниці, своєї душі.

"У світі своїх казок, що ними живе, — подумала Прокула, — Паренді зовсім не помічає дійсного життя, ані свого власного. Може, навіть, не помічає і своєї неволі?"

Але за тією думкою надбігла інша. А отже, скільки спраглих життєвими буднями напувала й напоїла вона чарами своєї невичерпної вигадливості! Однак, хоч який чарівний її світ, то чи можна накинути його іншому в такій мірі, щоб і слухач забув про дріб’язки дійсного життя?

Відчула, що ось ті самі думки, через які не могла заснути вночі, знову насідають на неї, забирають у свої лабети… І, щоб щось сказати, запитала тихо:

— Може, ти спиш, Паренді?

Цінила дорогу, з великими труднощами добуту невільницю. По-своєму навіть любила її, як любив Кай своїх сніжно-білих птахів. І, як з улюбленою цінною твариною, поводилася з персіянкою лагідно й ласкаво.

Паренді труснула головою, аж на ній переливчасто й дзвінко засміялися прикраси: зв’язані срібними ретязьками від чільця рясні разки намиста та оздоб шиї.

— Ні, володарко! Паренді не спить, тільки думає-міркує: чи дійсно може воскреснути, повернутися знов до життя людина, замкнена на кілька день і ночей у кам’яному гробі.

— І що ж?

— Володарка не раз бачила поорану глибокими зморшками кісточку з броскви? Чи не спить у ній місяці, а може, й роки, як у кам’яній гробниці, біле пахуче зерно?

Персіянка не розповідала й не пояснювала, говорила ніби тільки для себе. Ішла думкою по вузенькій стежечці в лише їй відомі країни. А того, хто її слухав, вела за собою, як ведуть дитинку за ручку.

— Аж коли світлий Ахура-Мазда[208] скаже душі броскви: "Встань і вийди з гробниці своєї", ніжніший за уста метелика паросток розкриє тверду гробницю-кісточку. І живий появиться на світ… І так скрізь, по всіх землях щороку з’являються тисячі тисяч живих паростків, що спали у гробницях своїх кісточок… Чому ж не міг би вийти з гробу і мертвий Лазар у Витанії?

І знову замовкла.

Грецька рабиня, Аретуза, найближча до своєї доміни, нечутною тінню промайнула з-поза котари. Знала свою доміну, як скарб знає свій

каламар та все, що з того каламаря може вийти. Тож тільки глянула й пізнала, що пані не спала вночі та що її мучать настирливі думки.

Покликати Гелу?.. Вона незамінна в таких випадках! Бо ж доміна любить слухати її незрозумілого буркотання… От, як дехто любить слухати муркотіння кота! Але відомості, що їх назбирала Аретуза, такі неймовірні, вражаючі! І не може грекиня їх утримати в собі! Може, вони ще ліпше вплинуть на пані, як Гелине бурмотіння?

Промовила, немов закинула вудочку:

— Від палаців до пастуших куренів — тільки й мови, що про воскресіння у Витанії!..

Не запитала, чи доміна бажає вже брати купіль… Бо відповідь пані могла перервати оповідання!

Але рабиня не насмілювалася сама питати, поки пані не дасть знаку, що хоче довідатися про подробиці події, яка вивела з рівноваги не тільки саме жидівське населення Єрусалима.

— Бачу, що ти вже знов переповнена новинами, — досить байдуже поглянула матрона на невільницю.

Це був хоч і непрямий, але ж таки дозвіл. І Дретуза з натхненням ухопилася за нього:

Що вже там вона! Переповнений новинами цілий край! Але ж вона не тільки чула! На власні о-ч-і! — цими своїми очима бачила, ба-чи-ла: і гріб кам’яний, і самого оживленого мерця!.. Бачила так зблизька, як от бачить світлу доміну! І те місце, де стояв Пророк… І де — небіжчикові сестри!

Усміхалася, безсила затаїти своє надмірне задоволення з переваги над тими, що дістали відомості аж із третіх рук. Вона ж чула все безпосередньо від Максиміна та Маркели, цих її ж таки давніх знайомих! Ба й були рівні своїм становищем!

Вони варті повного довір’я! Чи Цікаво світлій доміні довідатися, як все це сталося? Для Аретузи не було сумніву, що доміні буде цікаво! Тільки ж, коли б не сестра померлого, ота красуня Маріам, гетера з Магдали, чи там з Тиверіади, то воскресіння й не було б! Кажуть: ані не гадав ніхто з Лазаревої фамілії, щоб Магдалина взагалі могла плакати!

А вона, немов той весняний дощ, imber serotinus[209], ой плакала ж! Бо себе винуватила за братову смерть. Аж ніхто віри йняти не може, щоб така красуня, на цілий світ перша, мала таке урочливе око, що так на смерть ударяє!

— Та ж то правдонька правдива! Бо ж коли після тієї Маріам, друга сестра, Марта, на піддашки до брата вступила, Лазар уже затужавів! Як затиснув у пальцях зеренце гіркого мигдалю, що його вживав як лік на. серце, так і не могли того зеренця з руки вийняти! Так і з мигдалиною були й поховали. Це чиста правдонька! А Магдалина дочекалася, що прийшов до Витанії Пророк!

— Воскреси брата! Воскреси брата, та й годі!

Чисте осудовище! Бо ж ізраїльтяни вільних жінок ні за що вважають і при зустрічі відвертаються… Та де! Навіть побити камінням можуть!.. А тут ось: гетера привселюдно Пророкові, Вчителеві ноги обіймає та промовляє!.. Аж у самого Пророка очі, як від сліз, заблищали… І сказав голосом великим: "Та йди вже геть звідси, Лазаре!"

І вийшов! На ж тобі!.. Іде собі з гробу, чисто немов з хати!

Аретуза нахилилася і поцілувала полу Прокулиної туніки:

— Даруй, світла доміно! Призналася я, що я з Преторії…

Прокула зсунула брови. Аретуза вловила цей рух і поквапилася сказати раніш своє слово:

— Сама я бачила живого Лазара… Та що там Лазара! Кого б ти гадала, ясна доміно, кого я там бачила? На власні очі! Тетрархового домоправителя дружину! На Геру й Атену! Саму дружину Хузи. Правда-правдива!.. А до неї й озвався Лазар, саме тоді, як мені Маркела заглянути дозволила! І чула я на власні вуха! — це чиста правдонька! "Ніколи, — каже, — я так добре ще себе не почував, як від часу, коли умер!" Ой, боги великі! Я мало не впала! До смерті цього не забуду.

Згадка про тетрарха болісно діткнулася Прокули, збудивши те, що матрона намагалася приспати. Це ж той, що вніс розлад у зовнішнє і внутрішнє життя Понтія! А тим і її! Але промовила байдуже: — Кажуть, що Раббі Галилейський — якийсь бог… Що ж! Це бувало! Зевес із Гермесом теж у людській подобі по землі ходили! У Филимона й Бавкиди хліб їли! Може, й справді це якийсь локальний бог… Але невільниці можуть іти! Купатися Прокула буде пізніш… А про Лазара та Витанію вже чула аж занадто…

А сама думала: так, отже, навіть факту воскресіння померлої та похованої людини замало, щоб вигнати манюсіньку настирливу думку, що не дає забути про себе ні вдень, ні вночі… За двадцять літ подружнього життя з Пилатом Прокула вперше це запримітила й застановилася над цим:

"Понтій Пилат вчинив несправно!"

У сто перший раз повторювала собі:

"Це неможливо!"

І враз по тому думала:

"Дійсно так! Він дійсно угнувся! Збочив із своєї невідхильно простої дороги, від свого незламного звичаю — ставити вище за все чистоту, відверту правду… Скрізь і в усьому йти за нею…"

Підліг впливам? Перейняв негідні римлянина лукаві способи Сходу? Чи ж могла Прокула колись гадати, що при думці про чоловіка в її голові встануть слова Арістофана, що всіх і все ранив стрілами свого сарказму та глуму?

Оточили тебе ті,

Що призвичаїлись туманити нарід…

Що слід знищити того плазуючого гада-ідумейця, про те не може бути двох думок, жодного сумніву чи хитань! Але чи личить римській гідності лукаво миритись із ворогом, яким погорджуєш? Та ще в добу, коли затис у руці зброю проти нього? А це Понтій Пилат зробив!..

Човничок заплутався в основі. Смикнула і замотала ткань…

Затисла зуби і спокійно, методично, обережно вимотувала, розплутуючи одночасно і свої думки…

Що ж вона має тепер робити? Знизитись до того, щоб своєму чоловікові, розумному і правдивому, Пилатові Справедливому дорікати або хоча б тільки виказувати його помилку? Таж сьогодні їй не годиться повчати й наставляти навіть Кая, бо ж таки він уже скинув хлоп’ячу тогу-претексту і став мужем.

Клавдія Прокула на те стала "Понтією", щоб помагати своєму чоловікові в потребі. Навчати його або згоджуватися без застереження на все — цього вона собі ніколи не дозволить.

Було б дуже обачно привести його до визнання своєї помилки. Але тоді — Пилат перестане бути Пилатом!

Тож залишається тільки одно: відійти й більше ніде й ніколи не зустрінутися…

Покрутила головою й смутно всміхнулася:

— Для Прокули середини ніколи не було й не буде!

Увільнила від "вузликів" думку, як пряжу, і знову рівно й швидко йшли далі праця й думки.

Найперше, треба негайно відіслати Кая "до землі". Це справно вирішив Пилат. Задовго вже був юнак нечинним серед бездіяльних мешканців міста.

"Раб із міста, — говорить приказка, — не має вартості". Прокула ж гадає, що не більше варті й вільні urbani[210].

Уважала міщухів переважно за нездар і ледарів, що бояться важкої праці й невідкладних обов’язків[211]. Бояться, щоб хтось, бачачи їхнє вміння працювати, не впізнав у них вільновідпущених, учорашніх рабів.

Тож Кая треба вислати, якнайшвидше! Хоч би й завтра! Щоб не встиг помітити батькового зламу.

Човник вирвався з руки й полетів додолу. Підняла, вимотала. І завагалась…

— А чи добре посилати господарювати нежонатого сина? Особливо в той мент, коли Кай поділив свій юнацький запал чуття між наукою східних філософів з нежиттєвими ідеалами та між сліпим першим

коханням, готовим на найбожевільніші вибухи саме тоді, коли йому ставлять перепони?

Таж на землі, що родить із себе все для життя земних істот, мусить бути рід! Не зайди, мандрівники, приходьки — птахи перелітні чи безпритульні зозулі! Ті не дають порядку життю на землі. Лише ті, що певні й вірні, як певна й вірна сама земля, творять і тим продовжують працю творчих попередників.

Життя вимагає, щоб його скрізь і завжди будували. Нищити й руйнувати нема потреби, бо все, що не розбудовується, руйнується само собою!

— Oportet habere! — Треба мати! — говорить у приказці мудрість предків.

І дійсно: треба мати! Але не лише "добра дочасні", а також душевну рівновагу, владу над собою й над тими, що схильні робити шкоду, нищити творчу працю, творчі замисли…

Маєтки? Щоб їх мати, треба насамперед здобути, намагатися придбати![212]

А Кай? Він щиро хотів би роздати все, щоб бути досконалим[213].

Ах, юність! "Багатий юнак" — навіть без наймення! — називають його учні Раббі Галилейського. Проте це назва почесна. Бо ж похвально мати стільки, щоб помагати народові й підтримувати його[214]. Нарід — ґрунт, з якого росте сила[215]! Але будувати життя на почуваннях[216]? Забирати від себе й давати іншим?

Хіба не сказав поет[217], богами натхнений, так правдиво й красно:

Життя — сама невдячність. Добро чинити іншим

Не є тобі на користь. Навіть більше:

Те плодить шкоду раз у раз лише й огиду…

Нехай там, у Таррагоні Кай більше заглядає до Валерія Катула та Горація, ніж до тутешнього філософа Соломона! Тому-то й перебирає він міру, як і той Соломон, що своєю негацією всього викликав зневіру в свого народу й забрав йому снагу зберегти владу бодай над власною землею!

А кохання? Що ж! Саме кохання і є найліпший лік на всякі імлисті мрії та безґрунтовні доктрини! І тут справді не помилився Пилат, коли сказав, що в цю добу еллінка Маріам може бути для Кая найліпшою.

Розплутувала вузлики й ловила дальший кінець думки…

Ніхто, як мудра гетера, що розуміє незалежність, не пригодиться так на те, щоб виплутати юнака з погубних ідей! Ніхто!

Ніби Магдалина не приймає Каєвого кохання? Галилеянка погорджує римським громадянином? Сином прокуратора?

Можна припускати тільки одно: не слова кохання й не бряжчання золота можуть змінити вирішення гетери, красуні й багачки…

Бачила вже Магдалину в Тиверіаді. Перед очима матрони встав світлий образ. Дійсно — муза! Зоря, що годі описати! Не куртизана, засліплена тілесними втіхами або дарами багатства… Ні! Вона натхнена всіма музами, світить усіма вогнями, що ними може палати людська душа…

Нелегко таку забути!.. І не швидко це станеться… А з Каєм — особливо!.. А коли це станеться, скільки шалених учинків може скоїтися! Бодай під впливом тих в останній час улюблених Каєм гасел: "… Нема

ані елліна, ані юдея — всі однакові!" "Блаженні тихі, бо вони унаслідять землю..." і т. д.

Таж землю підбивали такі "тихі", як Юлій Цезар, Македонський Олександр, Рамзес Великий...

А рівняти галилеянина з римлянином?

— Бідний мій Каю! Мусиш позбутися цих дивацьких мрій! Прокула не виконала б до кінця своїх обов’язків, як звичайна mater familias[218], коли б у такій душевній хуртовині покинула сина самого шукати берега!

Ні, власне, вона сама, Прокула, як свідома mater familias, мусить подбати про заснування сином славного родинного вогнища! — відмітила це в думці, немов записала на табличці...

Був уже час закінчити денне ткання. Тож від міркувань, що чітко оформилися, Прокула без вагання перейшла до чину...

Магдалина в своїм становищі завжди могла сподіватись всяких дивовижних речей на світі. Але ж лектика від шляхетної пані Клавдії Прокули, світлої дружини преславного прокуратора Понтія Пилата, — як зголосив optio, начальник прокураторової особистої охорони? Лектика, що з’явилася не лише в супроводі рабів, але й вояків?

.....

Магдалині аж стемніло в очах.

Що ж могло трапитися?.. З Каєм?.. Може, кличе її в смертельній небезпеці? Чи не заплутала його в Каяфові сіті та одчайдушна Хетгура? Чи не впіймалася вона?..

Але, як каже оріїо, — Кай у найліпшому здоров’ї, спішно приготовляється до від’їзду на північ Середземного моря, до Іберії[219]…

Не Кай, а в диптихоні стоїть виразно:

"Понтія[220] Клавдія Прокула — Маріам з Магдали, доньці Теофіла арматора. Привіт! Дай, прошу, можливість поговорити з тобою без свідків!"

Нічим злим це не могло загрожувати. Але чому така велика варта?

У Єрусалимі неспокійно. Між юдеями та галилеянами, що завжди ворогують між собою, велике напруження, — була відповідь начальника варти.

Неспокій у Єрусалимі — звичайне явище. Тож Маріам, не турбуючись цим, з цікавістю сідала в лектику.

У Прокулиних носилках, як і в Магдалининих лектиках, подушки пахли нардом. Ця дрібниця немов переконала Маріам:

— Що ж тут незвичайне? Дві визначні жінки, що стоять осторонь натовпу, одна вивищена службовим становищем свого чоловіка, друга — самостійно здобутим становищем, можуть мати бажання щиро поговорити одна з одною без свідків! Про що? Найпевніше про те, що їх в’яже між собою: про Кая!

Майже заспокоєна, дивилася Магдалина на соняшний промінь, що пробивався крізь вузьку щілину між заслонами. Розсипався іскрами в інкрустованій перлами оніксовій широкій фібулі[221], що підхоплювала й тримала фалди Магдалининої загортки. Мов у дзеркальній поверхні спокійної води, відбивався у смарагдовій підвісці довгої сережки і стікав краплинами рефлексів на майже фіалковий пурпур шовкових подушок…

Раптом усвідомила, що її тіло, молоде, гармонійне і пружне, обіймають ці фіалкові подушки, звиклі до пристарілих форм матрони.

З ніжністю й м’яким почуттям погладила блискучий фіалковий шовк…

Уявила собі, як колись ця матрона була молода й гарна, а Понтій Пилат не був ще тоді лисим прокуратором Юдеї з обважнілими презирством кутиками уст… Може, й він був тоді таким найліпшим між тодішніми юнаками, як нині Кай… Бачила перед собою ту чарівну затоку в Байях, що про неї часто оповідав Кай…

Як палко закликав він її, Маріам, свою мрію, в ті чарівні літнища, щоб із блакитних глибин затоки воскресити чарівні сни минулого щастя батьків!.. Щоб повторити знов, ще раз, щастя Понтії й Понтія!.. Магдалина чула ще жагучий голос Кая й усміхалась, як у півсні…

Раптом крики й метушня за лектикою розігнали Маріїні мрії…

Лектика затрималася, як листок, прибитий течією до загати.

"Єрусалим!" — здригнулася, як від холодного дотику, Магдалинина думка.

Ніколи не любила цього міста, завжди повного пекучого, в’їдливого пороху й метушні. А понад всім — розбурханої пристрасної ненависті.

Ненависть до гнобителів, до противників у поглядах, до тих, що іншим способом моляться:

"Хіба ж ми не діти одного Отця?"

До тих, що йнакше пояснювали святу мудрість… Ненависть усіх і до всіх. Вона пінилася злістю, кипіла не раз пролитою під ударами каміння кров’ю, билася прудким потоком на каменях спотикання[222], у вузьких вуличках між сліпих домів[223].

— Пса!.. Нечистого пса[224]! — вперто-завзято вигукував старечий розлючений фальцет[225].

— Де ж громи твої, Всемогутній?

У щілинку між заслонами було видно молоду жінку з профілем нічного птаха. Вона сперлася спиною на стіну. А на неї напирала юрба, немов пригвинчувала її до кам’яних брил.

Довкола летів град криків, образливих слів, прокльонів і лайки. Але все покривав осатанілий фальцет:

— Невірного… грецького пса! Принесли! Дали вчителеві, нашому Вчителеві зцілити… як людину! Пса!.. Пса!.. Поганина! — надривався зігнутий у попереку священик.

— Хай каже! Хай каже сама!

— Говори! — як вибух вогню з багаття, вилетіло з юрби.

Натовп нараз затих.

Бліді уста жінки метнули слова:

— Брехня!.. Мій чоловік побожний! Він шанує всіх богів! І римських і неримських!.. На грах у Тиверіаді, при відкритті нового цирку, як був землетрус, кинуло його саме на ложу тетрарха… Розбився, як глек на оливу!.. Лежав рік, як мумія у гробниці!.. Ні рукою, ні ногою!.. Рік… Цілий

рік! — трусила руками перед самим обличчям правовірного священика. — Жебраками ми стали! А він же скрибом був!.. Учений!.. А як співав!.. Митець!..

— Таж поганин! — не витримав знову священик.

А як почули ми, що Пророк із Назарета зціляє… — намагалася перекричати священика жінка.

— Таж Месія — наш Месія! Тільки для нас! Для люду ізраїльського! — шалів священик.

— Сам казав: "Не можна відіймати хліба у дітей і кидати його псам!" — озвалося з натовпу.

— Сам ти пес! — вирвався переконаний голос противників. — Бо брешеш!.. Не казав такого ніколи!.. Казав, що всі люди — люди… Всі — рівні…

— Мовчіть! Кажи! Кажи, як було? Як зцілив?

— Зцілив цілком! Одним словом!.. Сказав: "Устань!". І немов новий дух послав у півмертве тіло!..

— Осанна Си-ну Да-ви-до-во-му! — блиснула відповідь, мов ясний меч на сонці, й відбилася світлою луною в Маріїному серці.

Аж уже справжній римський меч піднявся над головами:

— Дорогу лектиці дружини світлого прокуратора! — гукнув optio.

Юрба, мов хвиля прибою, відплила до стін.

У ту ж мить на лектику просто впала жінка зціленого. Вхопилася рукою за заслону і кричала в розпуці:

— Змилуйся! Рятуй!.. Ти ж справедливість наша!.. Наша Юстіціє!..

З-поза відтягненої запони показалося на мить, мов квітка з розхиленого куща, обличчя Магдалини. І, немов вилив хтось у юрбу окропу. Зненацька божевільно завили голоси:

— Явногрішниця! Не Понтія Прокула!

— Римляни знущаються, глузують з нас!

— З нашої честі! Чеснот!

— Геть із блудницею! — завищав і переломлений у попереку священик. — Побити камінням! На місці!..

Понад голови ближчих до лектики полетів камінь.

Священик розірвав на собі плащ і аж випростався — простягав руки до неба… Із прокльоном чи з молитвою — ніхто того не чув за гамором.

Жінка стояла навколішках при лектиці й голосила…

Optio наказував. Проти натовпу наїжачилися списи. Два раби підняли ошалілу жінку зціленого. Натовп втискувався між стіни вулички, але клекотів і бурлив, мов казанок над багаттям.

Різкий, як на сиракузьких медалях вибитий, профіль начальника варти обернувся ще раз до натовпу:

— Рим нікому не відмовляє в справедливості. Відвести жінку до палацу біля Яфської брами! Там світла доміна приймає прохачів. Геть із дороги!

Лектика, як корабель, випливла з натовпу до бічної вулиці.

Магдалина затягнула запону й побачила, що затримка сталася саме проти дому первосвященика Гайана[226].

Затінений виступом навислого над вулицею балкона, Каяфів скриб Єгонатан швидко записував до диптихона. Мав обличчя байдуже, спокійне.

— Нотує обвинувачення на Раббі з Назарета! — блиснула в думці Маріам згадка про Хеттуру.

.....

У палати прокуратора Магдалина увійшла, не підіймаючи очей. Коли ж, нарешті, розглянулася, то побачила себе в таблінумі.

Відчула до Прокули вдячність, а на серці — полегшення: приймала-бо її не як петентку-прохачку, але як особу поважну при ділових відвідинах — у таблінумі. Цим було дано тон розмові.

Донька Теофіла арматора ґречно слухала ясно закреслених побажань Каєвої матері і швидко опанувала себе. Коли ж прийшла довша пауза, Маріам увічливо, але рішуче відповіла:

— Ні, світла доміно! До Таррагони я з Каєм не поїду!

А кляузули?.. Прокураторів тестамент?

Марно це обіцяти!.. Магдалина не женеться за каптацією заповітів, хоч нині такі часи, що цим, як відомо всім, не погорджує ніхто. Той же, що сам заповітів не пише, намагається бути вписаним у чужий тестамент… Але це не для Магдалини!

Прокула зробила легкий рух рукою:

— Головного ще не сказано! — і продовжувала спокійно: — Ex testamento, батьківська воля може до певної міри паралізувати "Lex Voronia", що обмежує права жіноцтва на спадщину. Записуючи ж твоїх майбутніх дітей до заповіту, прокуратор тим самим чинить їх не тільки спадкоємцями майна, але дає їм права незмірно більші! Упевнює їхнє становище у світі. Поміркуй-но сама: твої діти, нащадки конкубіни[227]-чужоземки, дістануть змогу утворити новий почесний римський рід патриціїв! Коли, звичайно, згодом Кай, як кожний римлянин, одружиться й візьме дружину-римлянку…

У Магдалининих очах спалахнула і згасла іскра усміху: Абрамелех, — загойдалось на розколисаних хвилях веселості, — пропонував немов торговельну умову… А Прокула, як претор при увільненні раба, вичитує закони, кодекси кляузули!.. І це все — зброя на моє кохання!..

— Чи ж ти і справді гадаєш, світла доміно, що двом молодим людям, повним взаємної симпатії, потрібні юридичні деталі стосовно майбутнього роду їхніх майбутніх дітей? Кажеш мені: "Подумай"! Я маю остаточне вирішення, про яке сказала вже Каєві. Вирішення — ніколи більше з ним не бачитись. Отже, мабуть, ділить нас дуже багато й вельми поважних причин… Тож ні доля його маєтків, ні доля його майбутніх дітей не має ані місця, ані впливу… А втім, я маю інше на думці…

Слово злетіло. І холод огорнув серце: а що, як за відмову можновладна римлянка мститиметься на Раббі з Назарета?.. З Каєвих-бо слів ясно, що вона стоїть рішуче проти його науки…

На язиці вже заворушилося слово вибачення для зм’якшення необачного вислову. Та немов невидна рука замкнула вже готові розтулитись уста. А беззвучний голос прошепотів на вухо:

— Чи ж Раббі потребує заступництва? Ще й такого марного, як твоє?.. Або тієї жінки, що не може обстояти перед тобою власного свого сина?..

Перед Магдалининою уявою пролетіла незабутня година в домі воскреслого брата…

Маріам хотіла тоді непомітно попередити Раббі. Але він лише глянув на неї і до дна схвилював її душу одним цим поглядом, у якому вона прочитала: "Облиш! Я знаю все це…"

Тоді вона тремтячими руками вхопила свій нечуваний нард. Принесла його, щоб поділитись із Мартою… І не його, дорогоцінного: але власне життя вилила офірою великих обітниць до ніг Раббі…

Чує ще знову, як тоді хруснула в її нетерпеливих пальцях крихка шийка алебастрового лекіфа… Занадто-бо помалу стікали важкі краплини чудового аромату з вузенького отвору посудини. Магдалині ж хотілося вилити все враз…

Згадка про ту — напевно знала! — переломову хвилину перетворила ніжне, як перламутрова камея, обличчя Маріам ув образ натхненної поетки.

Прокула відчула безпомилково: нічого не змінять для Магдалини так добре пов’язані й так майстерно закинені сіті!..

— Когось іншого кохаєш?

Прокула сама незчулась, як її уста вимовили це вічно-жіноче цікаве питання, недоречне й зайве, аж самій стало прикро. Замість умови з донькою Теофіла арматора, знизилася до… Інтимної розмови з… гетерою-чужинкою!..

— Пробач! — вимовила стримано й холодно. — Не можу бажати від тебе признань у твоїх таємницях… Уважай, що моє питання тобі лише почулося… помилково…

Магдалина труснула золотою головою і не спробувала відбити вдару ще гострішим, до чого була така здібна. Але її осяйні очі розсвітилися такою щирістю і приязню, що Прокула аж захвилювалася.

"Навіть сама богиня Веста напевно не мала яснішого погляду! — подумала щиро. — Ні, Маріам — не звичайна красуня, що її кохають… Не гетера, якою захоплюються без меж і міри!.. Це "Мрія Кохання", якої не можна ні перевести у дійсність, ані забути!.."

А "промениста Марія" так щиро, так просто промовила:

— Світла доміно! Радо відповім тобі, як матері дійсно дорогого мені Кая. Не кохання, що переквітає, як найчарівніша квітка, бо така її природа! — але якусь ще не знану й, може, недосяжну велику, вічну, нев’ялу Любов прагне вмістити моє серце… Любов, яка не в’яне, як найчарівніша квітка, і не переходить у тепло домашнього затишку, тихе призвичаєння, що в’яже родину… Зрозумій, якщо можеш і… не гнівайся на мене…

Її голос співав, як акорди арфи. Обличчя стало ще яснішим, гарнішим:

— Не тому не приймаю Каєвого кохання, кохання найліпшого з юнаків, яких я зустрічала! — не тому, що сама його не кохаю, а тому… — затрималася на мить і ніби прочитала вголос записані в її серці вогненні

слова: —… тому, що вибрала я іншу участь… Іншу долю… що не відіймуться від мене…

## VII. СВЯЩЕНИКИ

Сухий та чорний, як висушений жук, Каяфів скриб Єгонатан дочитав безбарвно рівним голосом постанову синедріону й затис вузькі бліді губи, неначе безустий. Чекав, спустивши очі, нерухомий, спокійний, неначе духом непритомний.

На цей раз Пилат прийняв найвищих представників юдейського духовенства, немов торгівців невільниками, у критій колонаді палацу.

І тепер, здавалося, навіть забув про те, що вони стоять, чекаючи на його вирішення. Задивився на сонячну цятку, що горіла зіркою на шоломі центуріона Корнелія. Чув, як велетенська незрима вага тупо тисне йому на серце, а м’язи немов дрібно тремтять шкірою, як мертвий шерех[228] під рівною поверхнею моря. Мовчав. Мовчали й усі присутні. Тільки важкий, астматичний віддих Гайана, другого єрусалимського первосвященика, ніби шкрябав задушливу тишу.

Пилат з великим зусиллям стримував схвильованість, що мало коли доходила до такої міри…

Знову зранку не побачив Прокули. А це примушувало його думати: чи дійсно її так опанувала недуга, що вже сама по собі викликала тривогу?.. Чи причина полягала в іншому, може, гіршому?..

Клавдія стала помітно не та, якою була протягом двадцятьох літ. Не та і духом, і зовнішньо.

А від того Пилатові і здавалося, що він лишився ніби одинокий на самітнім шпилі, над великою прірвою, без тієї твердої підпори, на яку безпечно спирався завжди.

Та ще й тепер, у такий критичний мент своєї боротьби з ідумейцем, юдейськими священиками та, хто знає, з якими ще йому невідомими ворогами тут і, може, в Римі…

З незапам’ятних часів переконанням квіритів[229] було, що Рим став для світу Римом через мудрість своїх законодавців, хоробрість своїх вояків і з огляду на чесноти своїх мудрих матрон[230]. Хто ж не відає, що в кожній жінці приховано щось від пророчиці[231]?

Прокула ж саме з тих, що, мов справжні пітоніси[232], прочувають прийдешні події, вкриті запоною поточного життя…

Що ж тепер із нею?..

Вранці Аретуза говорила:

— Доміна заснула аж над ранком. Цілу ніч мала якісь терпіння, було їй зле… Лікар чекає, аж світла доміна прокинеться. Казав не будити… Але не подібно це на хворобу!.. Чари це!.. Вночі доміна говорить сама до себе, плаче…

Прокула плаче?

Пилат труснув головою: вчув галас… У Преторії аж гуло…

— Як на рибному торзі[233]! — скипів гнівом прокуратор і повернув голову до вікна. І побачив: перед ним повно знатних людей з міста й передових юдейських священиків.

— Коли ж зволиш, світлий прокураторе, видати наказ про сторожу? — не витримав гнітючої паузи Ганан.

Пилатові очі блиснули гострим вогняним списом. Аж у вухах заскрипіло від стиснутих жувальних м’язів. Але презирство згасило вибух стихійного, як буря, гніву. Уста вимовили байдужно:

— Маєте свою… — зробив рукою далеко різкіший рух, ніж мав би зробити при цій нагоді. — Забезпечте, як знаєте…

Первосвященик Ганан схилився в глибокому поклоні. І добре зробив: не міг би інакше приховати ненависті, затиснутої у зціплених зубах.

"Ох! Зловити б тебе нарешті в лабети!" — зітхнув. Але стримано промовив:

— Наші вартові — люди місцеві, світлий прокураторе… Можуть бути під впливами… Більшої ваги набудуть перед повінню люду, зайшлого з усієї землі, слова: "Не воскрес, бо воскреснути не міг", коли їх вимовить Рим… що звик давати закони світові…

Пилат відчув повчання та гостряк прихованої іронії в цих позірно покірливих словах.

На високо підголеній його потилиці набігла темна жила. На виску запульсувала друга. Але знов рівним голосом промовив:

— Здається, юдею, ти дозволяєш собі давати поради цезарському намісникові. В самому його палаці! І при виконанні Службових обов’язків?!

Підвівся з мармурового крісла, на якому сидів.

— Як хочете й де хочете, ставте сторожу. Але — свою. І взагалі, досить!

Обірвав різко. Мов жбурнув мідяний таріль на кам’яну підлогу.

— Звертатись до мене в цій справі забороняю!

Злегка повернув голову до сотника:

— Корнелію! Накажеш видати тіло Ісуса з Назарета радникові Йосифові з Ариматеї. Залишишся при радникові, коли буде потребувати.

Тога зсунулася з Пилатового рамена. Підхопив її. І вже, повернувшись до виходу, додав:

— Тобі й Лонґінові доручаю, щоб похорон відбувся без найменшого заколоту. Доглянути!

Важка Пилатова постать віддалялася утомленим кроком. Кінець білої тоги волікся за нею мармуровими плитами…

Широкими сходами спускались і первосвященики, радники, книгознавці. Намагалися зберегти достойний вираз перед "поганами".

Ганан витирав піт з чола.

У Каяфи виступили сухі червоні плями на крейдяно-білому обличчі.

А Єгонатан, ще більш потемнілий, ішов за ними, ніби зовсім спокійний і духом непритомний. Але душа його звивалась і корчилася болістю. А серце ридало:

— Боже отців наших! Чому ж не видав Ти силі правиці моєї цього гнобителя народу Твого? Чому не прийняв життя мого, як заплату за смерть його? Вислухай хоч тепер палку молитву мою!.. Боже отців наших!

.....

Коли зачинилася брама Преторії, очі всіх загорілися запитаннями.

— Мусимо знов на нараду! — хрипко озвався Каяфа.

Кивнув Єгонатанові й пішов разом із ним уперед.

Перед брамою первосвященикового дому впала в порох стареча постать:

— Милосердя! Священику Всемогутнього, змилуйся!

— Що це? — гостро спитав Каяфа.

Але вигляд поважного старця, що привселюдно стояв перед ним навколішках серед вулиці, трохи розгладив його досаду.

Думкою мигнуло: "Для нашого люду влада — це я, а не римлянин-чужинець!"

— Чого просиш? Устань! — спитав м’якше.

Блудний погляд вицвілих старечих очей та чорна яма беззубих уст, що викидала непов’язані слова між сиві сплутані кучері довгої бороди, пригадали Каяфі:

— А! Це ти! Зцілений у суботу блюзніром у храмі! Що ж ізнову?

— Милосердя!.. Згляньсяна біду мою велику! Те зцілення знищило мене! Відняло хліб від уст моїх!.. Кожен подавав каліці… Нині ж одні гонять, бо я зцілений Ним. Інші знову плюють на мене, бо я тобі доніс на

Нього. Казали: гойно заплатять, як буду свідчити про Нього! А ось глянь! От уся платня!

Розсунув прорізи плаща й показав сліди свіжих ударів.

— Це все, що я дістав за оборону віри батьків!.. За те, що я став за святий закон! За справу!.. Тяжка біда моя!.. Згляньсь, священику священиків! Змилуйся!

Каяфа витяг із-за пояса плетений гаманець. Дотиком пальців пересвідчився, що він півпорожній. І висипав прохачеві у наставлену полу.

— Іди!

— О могутній, дякую тобі!.. Не відкидай мене!.. Може, знову буду тобі потрібний, коли воскресне Він…

Корчі перекривили обличчя первосвященика, і він незграбно копнув прохача ногою. Двоє рабів, що стояли при брамі, вхопили старця й відтягли.

Щойно коли пани вступили в дім, блиснули білі пальмові кії.

— Тепер уже тебе ніхто не зцілить, сину нечистого крокодила Сукі[234]! — почулася єгипетська лайка ефіопів-рабів. — Не оплатиться тобі торгівля зрадою! Маєш! Маєш!

Третього дня після похорону Пророка Назаретського зала малих нарад у Каяфинім палаці, завжди повна нашорошеної тиші, аж тремтіла від вигуків жидівської сторожі.

— Ангел Всемогутнього зійшов з небес!

— Відвалив камінь від дверей!

— І сів на ньому!.. — присяглися в несамовитому жаху старші над храмовою сторожею, Натан і Нухим.

— Вигляд його — як блискавка!

— А одежа — як сніг! — виривалися голоси інших вартівників.

— Чому ж не запитали ви… — почав був Ганан і відчув, що говорить "не те"… І що взагалі говорити нема про що…

— Куди ж ділося тіло? — повним палкої злоби поглядом зиркнув на сторожу Каяфа. — Дослідили ви?

І спустив очі. Бо бачив розпалені екстатичним захопленням погляди варти.

Перший Нухим, а за ним Натан і всі десять вартових відчули збентеженість панів. І осмілилися.

— Досліджувати що?

— Питати кого?

— Хто мав питати?

— Не тільки ми попадали із страху, а й гори здригнулися!

— Лежали ми на обличчях від світла неземного, що осліпило нас!

— Мовчати! Баби балакучі, не сторожа храмова! Мовчати! — раптом вибухнув Каяфа, розпалений сліпим гнівом на власну безсилість. І рабський страх гасив хвилинне піднесення духа.

— Перший з вас, шакали, хто поза цими стінами оповість про цю… вашу ганьбу, — Каяфа набрав повітря в легені, — той з вас, боягузи, що лякаєтесь труни, труни з мертвим тілом, висітиме на хресті, на тій самій Голгофі! — знайшов віддушину своєму гнівові.

— Нухим і Натан, — узяв слово й Ганан, — ше сьогодні підуть з караванами до Синаю[235], до кам’яних домів! Решта — на галери[236]! До Тира!

Невільники — бо храмова варта для певності складалася з невільників — упали навколішки й заголосили.

— Усього на третій день у вашій присутності, озброєна отаро шакалів, ви-кра-де-но тіло з приваленого кам’яною плитою скельного гробу!.. Ви-кра-де-но! ту повторив ще раз, силабізуючи роздільно.

— Хто ті злодії, що підкупили вас, дізнаємось пізніш! А тепер запам’ятайте: мертві не воскресають[237]! Ви ж заслужили самі смерті! Та дякуйте мені… І Богові… що не караю вас смертю, як справедливий суддя, але карою, як добрий священик…

Замок, накладений на уста храмовій сторожі, поміг. Ще до вечора того дня не було в Єрусалимі куточка, де б не знали, що учні розп’ятого Раббі Назаретського викрали тіло й винесли його з Єрусалима невідомо куди.

Всі знали, що винна тому п’яна й підкупна храмова варта, яку вже покарано за це галерами…

— А що ж римляни? Чому не послали римських вояків? — часом виривався обережний запит.

— Римляни? Намісник не міг примусити своїх вояків! Боялись і мертвого ізраїльського Пророка!

— До того ж римляни вірять, що мертві можуть воскреснути… ожити… чи що…

— А Нафталим?

— Який це Нафталим?

— Та ж отой вільний, що то його недавно прийнято до храмової варти! Оповідав у попіні[238]…

— Що?.. Що?.. — як тихий шелест, озвались питання.

— … Що вартові, всі до одного, ба-чи-ли… ян-го-лів!

— Всемогутній!.. Хай і стіни не вчують цих слів!.. А ще що?..

— Таж бачили… І його самого, Раббі! Живий до учнів приходив!.. Говорив їм, пив із ними!..

Але голосно в цілому Єрусалимі дзвонило:

— Не воскрес! Бо мертві не воскресають!

Однак, хоч ці слова вийшли з Каяфиного палацу, в самім палаці їх не повторяли.

Домашні слуги, як і радники синедріону, стривожені й заклопотані, говорили пошепки про одно:

— Чи витримає первосвященик?

Було йому зле. За ці три дні немов спорохнявів, недавно ще такий кремезний старець. Тепер же, немов десятки літ перелетіли над ним, а перст Божий ніби діткнувся його обличчя. Повіка лівого ока не підіймалася. Куток уст упав додолу, а все обличчя викривилося… Ледве вимовляв, наче розжовував беззубим ротом слова, що по довшім шуканні знаходив їх у пам’яті.

Перед хвилиною мало не вмер з обурення і, проклявши, вигнав з хати лікаря Сафатію. Бо Сафатія сказав, що хворому князеві князів священичих[239] треба виголити голову[240]… Мовляв, інакше марні будуть усі холодні обклади.

Тепер Каяфа лежав обкладений подушками. На голові мав доставлений з гір свіжий сніг.

Уже вдруге пускали йому жилою… Нічого не помагало.

Обмотаний биндами, важкий і здебільшого нерухомий, первосвященик тільки в хвилини великого роздраження мотав головою, неначе кінь, що його б’ють мухи на пасовищі.

Лікарі наказували найповніший спокій. Головне — жодних відвідин! Тим більше — жодних нарад!

Які вже там справи!

Таж Каяфа не знав ні сну, ні млості.

Лікарям і домашнім звелів вийти геть із його спальні. А слугам — негайно покликати його намісника Гайана.

Уже більше як годину був Ганан у Каяфинім палаці. Але ж Єгонатан, зустрівши Гайана у вестибюлі, мовчки попровадив його до своєї робітні.

— Доведеться відкласти сьогоднішнє побачення… Дуже кепсько йому… І, казали лікарі, дуже небезпечно його турбувати. Проклят будь сім разів безбожний язик Сафатії. Подумати тільки: виголити первосвященика!.. Це ж позбавити його навіть звичайного священства! — немов вичитував із законника Єгонатан.

Ганан шарпнув рукою, аж із столу злетіло кілька шматочків сухого атраменту, мелану[241].

Був схвильований до дна, як Генесаретське озеро в час великої хуртовини.

— Таж небезпека стала повітрям нашим, що ним дихаємо, хлібом, що його їмо щодня!.. Що ж, не знає первосвященик, що учні… "його" ходять на волі й навчають?..

— "Його" учні!.. Але ж і вони не були певні його воскресіння…

— Не були певні! — сердито відштовхнув Ганан коробочки з фарбами та клеєм для мелану.

Схопився й почав ходити по діагоналі великого Єгонатанового покою.

Єгонатан обережно прибрав із столу коробочки з фарбами.

— Тут ніхто не чує нас, і чи ми обидва не правовірні? — смикав слова Ганан.

— Що ж, не скажемо самі собі у вічі: маємо ми підстави не вірити бодай найкоротшому його слову? "Мертві не воскресають!" Але ж чи в IV розділі книги пророка Ісаї викреслиш слова: "Як поява світанку вранішнього, таким певним є воскресіння його"... Так будемо й себе морочити пустими словами?.. Треба чину! І то негайно!

Єгонатан затис зуби й розклав руки:

— Говоримо, як ти хотів... — промовив крізь зуби. — Адже Голгофа, здається, це був "чин"?.. А хворий Каяфа? Що він тепер може? Схвилюється й помре...

— А хто ж, як не він сам, казав на нараді цими днями: "Ліпше, щоб одна людина вмерла за цілий нарід"...

Ганан постукав собі в чоло, ніби в зачинені двері:

— Таж увесь нарід в небезпеці! А без наказу первосвященика не можна почати діяти...

— Ну-у, — протяг крізь зуби скриб. — Є то істина, але...

— Істина! Істина!.. Істину лишім Пилатові! Нам важлива не "істина", а щоб вибраний богом нарід таким лишився й надалі!.. Таж нікому не тайна, що назаретська отрута вже й сьогодні робить між нашими страшні спустошення. "Всі рівні!" "Всі однакові", "ближні", "брати"! Тож і римляни нам "брати"? Може, ще й "старші брати"?.. В мене аж голова тріскає від думки: як було не збагнути, як не скористати?! Адже таки він — з роду Давидового!.. Адже таки він, — кажу це цілком свідомо! — таки він Месія! Дійсний Месія! І, замість того, щоб з поміччю Божою вдарити

на гнобителів, що сьогодні мають якусь там одну та ще й неповну Германську легію[242]...

— "Любов"!.. "Ближні!".. "Цезареві — цезареве"!.. Ні! Ти поведи нас до бою! З’єднай і поведи! Як Гедеон! Як Ісус Навин! Тоді, коли б і вмер у борні, ми б самі "воскресили" його!.. Але запізно підкладати до багаття, коли вже вивернено казанок!.. Піди поглянь! Коли старий дійсно в безнадійному стані, тоді мушу перебрати відповідальність на себе. Гаятись неможливо!

Круто повернув і глянув скрибові у вічі:

— Чи ж я не був первосвящеником перед ним? Він лише продовжував те, що я розпочав!.. То й ніхто, як я, не продовжуватиме того, до чого приклав руку він...

Ще раз перейшов покій і став близько перед Єгонатаном:

— Ґрат, прокуратор зсадив мене[243]... Тепер моя черга вкупі з тобою зсадити прокуратора Понтія Пилата!.. Піди поглянь на хворого!

— Первосвященик кличе найдостойнішого! — сухо промовив Єгонатан, повертаючись до робітні. І притримав запону, щоб Ганан не зачепився.

— Без-по-мил-ко-во! — насилу виплутався Каяфа з неслухняного слова, що не хотіло сходити йому з язика, який немов розпух і наріс йому в роті.

— Ввви-ло-ви-ти! Всіх мудріших... освічених, — пробував ворушити рукою хворий, щоб помогти язикові.

— Ззз-зни-щити! — грюкнув дужою рукою по бильцю ліжка.

— Лишити ту н-н-на-уку його… самому темному м-м-мот-ло-хові!

Ганан притакнув головою.

Йому імпонувала ця ясна думка в лабетах явно невиліковної хвороби, цей ясно закреслений дух, що не хоче і в останню хвилину життя відступити від своїх планів.

— Знищити ворога! Без книгознавців не буде це жодна "наука", а лише забобон темних мас.

— Щоб не було кому в-в-вес-ти!

Ганан кивав головою і в думці відмічав:

"Насамперед Варфоломія… цього юдея "без лукавства"… Йоана, філософа… Луку, лікаря… Але найстрашніший Лазар! Та й сестри його!"

Не витримав мовчати й, аж захлинаючись, перелічував уголос головніших учнів…

— Але найстрашніша ота… мідянокоса!.. Хоче до Риму! І не сама, а з сином прокуратора! Це ж усім відомо!

— А чи зна-зна-є Ірод? — аж шарпнув собою немічний.

І раптом розплющив своє єдине здорове око. Над ним тремтіла повіка, бліда, аж зсинявіла, як молюска, що конає на морському березі. З-під неї горіло ненавистю, мов роздмухана жарина, око:

— Втопити! А ту "науку"… сам би при-прибив ррр-укою власною на хррр-ест! — прохарчав цілком виразно.

Виснажений упав на подушки. Падаючи, смикнув і зсунув холодну пов’язку. Єгонатан і Ганан кинулись її лагодити.

Обидва були однодумні:

— За всяку ціну треба рятувати цього великого мужа… справжнього патріота! А ця зграя "служителів Всемогутнього" вже б хотіла зіпхнути його!

Чутка, що Каяфа втратив мову й скалічений на обличчі, схвилювала все єрусалимське священство.

— Ця чутка неправдива! — умовляв усіх, а разом з ними й себе Єгонатан. Знав-бо добре закон. А там ясно сказано, що "… недійсна перед престолом Всевишнього неясно вимовлена молитва". А також "… хто неясно вимовляє, не сміє бути священиком, так само, як і той, хто має фізичне каліцтво"[244].

"Поки що буде, найліпше лишитись Каяфі первосвящеником!" — думав і Ганан.

Намагався швидше полагодити збиту пов’язку та зручніш підперти хворого подушками.

— Треба його рятувати!..

Але не призвичаєні руки не слухалися: бинди сковзали. І це дратувало хворого, вже й так зіритованого до краю.

Мотнув головою і цілком зірвав пов’язки. Але палке бажання вдягти свою думку словом допомогло. Каяфа підвівся на лікті й виразно прохарчав:

— На дно морррря!

— Втопити? — діловито запитав Ганан.

А сам, майже з радістю, відзначив собі в пам’яті:

"Таки ж можу по правді присягнути, хоч на Закон, що висловлює свою думку цілком ясно й виразно!"

Промінь вечірнього сонця кинув золоту стьожку світла на червоно-білу мозаїку долівки.

Звуки храмових сурем, заклик до вечірньої молитви, простяглися блискучі та ясні, як продовження сонячного проміння. І, немов блискавкою, підрізали вершок сикомора, що навалився на вікно спальні й затулив його отвір.

Ніхто-бо не знав, що це священне дерево розчахнулося ще під час землетрусу останніх днів[245].

Єгонатан і Ганан кинулися до вікна. Але через віти не було як заглянути додолу, відкіль вчувався тихий стогін…

— Чи не привалило когось деревом?

Обидва поглянули на первосвященика: він лежав нерухомо. Тільки губи ворушилися, великі й білі, неначе пухирі з водою.

Ганан став на молитву в Єгонатановім покої.

Але сам Єгонатан швидко вийшов довідатися, що сталось із сикомором і хто потерпів від його падіння. Був незмірно здивований, не

бачачи ніде на подвір’ї жодного слуги. Але його здивування стало безмежним, коли знайшов під стовбуром сикомора непритомну Хеттуру.

Підняв безвладне мале тіло дівчатка. На місці, де лежала Хеттура, була кривава пляма, і кров стікала в неї по ногах.

На обличчі не було познак життя. Лише дрібні рівні блискучі зуби дивно вишкірились і в млості немов саркастично посміхалися.

— Чого ж там опинилася Хеттура? — запитав Ганан по молитві, вислухавши Єгонатана.

— Мабуть, дізнаємось завтра, — відповів ніби нітрохи не стривожений скриб. — Завтра ще встане сонце! — додав приказку.

Дівчину віднесено на жіночу половину.

Єгонатан, як звичайно в той час, подався до храму. Говорив завчені слова, робив приписані ритуальні рухи. Але не молився. В думці тремтіли різні почуття: "Чому ж Хеттура найшлась під сикомором?"

Відчував таємницю, але не міг натрапити на відгадку.

"Зрештою, хіба ж вона в’язень? Хіба їй не можна ходити, куди й коли хоче? Що ж дивне, що дівчина зацікавилася деревом, що його зламав землетрус! Чи ж кожний не знає, що той сикомор оточений повір’ями? Має-бо він стояти, доки стоятиме єрусалимський храм!"

І раптом думка немов метнула козла.

"Таж це мусить мати однаковий сенс і навпаки: доки стоятиме сикомор, доти стоятиме й храм!"

Згадав, як свідчили про Раббі на останньому засіданні ради у Каяфи:

— Цей казав: "Я зруйную цей храм рукотворний…"

Порив тривоги, темної, неоформленої, але непереборної, огорнув Єгонатана, як подув вихру.

Правду говорить мудрий Каяфа:

— Не можна! Не можна поступитись! Ані на йоту! Бо тоді — все пропало…

А Пророк чи не пророк загинув уже, як мусить загинути кожен, хто порушує бодай єдину літеру Закону!

Єгонатан не пам’ятав, як закінчив свої молитви. І поспішав додому.

У глибоких тінях першого двору вловив притишений шепіт двох людей. Нашорошився, пристав, завжди готовий схопити якусь таємницю, чергову інтригу чи просто чутку. Обгорнувся плащем і нечутно, ховаючись у тіні, помалу присунувся до тих, що говорили.

Але й вони не стояли. Також обережно наближалися до бічної брами.

Єгонатан напружив зір, як хижак, що пантрує здобич. І, як хижак, вираховував, коли та який має зробити рух, щоб цеї здобичі не випустити з пазурів.

Вичекав, аж придверник — а то був він, Семей, старий і певний раб — замкне дверцята на вуличку, що оточувала Каяфову садибу й провадила на майдан перед домом. Тоді швидко висунувся з тіні:

— Семею!

Придверник хитнувся, немов його хтось смикнув ззаду за одіж. Втяг голову між рамена: вже приймав удар!

"Нема сумніву! Тут криється щось! А цей враз признається! Тоді: нарікання, плач, благання... І нічого більше! Бо ж що він може знати?.. А гармидером та лементом тільки допоможе тим... головним... що знають!" І ласкавим голосом, як до наляканого коня, скриб промовив:

— Я не пізнав тебе, старий! Добре робиш, що вартуєш без світла!

Удавав, що шукав у себе за поясом ключа від брами.

— Не маю! Відчини-но й позич мені ключа! А Рувимові скажи, щоб дав тобі мого... що на столі, коло коробочок із червоною фарбою!..

Розрахунок був справний. Вийшовши з другого боку майдану, враз здибав постать, що виткнулася з бічної вулички. Пізнав стару Зелфу, Хеттурину служницю, колишню її няньку-пестунку.

Поспішала в затінок... Але Єгонатана не помітила.

Дав Зелфі віддалитись і нечутно, крок за кроком, подався за нею.

.....

Спокійний, як завжди, голосом рівним і безбарвним, з очима спущеними додолу, Єгонатан оповідав уранці первосвященикові про нічні події.

Каяфа ледве обертав головою:

— Досить! До-сить уже всяких подій!

І Каяфа закотив своє зряче око.

— Невже ж доходить? — захвилювався Єгонатан.

— Мусить йому бути дуже зле, коли вже й такі події у власній родині йому байдужі…

Але з-під навислої брови первосвященика знов заблисло око:

— Хетгура заручена з тобою… тож і належить тобі! Як твоя дружина… А жінка твого дому — то твоя річ, не моя!

Каяфового обличчя навіть діткнулася гримаса усміху. І воно стало страшне цими веселощами каліцтва.

Продовжував з перервами майже по кожному слові:

— Моя… рада така. Якщо Хеттурі… так… до вподоби… римські сотники… що вночі… посилає… до них… своїх невільниць… І, очевидно, зраджує нас… продати… зрадницю!.. В рабство… до Риму!.. Вона добра співачка… Інак не була б співачкою храму… Тож нехай… виспівує в неволі… хоч і про ріки вавилонські!.. А ти на ній заробиш… добрий фіш…

Єгонатан не чекав такого вирішення і спробував слабо сперечатися.

— Сказав тобі: продати! Так про що ж іще мова? А Зелфу… — впав утомлений на подушки…

……

Єгонатан сподівався, що Хетгура наробить плачу, буде прохати, вирікатись… Однак помилився.

Вчувши, що Зелфа у всьому призналась і вже нема її серед живих, Хеттура зблідла, на мить приплющила очі. Потім обома руками вхопилася за серце, немов хотіла вирвати його з грудей і кинути вгору, як Магдалина голубів!

— Хай летить! Хай попередить Корнелія про небезпеку, що загрожує нині вже й красуні Маріам… І освіченим учням Раббі…

По короткій мовчанці спитала голосом, повним презирства:

— Чого ж тепер хочеш ти чи всі ви від мене? Кажеш-бо сам, що ви все знаєте!

Подивилася довгим поглядом просто у вічі нареченому.

Багато прочитав у тому погляді Єгонатан, аж заломилася його самопевність. У дійсності, від Зелфи не довідався нічого. Лише перехопив невільницю біля самої прокураторової Преторії. І висновки поробив сам. Зелфа ж була, як німа. І тоді, й уранці. І тортури не витягли з неї ні слова.

Єгонатан був цілком певний, що Хетгура хотіла бачити центуріона Корнелія, по Пилатові другого найзапеклішого ворога жидів та фарисеїв, на думку скриба…

Був також цілком певен, що Хеттура зраджує… Його особисто? Чи ціле юдейство? Перше хвилювало його мало; лише постільки, поскільки належала йому, як його власність, і не мала б самовільно переходити в розпорядження іншого, та ще й римлянина!

Краса, вдача й почуття Хеттури ніяк не цікавили скриба.

Не кохав її, як не кохав жодної жінки, цього посуду дияволового… Було-бо правдиво написано у святих книгах, що "гірша за смерть жінка.

Бо вона сіть. Серце її — лабети, а руки — ланцюги. Врятується від неї добрий перед Богом, а грішник буде впійманий нею"[246].

І навіть нині, коли був повен цікавості й надії дізнатися таємниці, коли дивувався рішучості дівчатка, цитував напам’ять із "Приповісток Соломонових": "Жінка є нерозсудлива, говірлива, ще й нерозумна та темна"[247].

Мав узяти Хетгуру за дружину, бо так велить Закон[248]. Невідомо-бо, з якого кореня має народитися Месія. І ще тому, що недобре бути чоловікові самому[249].

Що ж, він, Єгонатан — ізраїльтянин без закиду, до того ж і бездоганний служитель храму, то мусить бути і його наречена бездоганної поведінки. Більш від неї він нічого не вимагає. Як же насмілюється вона вибирати? Вночі посилати свою невільницю до поганського сотника? До римлянина? За таку нечувану зраду ще не раз попросить вона милості й милосердя!..

Ніжна, як перла, але тверда, як адамант[250], Хеттура нітрохи не змінилася на обличчі. Була цілком спокійна, на все приготована.

Аж згадка про милосердя вивела її з рівноваги:

— Ти? Ти можеш розумітися на милосерді? — запитала з найвищим сарказмом. — І на коханні ще, може? Таж ти — готовий євнух! А з усіх людських почувань ти знаєш тільки злість, ненависть, помсту!.. Якщо ти йшов так по-свідомому проти безсумнівного, навіть і тобі, Месії, коли ви з Гананом говорили сам на сам, очі на очі, то чого ж можу сподіватися від тебе я?..

Опечений словом нечуваної зневаги та спантеличений незвичайними Хеттуриними відомостями, Єгонатан розгубився й не знайшов ані відповідного слова, ні відповідного руху… Зате остаточно погодився з

вирішенням Каяфи. Таку дійсно найліпше продати, щоб не мати її при собі!

.....

По трьох тижнях, коли Хеттура ходила вже не шкандибаючи, її продано в рабство.

Фінікійський работорговець за своє життя бачив чимало різноманітних невільниць. Однак до цього випадку ще ніколи йому не траплялося бачити, щоб молоде дівча, гарне, добре виховане, з різними здібностями, так радісно йшло на продаж...

— Підозріло! — міркував торговець.

І взяв спочатку "крам" на "евентуальний перепродаж"... Та вже другого дня дістав потрібні відомості. А що документи були в повному порядку, залюбки заплатив за дівчатко високу ціну.

І не програв. Бо не довелось везти нову невільницю аж до Риму. Вже другого дня за подвійну ціну продав її на місці.

Постійним Хеттуриним власником зробився один із найбагатших міських радників, Йосиф з Ариматеї...

— Не бійся, дитино, — говорив їй потиху. — Завтра визволю тебе перед претором і будеш знову вільною...

Коли ж були вже дома, ще додав:

— На якийсь час учням Ісусовим треба сховатися перед переслідуванням... А що ти так сміливо намагалася послужити Раббі, то хто ж ліпше за тебе попереджатиме його учнів? Посилатиму тебе до них

сказати: "Тікайте! Сховайтесь!" Було б ліпше, коли б ти не жила в мене… Хліба, м’яса й одежі для тебе в домі моїм не забракне!.. І співу твого радо б я послухав, як занадто схилить мене до земного пороху земна журба… Але ж не треба давати причини до підозрінь! У кого з приятелів Раббі могла б ти непомітно жити?

— Пане мій! Якщо тобі однаково, подаруй мене, як рабиню, Маріам з Магдали! Будь певен: її накази, як і твої, Хеттура виконає справно…

І з прегарних очей, з яких ніколи не могла витиснути сліз ані терпкість доброчинної байдужості, ані глуха й німа самітність, що її зазнала дитина-сирота, полилися теплі сльози…

Тверде й непоступливе серце тануло, мов сніг під подихом теплого вітру… Світ видався Хеттурі гарним і надійним, затягненим кришталевою запоною тих добрих сліз, що змили образи й біль…

Схилилася перед Йосифом, схрестивши на грудях руки, як справжня невільниця:

— Хай кволість моя, предобрий пане, буде тобі за подорожню палицю на шляху життя, коли побачиш, що я терпеливо зношу всі труди… Служитиму в пам’ять Раббі — до смерті!

## VIII. ТАЄМНИЧА РАНА

Минули голгофські дні, дні суду й смерті… Погасили будні й екстатичний вир днів воскресіння… До Єрусалима помалу вертався спокій.

Але з Пилатового палацу він зник. І виглядало так, що вже більше туди не повернеться він ніколи.

Завжди ясна духом, незмінна й поважна Прокула занедужала на дивну недугу. Впала та недуга на прокураторову дружину, як чари, саме в останній день суду над Галилейським Раббі.

Почалося тієї ночі з четвертого на п’ятий день септими.

Прокулі марилося, що йде вона рівним, але дивним якимсь шляхом під міцними предовгими склепіннями. Вони просторі й такі певні, як фортеця.

Прокула добре знає: тут ніхто й ніщо не може їй загрожувати. Знає також, що той шлях, яким вона йде, провадить її безпомилково й цілком певно до "спокою між двома блакитями..."

Ці не зовсім зрозумілі або ж, певніш, цілком незрозумілі слова звучать у її душі, немов слова оракула, вимовлені невідомо ким. Може, долею?.. І в них — не сама таємнича загадка, але й тривога.

Бо коли Прокула намагається збагнути їхній сенс, їй уявляється, що "між двома блакитями" можлива тільки повна самітність, той стан блаженних, якого на полях Елізіуму[251] зазнають тіні усправедливлених, неосуджених померлих...

Самітність тіні. Самітність мерця. Без сподівань, без надій на зміну. Але й без туги, без болісті й суму. Може, це вона бачить духовим своїм зором кінець власного життєвого шляху?

І Прокулі робиться так тужно й порожньо на серці, немов уже дійсно скінчилося її життя... але ще не прийшла смерть...

Щоправда, цей стан без гострої муки. Але й без тіні радості... Навіть без утіхи, що її дає приязнь інших, чужих людей...

Вернутись? Це неможливо! Вона мусить іти вперед! Туди, де он, у далині, розгоряється червона заграва… Звідти ледве долітають уривчасті звуки…

Вони стають щораз виразніші, стають подібні до звуків від ударів бича по живому тілі… І з кожним Прокулиним кроком звуки посилюються. Бо Прокула до них наближається… Але ж вона не хоче йти туди! Навіщо, коли вона не зможе припинити це бичування?

Прокула не хоче жодної болісті! Ані своєї, ані чужої. Тому й вибрала вона, щоб керувала всім її життям, науку стоїків. Бо ця наука звільняє від страждань…

Але немов непереборна сила несе матрону вперед…

Так, це удар бича… І завдає їх не Пилатова рука, ні. Але… Пилатів наказ… Пилатове слово…

Бо Пилат Справедливий ще більш і стисліш, ніж кожний римський урядовець, дотримує римських законів. А вони залишають кожній римській провінції її закони, лише під наглядом римських урядовців.

Закони ж юдейські проголошують:

"По першому допиті обвинуваченого, хоч ще не визнаного винним, дати бичувати. Коли ж по бичуванні відповіді його будуть ті самі, що й перед бичуванням, визнати їх правдивими"[252]! Прокула майже у млості бачить, що частина цих ударів падає й на самого Пилата. Його штовхають, спихають… І нарешті збивають із прокураторського крісла… Понтій летить у прірву, що не має дна…

На мить Прокулиною уявою пролинув образ Кая…

"Як добре, що Кай від’їхав уже й цього не бачить!"

Але Кай зник… Натомість перед нею інша постать. Під цією постаттю Прокула могла б підписати лише: "Ясний спокій…"

Таж це Кай так говорив про того, кого звав "своїм Раббі", Вчителем! Прокула пам’ятає заяву Кая:

— Не приймаю стоїцизму, бо ж стоїцизм — це витривалість тіла, духа, але — без серця!

Пилат озвався тоді:

— А чи не гадаєш, сину, що наука твого Галилейського Раббі — само серце… без тіла?

Так… це було "тоді!" Тепер же довкола Прокули — мертва тиша.

Вона причаїлася, мов жива істота, тримає Прокулу й несе її вперед, до величезної, важкої, замкненої брами… Що ж за цією брамою? Небезпека чи порятунок? Замість відповіді брама помалу відчиняється… Її половини беззвучно роззявляються, мов щелепи потвори, що позіхає.

Прокула бачить, хоча лише уламок хвилини, в чадному світлі каганчика:

Перед нею — Людина… Він!.. Каїв Раббі, улюблений Пророк[253] Галилейський.

І він має судити Пилата… Понтія Пилата Справедливого, Понтія Пилата Прокуратора, найвищого суддю[254]!..

Однак самого Понтія Прокула не бачить. Тільки в тишу всмоктується спочатку ледве чутний, але далі все дужчий Пилатів голос…

І Прокула раптом розуміє жахливу правду: так, цілими століттями, довгими— предовгими віками, лунатиме той дорогий їй голос над світом… Повний розпуки, безнадії, лунатиме він не заглушений ні крикамto болесті, ні вигуками глуму й ненависті, ні реготом, ні прокльонами…

— Ecce Homo! Ecce Homo![255] — все те саме розпачливе слово гукає Пилат.

І Прокула знає чи то серцем чує, що цими словами Понтій Пилат не благає справедливості для когось… Але цим виправдовує себе самого…

Так, тільки людина! З усіма людськими кволостями! Тільки людина. Витривала, прудка, шляхетна і не зла… Справедлива, але… Й лукава при нагоді!.. Міцна… але може захитатись!..

Справжнього… реального, живого Пилата, того, що його знала й щиро любила Прокула цілих двадцять літ, того Пилата нема на світі.

Його тіло давно зітліло, обличчя стерлося з людської пам’яті… Залишилося навіки тільки кілька його слів, що неясно, бо лише уривками, переказують його думки…

Та залишилося ще його ім’я без обличчя, без форми, без тіла…

Але той вигук, той голос ширяє над безоднею вічності, кричить, квилить… І все повторює ці два слова: "Ecce Homo… Ecce Homo…"[256]

Прокула чує, що її наповняє такий безмежний жаль, такий безкраїй сум, що далі жити вона не зможе… І все, що було Клавдією Прокулою, розсипається попелом і летить у космічному гурагані за Пилатовими словами…

Матрона прокинулася від власного несамовитого крику. Угляділа себе на ліжку в кубікулумі[257] єрусалимського палацу.

Скрикнула вже свідомо:

— Геть звідси, з цього повного випарів фанатизму й безмежної злоби Єрусалима!.. Швидше до Цезареї!..

Побачила над собою обличчя смертельно зляканої Аретузи…

Але лише на мить. Упала знов на подушки: кошмарний сон не випускав її й ніс далі, як вихор…

Ось уже б’ється вона у хвилях пронизливої, стуленої імли… Впала ніби в якусь повінь хмар… Власне, впасти вона не може. Бо та прірва імли не має дна… Але ж не може й виплисти з неї…

Бо Прокула більше не має тіла! Вона стала сама тільки вогкою холодною імлою…

Тіла нема. Лишився самий зір. Зате ж сягає той незгаслий зір і торкається аж безкрайої порожнечі. Вхопити нема за що й нема чим! Але ж, он щось стоїть… Мармурова одинока колона…

Вона розколена. Але ж стоїть певно… Їй можна довіритися! На неї можна спертися! Її не звалять і сотки людей! Ані століття її не звалять…

Але Прокула ні за що в світі не сягла б до тієї колони.

Це ж бо той стовп бичування, що його якось показував їй ідумеєць Антипа у дворі замку Антонія, в тій ненависній Прокулі єрусалимській Преторії, де вкупі з Понтієм мусить перебувати і Прокула в час урядових відвідин Єрусалима Пилатом.

— До цього стовпа прив’язують ще не осуджених обвинувачених, бичують їх і по бичуванні знов допитують. Коли й по бичуванні відповідь та сама, її визнають за правдиву. Це наш закон… — пояснює іронічний голос ідумейця.

Але ж інший голос, переляканий, хлипаючий, голос Аретузи, будить Прокулу…

— Боги великі! Це ж тільки сон!.. Надворі вже білий день!..

Єрусалим повен ще голоснішого крику… Але до Прокулиного кубікулуму долітають бризки того розбурханого моря.

— Що там? — питає матрона схвильовану рабиню.

— Сьогодні, світла доміно, останній день суду над Галилейським Пророком, — говорить Аретуза, а її очі повні сліз.

Плаче над моєю хворобою? З переляку?.. Чи над тим Раббі?.."

І рід слова "Раббі" свідомість вертається до Прокули.

Жах, що пережила його у сні, знову обхоплює її:

— Арете! Біжи! Скажи панові, щоб прийшов негайно…

Невільниця здивовано і злякано підіймає очі:

— Таж світлий прокуратор чинить суд, ясна доміно…

— Тоді… біжи сама… скажи йому… конче скажи… Я прошу! Хай нічого злого не зроблять тому праведному!.. Так багато перетерпіла я цієї ночі, у сні, за нього…

.....

З того дня три дальші доби пробула матрона без свідомості. Часами здавалося, що вона не живе…

Але хвороба піддалася. Чи лікарським знанням, чи кадилам жерців, бо й одні та другі пробули весь той час при ліжку дружини прокуратора.

— Таж, мабуть, — як казала Аретуза, — "чарами недуга прийшла, чарами й відійшла!"

Прокула видужала.

Однак спочатку ніби густа мла затягла перед нею світ.

— Немов я поза межами його! Або… поза межами життя!.. — дивувалась із свого стану матрона.

Жила без болісті. Але й без бажань. З порожньою думкою, з безвиразним поглядом очей, відзвичаєних від сну.

— Немов голос кличе мене… Але слів не чую… Не знаю, чий то голос і куди він мене кличе…

Часами їй здавалося, що то голос Кая…

Тоді тривожилася. Бо від часу, як Кай відплив до Таррагони, ще й досі не було гінця з листом… Ані звістки з дороги через зустрічних мореплавців!

— Може, Кай не ступає вже по землі живих? — думала, але мляво, як крізь сон…

І тільки чомусь про єдину справу не могла згадувати байдуже: навіщо послали разом із Каєм малу Гелу?

Ліпше було б лишити тут цю таємну істоту! Може, тепер була б "попередила"… якщо загрожує якась небезпека. Але малу муринку відіслано до Таррагони в дарунок богові-покровителеві, романізованому іберійському богові світла Абеліонові[258], що став "паладіумом" там, у тій Таррагоні, давній Преторії й оселі роду Понтіїв.

Було це бажання Пилата, щоб Кай передав Гелу Аполлодорі, жриці Абеліоновій.

— Єдино жриця-пітоніса цього бога, Аполлодора, зможе пробудити дух цієї дивної дитини! — гадав Пилат.

Але минали дні… А з ними минула й Прокулйна отерплість…

Дух її, твердий римський дух, знову набирав властивої їй незламності.

Стала знов урівноваженою Юстіцією…

— … Не тільки Пилатової оселі, але й цілої провінції! — любив жартом говорити Понтій.

Однак по дивній недузі лишилася не менш дивна пам’ятка: незрозумілий знак на Прокулиній правиці! Зверху на руці з’явилася немов свіжозагоєна рана, у блідому німбі білішого за шкіру круга[259].

Надаремно лікарі, жерці та чародії пробували різних молитов, заговорів, мастей, навіть припікання розпеченим залізом… Знак не зникав. Виглядав уже таким самим, як з’явився вперше.

Тоді Прокула сховала його під ювелірною варварською оздобою: великою гемою[260] у філіграновій пряжці.

Закриваючи собою той дивовижний знак, пряжка трималася ретязьками, що прикріплювали її до двох перснів угорі й до браслета на руці. Робили її таким способом нерухомою, нездібною зсунутися із свого місця.

"Кожний з нас має свою таємничу рану!" — з гіркістю думав Пилат щоразу, коли його погляд торкався тієї Прокулиної оздоби.

І це була правда.

Клавдія Прокула мала рану на руці. Пилат — у серці. Тяжко було судити, чия була важча.

За той час прокуратор змінився до непізнання. Навіть найближчі до нього особи не могли збагнути, що сталося з ним так раптом.

— Чари! — шепотіли невільники Пилатової фамілії[261], перелякані могутністю жидівських заговорів та ворожбитства…

"Утома… І огида до цього народу!" — мовчки вирішила в дусі Прокула.

"Страх! Уперше в житті прокуратор злякався!.. Злякався своїх ворогів тут та їхніх доносів у Римі!" — з глибоким сумом пояснював собі намісників стан сотник Корнелій. І не підіймав на Пилата очей, щоб не прочитав у них прокуратор недобре приховане співчуття та невтаємний сум…

Злякався!..

Злякався погроз підкупленої ідумейцем вуличної юрби, мстивої злоби гебрайських священиків…

Злякався чергових доносів… Ніби мало їх було раніш? Немилості цезаря, що в найгіршому випадку примусила б його витримати ще якийсь час на почесному вигнанні в тій самій Юдеї…

Здригнувся духом і відступив від своїх життєвих засад він — Пилат Справедливий! — як писав про нього у своїх листах-доносах навіть його запеклий ворог, легат Вітелій[262]!..

І було найдивніше, що цей страх не минав… Навпаки, з часом ніби розростався, насідав на прокуратора, відбирав йому сон, малював різні небезпеки, що їх, здавалося, ніяк не буде можливо усунути…

Цей страх тримав Пилата в Єрусалимі, хоч уже давно був час повертатися до Цезареї. Бо Ірод починав уже нову інтригу.

Але Пилат не уважав ще за цілком зліквідований процес Пророка Назаретського.

Шукав і нищив усякі сліди цього процесу, переслухував запізнілих свідків. Найбільш же шукали, з його наказу, такої незначної на вигляд речі, як дерев’яна табличка, з написаними на ній різними мовами словами:

"Ісус Назорей, цар юдейський".

Цією табличкою, написаною з наказу Пилатового, на думку його ворогів, відверто задокументовано "виклик Римові"[263], цезар якого був одночасно й володарем, тобто "царем", юдейським. Прокуратор тим написом, мовляв, вчинив злочин образи цезаревого маєстату, поставившись глумливо до освячених титулів божественного Тиберія[264].

Але, здавалося, нема в світі людини, яка б знала, хто й куди сховав цю табличку.

Здебільшого по страті хрести разом з тілами страчених закопували на Голгофі. Так було вчинено і з хрестом Пророка Назаретського, але без тіла страченого, бо воно було видане Йосифові Ариматейському. А він про табличку нічого не знав.

На відкопаному хресті таблички не було. Не було її і в Матері Пророка. Найімовірніше, що зберегли її як реліквію найближчі приятелі Ісусові, брат і сестри витанійські.

Тоді думка Пилатова зверталася до Витанії.

Але підбурена юдейським духовенством чернь зруйнувала до основ Лазарів хутір, знищила й кедронську інсулу Магдалини руками чужинців подорожніх, що затримувалися з караванами нижче Витанії, коло Йордану, в місцях, де ще не так давно хрестив Пророк Йоканаан, прозваний Хрестителем.

.....

— Про Витанію питаю! — вчув нетерпеливе, звичайно, вже повторене питання центуріон Корнелій. — Що ж там?..

— Зволь вибачити, кляріссіме! Я гадав, що доніс тобі все, навіть і на письмі... Ось...

Корнелій вийняв сувій із бронзової вази.

— Усе знищено до каміння. У звалищах усе перешукано... Тільки у схованці, що залишилася нерозкритою погромниками, знайдено дорогоцінний келех. Ти сам, кляріссіме, звелів повернути його власникові, якому він належав, радникові Йосифові з Ариматеї. Та ще

вчений, відомий тобі книгознавець Гамаліель, вчасно захоронив частину цінних скриптів із славної й багатої Лазаревої збірки. Решта — попіл і порох. Навіть гробницю, що з неї вийшов живим Лазар по слову Пророка, завалено камінням. Звичайно, хотіли її цілком знищити й не могли… — не знати, який раз оповідав сотник.

— Чому не боронилися? Таж не було кому! Про погром наперед повідомлено Лазареву родину. Вони не хотіли, щоб заколот іще тривав. Тож усі, до останньої рабської дитини, покинули хутір… Маю відомості, що нині всі перебувають у Тирі. Про табличку — ніде жодних відомостей… Але одно певне: у первосвящеників її нема… Радник Йосиф знає це напевне. Він-бо має змогу знати все, що діється в домі Каяфи…

На хвилину впало мовчання. Корнелій чекав на дозвіл відійти.

Тепер обом не хотілося продовжувати бесіду поза службовими розмовами, як це бувало раніш…

Щоразу, по зустрічі з Корнелієм, Пилат гостріше згадував процес Раббі Назаретського. Догадувався, що сотник Корнелій, як і Ариматейський, цілком схилялися до науки Галилейського Раббі… Цей процес, дійсно, не був такий, як багато інших, таких численних, що поставали з негоди між людьми, які заселяли цей край. Скільки ниток в’язало його з особистим життям Пилата!

Тепер уже видно неприховану гру Ірода, що бажав собі здобути титул царя єрусалимського! От кому по праву належала б табличка… над хрестом!..

Пророк Гапилейський сам себе назвав "сином Бога" й перед Пилатом. І Понтій не міг вбачати в цьому, як юдеї, ні блюзнірства, ні злочину. Для нього, римлянина, не були новиною випадки, що сини богів перебували серед людей. Міг римлянин не вірити, що Ромул і Рем, які

заснували Рим, предки римлян, не були синами бога? Міг він не вірити, що не були божественного походження брати Діоскури?

— А втім, — міркував Пилат, — хіба мене обходять боги підбитих Римом народів? Рим воює з народами, не з їхніми богами, яких цим народам лишає!..

І це розв’язувало справу. Яке ж бо міг мати значення суд над "богом", чи "сином бога"?.. "Син бога" чи "бог" при всіх умовах переможе!..

У воскресіння Пророка Галилейського Понтій повірив без вагання. Чи ж давновікі ще єгиптяни не навчали, що воскрес їхній світлий бог Озіріс, не тільки вбитий, але й розшматований Сетом? Чи ж не встав із мертвих Діоніс, якого священні містерії називають "втіленим Словом Отця"? Кожний, хоч трохи ознайомлений з Елевзинськими[265] містеріями, це знає!

— Воскресати є привілеєм усіх богів! Чи ж не помститься, однак, цей "бог" за те, що я не оборонив його?

Але сам на це всміхнувся: хіба боги потребують людської оборони? Можуть ображатися на людей?

Але, прилюдно п’ятикратно проголосивши, що він не має вини — бо тоді боронив ти його, як людину смертну, — ти, Понтію Справедливий, злякався смертних та злоби їхньої й уступив перед ними!.. От у чому твоя ганьба, Пилате Справедливий! І коли казав ти: "що написав — написав", то скажи ж нині самому собі: "а що вчинив — вчинив"... з малодушного страху!.. Страху перед ким?.. Перед лукавим ідумейцем Іродом? Юдейськими священиками? Каяфою?.. Ганьба тобі, Понтію Пилате, римлянине, прокураторе тієї Юдеї, якої ти... злякався!

Обезсилений до краю власними думками, Пилат не знаходив спокою…

Терпіння ставало нестерпним та збільшувалось тим, що дискусію вів сам із собою. Не чув у тій справі голосу іншої людини…

Могла б про це говорити з ним лише єдина Прокула!

Розважна, мудра, приязна Прокула, що двадцять повних літ була для нього справжньою римською дружиною, як це наказує стара римська формула подружжя: "Де ти будеш Понтієм, я буду Понтією".

Але ж це було протягом двадцятьох літ… Нині ж, по хворобі, Прокула стала інша… Щоправда, залишилася спокійна, урівноважена. Але спокій її став інший: замкнений у собі…

— Вона соромиться мене… І має всі підстави! — констатував Пилат.

І уникав дружини. Уникав розмов із нею, уникав її погляду.

"Обов’язок" і "Примус" стали нині новими ларами[266] у Преторії, замість колишніх: "Довір’я" і "Любові"…

Муж віку зрілого й великого розуму, Понтій не міг шукати розваги в забавах чи нецнотах.

Писання спогадів — улюблена спокійна розвага старіючих римлян? Неможливо й це! Бо Пилата опанувало почуття… не думки!

Коли б був приятель! Може, далися б звернути збудоражені думки на справний шлях.

Але кого б міг назвати приятелем цезарів намісник у країні, так відверто ворожій усьому римському?

А отже, є такий, з яким не може його порізнити навіть належність до того юдейського народу! Це той аргонавт духа, винятковий радник Йосиф з Ариматеї!..

Мало мудрих порад, пересторог прийняв від нього прокуратор Юдеї? Мало пояснень? Від скількох небезпечних підводних скель, укритих у розбурханім юдейськім морі, захоронив його цей радник!

Може, це саме він і порадить, де шукати тої таблички з необдумано кинутим дотепом!

.....

Ще того дня, коли тіні посинішали, а денна спека й гамір поменшали, прокуратор звелів занести себе до затишного житла Йосифового.

Дуже радів, що Прокула виявила охоту відвідати радника.

І, може, вперше від голгофських днів, в інсулі Ариматейського на Пилата війнув цілющий спокій… Але не надовго!

Розмова, ніби нічим і не скерована, з перших же слів збочила й сама собою нав’язалася до подій останнього часу.

— Тільки як удруге ми повернулися з Никодимом із Витанії, могли добитися до місця страти… І лише тому, що дав ти нам, світлий прокураторе, римську сторожу… Вибач! Ще й досі не подякував я тобі за твою ласкавість!

Пригашене темно-зеленим велюмом світло згасаючого дня перетворювалося в розлитий у повітрі матеріалізований сум.

Гіркий і ніжний, ніби мигдалевий аромат рясно розквітлих олеандрів, званих над Генесаретським озером єрихонськими трояндами[267], зливався з пахощами нагрітих за день кипарисів… Від того розбуджувалася думка про похоронні пахощі та живиці бальзамування…

Тверді Пилатові риси й бліде обличчя Прокули вирисовувалися лініями профілів на металево-темній зелені миртів, як медалі-камеї.

За миртовими кущами ледве чутно плакав скований мармуровим басейном водограй.

Прокула підняла спущену голову. Цей рух збудив гадючу пружність її перлового намиста. Переливчаста веселковість ніжно-опалізуючих перлових зерен нагадала Прокулі Магдалину.

— А що ж її предіола? Кажуть, була вона, як мала, але чарівна казка… І, взагалі, де тепер ті сестри, що так радо приймали Раббі Галилейського? Так часто згадував про неї Кай!..

— Інсула Маріам, як і маєток її брата, лягли попелом… Воскреслий Лазар та його сестра Марта є, мабуть, уже десь у Тирі. А Маріам?.. Ще на короткий час залишається тут… Її відданість і відвага…

— Вона єдина поводилась, як муж, під час процесу… — враз захвилювався Пилат. — Вона єдина приходила до мене й просто вимагала, щоб я звільнив…

Прокураторові враз ніби пересохло горло й він ледве опанував себе.

Не втримався. З його уст несподівано для самого себе й присутніх вирвалося щире:

— На Юпітера й Рому[268]!.. Якби ж я був міг…

І обірвав.

Прокула глянула на нього з-під вій. Йосиф втупив очі в мозаїку підлоги…

Невільниці з тацями овочів і печива та з амфорами вина увійшли, мов процесія з офірними дарами… Хлопчики-раби стали навколішки, готові служити гостям і панові. А перед очима Йосифа пропливала згадка про іншу гостину…

Гостину Раббі у Витанії…

Там не було величавості, такої звичайної у римлян, а за ними наслідуваної і неримлянами. Не цурався її, навіть любив її сам Йосиф. Але навіть скарби південної володарки Савської не могли б додати тоді тій вечері більшої величавості…

І, зв’язуючи нотку власного суму з тільки що пробринілою тугою Пилатовою, Йосиф промовив:

— Як ще недавно… у Симона, в Витанії… На вечері такій урочистій… Може, Раббі ніколи не бував на святковішій… Маріам вилила на ноги Раббі той казковий нард, що про нього ходили різні оповідання… Принесла його, поклавши лекіф із нардом до келеха… отого ще легендарнішого смарагдового келеха, що його ти повернув мені, коли дав був охорону з Корнелієвих вояків… Пам’ятаєш?

— Як би ж міг забути? Ти ж сам переказував мені про цього, мудрий раднику!.. І таке дивовижне! Але ось спало мені на думку. Як могло статися, що при тих нагодах, арештах, розрухах ніхто не присвоїв собі тієї дорогоцінності?

Йосиф поважно похитав головою:

— Страх — чимала охорона! Як говорю: келех обвіяний безліччю таємничих повір та легенд… Мало хто відважується сягнути по нього рукою…

Прокула також чула дещо від своєї перської казкарки. Паренді говорила, що той смарагдовий келех — річ свята для цілого Орієнту…

— Чи ж це той келех магів? І скільки правди в цих оповіданнях? — озвалася Прокула. — Дуже хотіла б я знати: Quid est veritas?

Пилат здригнувся, як ужалений, і зблід.

Чи ж міг би повернутися відгук слів, що вже раз прозвучали?

А Прокула допитувалася далі:

— Як, власне, став Йосиф власником такої унікальної в світі речі?

— Ніколи, світла доміно, не був я власником келеха! Він не мій! Я лише його оберігаю. Позичив йому свій дім, як позичив свою гробницю тілу того, хто пив з того келеха на останній своїй вечері…

Схвильованість опанувала їх троє. Мовчали, немов оглушені свідомістю, яка тяжка болість переповнює серце радника й не може вилитись із нього. Та Йосиф сам перервав тишу, продовжуючи:

— А потім… у той самий келех… — слізьми падали слова радникові, — в той келех… зібрали ми з Никодимом Його ще дорогоціннішу за келех кров… Саме коли ми прийшли… Лонгін, щоб припинити муки[269], пробив серце Раббі…

Прокула відкинулась на подушки. Болісті не відчувала. Але ясно усвідомила: життя від неї відлітає… Знов їй здається, що вона лине понад землею… понад дійсністю… в містичну просторінь… "між двома блакитями"… як у тому жахливому маренні на початку хвороби…

— Прокуло… що тобі?.. — схилився до неї Пилат, вдивляючись у її цілком розтулені уста. Взяв її за руку.

Прокула мовчала, але Пилат бачив, що життя ще при ній. Та його серцем пройшла гостра, дика тривога, ще страшніша, ніж за її життя. Відчув-бо: з цього менту він остаточно втрачає Клавдію Прокулу, свою Понтію! І втрачає назавжди…

Схопився з місця:

— Затримати! Бо ж із нею відійде щось більше, ніж саме існування!..

Йосифів погляд вперся у змінене обличчя Прокули.

Перевів очі на Пилата… І зрозумів: ламається життя двох істот, що були цілковитим доповненням одна одної.

І ці двоє, наймогутніші на цілу Юдею, видалися Йосифові в цю хвилину вбогішими за жебраків, що народились убогими й сліпими. Бо сліпонароджений не втратив того, чого ніколи не пізнав!

А вони мали все, що дається людям. І ось утратили все нараз.

Відчував гострий біль і жаль… І хотілося затримати тих обох, що стрімголов летять у прірву… Але чим?

Що може повернути людині те її малесеньке вбоге особисте втрачене "щастя"? Хто може воскресити… вмерле щастя?

І раптом лагідніше віяння торкнулося Йосифової душі. Було таке легеньке, що не зрушило б із місця сухого листочка, але колихнуло радником, як непереборний південний вітер із пустелі.

Підвівся й промовив:

— Це остання ніч, коли під моєю охороною перебуває смарагдовий келех. Ходімо, гляньте на нього! Кажуть, у ньому скрита велика сила й лік для душ…

Пилат і Прокула підвелися мовчки. Посувалися, як тіні, алеями саду, що поступово ставали доріжками гаю. А потім — стежкою в чагарниках над кручею.

Нарешті зникла й остання доріжка, мов скочила з обриву у провалля.

Йосиф розсунув віти миртів, обплетені чорним бронзом плюшевих гірлянд. Схований у скелі прохід сковзнув ящіркою під водяну запону водоспаду. Вона затягла вхід до печери.

Непомітним дотиком ноги Йосиф немовби вичарував нову стежечку. Бо струмінь водяної запони несподівано ніби відсунувся набік: падав лише вузьким потічком з одного тільки боку. І відкрився вхід у розщілину скелі.

Останній промінь сонця впав у печеру й укрив золотом пурпурові троянди. Потім освітив і хрещаті квіточки південного жасмину.

Білі, позолочені сонцем, дрібні, неначе воскові хрестики жасмину[270] вимальовувалися на майже чорній зелені миртів.

"Мов ті хрещаті зірочки на стелі єгипетських святинь!" — згадала Прокула давнє враження, а з ним і ту щасливу, першу й останню з Понтієм, подорож до острова Філе…

І знов, як перед хвилиною, стиснулося серце…

Йосиф відгорнув тяжкі листки агав. Їхні сріблясто-зеленуваті мечі оберігали вхід до ще глибшої печери. Там, у скельному масиві, біліла вже не стежка, а лише щілина[271].

Прокула зробила крок і затрималась. Сперлася рукою на скелю.

Пилат схилився, роздивляючись, на що йому вказує дружина. Була то рослина, що перекинула свої гірлянди з темними — аж до темно-фіалкового відтінку пурпуровими квітами над стежкою-розщілиною.

Пізнав їх і Понтій: були це ті квіти, що їх колись подала Прокулі Гела на пасіці…

— Квітка нещастя! — промовила Прокула. — Я далі не піду! Почекаю на вас тут.

І сіла на кам’яному виступі.

— Але, світла доміно… — почав Ариматейський.

Та Пилат перебив його:

— Облиш, приятелю! Вона сама, як скеля… невблаганна!

Йосиф замовк і пішов уперед.

Спинився перед рівною скелею, чогось пошукав у заглибині — і немов рука невидимого велетня посунула важку кам’яну брилу.

Поза нею блиснуло тьмяне золото. М’яко засвітилося зеленим світлом, немов велике око, оточене переливчастим мерехкотінням "місячних самоцвітів".

Казковою квіткою віддзеркалювався келех у полірованій лазуритовій плиті стола, мов у плесі містичного ставочка[272].

Із склепіння скельної печери спускалася на ланцюгах велика лампада. Але наче не вона освітлювала печеру, а видавав світло келех, налитий по вінця сяйвом.

Пахло ароматом перських троянд, солодким і сумним, як жаль за втраченим щастям, що його до розпуки хочеться собі повернути.

Кілька хвилин стояли обидва мовчки. Нарешті почулися тихі слова Йосифа:

— І поза межі гробу стелиться надія…

Промовив ніби для себе.

Його погляд не відривався від осяйного келеха. Так само не відривався й погляд Пилатів. Але прокуратор не відповів нічого. І в присутності свого єдиного приятеля почував себе однаково самітним.

Був сам… Тільки зі своїми думками. А вони, мов писані на довгому сувої, розгорталися перед його духовим зором:

— Ціле своє життя шукав я Істини… Тужив за нею… І — не знайшов! Чи, може, не впізнав, коли зустрів її?.. І от надходить уже вечір мого життя.

І рухом жалоби, як на похороні, прокуратор Юдеї накрив свою голову краєм тоги…

## IX. ЗЕМЛЯ І НАРЕЧЕНА[273]

Тим часом Кай будував своє особисте життя в Таррагоні.

З його приїздом стара таррагонська садиба Понтіїв помолодшала й роз’яснилась усміхом.

Оселю Понтіїв звичайно називали Преторією, бо ж Понтій Пилат був також якийсь час по батькові претором[274] у рідному місті.

Відділені від столиці римські провінції притримувалися старих звичаїв і назв. Тому й Таррагона воліла стародавні назви для домів своїх визначних громадян, лишаючи нові найменння, як "deversario", insula"[275], столиці Римові.

Для Пилата Таррагона не мала привабливості. Була-бо неприємною згадкою про першу в житті потребу уступити чужій волі.

Тут мусив він схилитися перед рішенням свого батька й розпочати, саме в Таррагоні, свою службову кар’єру, "як годиться римському громадянинові".

— Мусиш спочатку послужити державі, як magistratus[276]! — вирішив старий Понтій. — Коли ж досягнеш зрілого віку, повернешся до землі, як це чинили й чинять усі знатні римляни.

— Але ж я маю нахил до військового стану! — протестував молодий Пилат.

— Обидва Сціпіони, герої таррагонські, завжди були для мене зразком!

Але батько був твердий і невблаганний. Рішення не змінив.

— Не кажу, що це зле! Але спочатку мусиш magistratum gerere[277], щоб навчитися служити скромно, без пихи й зарозумілості. Коли ж умітимеш керувати самим собою, осядеш на своїх землях. Тільки-бо на селі людина стає своїм власним паном. Тільки там живемо своїм справжнім життям. І справжня мудрість родиться з погорджування міськими забавами.

Однак, хоч Пилатові й не довелось бути урядовцем, він на все своє життя зберіг військову вдачу. Ніколи не відступив перед противником; не спинив раз розпочатого бою, доки не допровадив його до переможного кінця.

Це збільшувало кількість його ворогів і розтягало бій із ними часами на довгі роки…

Земля ж, як вірна Пенелопа, витривало чекала на повернення свого пана.

— Покинена, але не забута!

І коли нині, замість старого, прийшов пан молодший, усе довкола немов ураз помолодшало. Слуги стали пильнішими, бадьорішими. Були це переважно люди вільні, не раби.

Мудрість-бо предків навчала: у відсутності пана маєток не повинен лишатися в руках рабів!

Більшість слуг народилася від вільновідпущених батьків на Понтієвих землях. Тому Пилатова садиба була для них не панським

добром, але передусім це був "наш дім". І тяжко переносили ці прості серця панову байдужість до таррагонських земель.

Каєві ж по довгій розлуці кожна доріжка в садах, кожний поріг у домі були милими, приятельськими істотами. Все було обіпрядено дрібними згадками з дитячих літ. Усе нагадувало не тільки дні, але й хвилини радісного дитинства сина-одинака у дружній родині.

Каєві було тяжко розмежувати, де кінчається колишня згадка і де починається стара садова стіна, обплетена павутинням оповідань із старої давнини та буйним квіттям лапатих клематисів усіх відтінків, від ясно-блакитного до темно-фіолетового...

Тільки тут він зрозумів слова Галилейського Раббі, що порівнював землю з найближчими істотами, кажучи: "... І хто покине батька свого або матір свою, брата, сестру або землю..."

Так, не тільки рослини тримаються корінням землі! В неї вросло також і невидиме "коріння" людини. Мало хто може вирвати його цілком, навіть і тоді, коли виплекано його на чужій землі...

Стара "Преторія" ожила, немовби на неї впав весняний рій бджіл, повний нового життя...

Напоєний радістю повернення, Кай кидався з Преторії до villae rusticae, підміських ферм; вникав у всі дрібниці їхнього життя та господарської праці; пробував провівати нове зерно, набираючи його широкою лопатою та пускаючи його потоком у подиху вітру.

Наслідуючи Цінцінната, власноручно засівав першу пригорщу насіння, здобутого власним зусиллям.

На коні, з тризубом[278] у руці, заганяв увечері до загород темно-гнідих биків, що паслися на волі по широких розлогих луках.

Коли ж вертався до Таррагони не міг наситити своїх очей усім тим, що бачив із терас та садів своєї міської садиби.

Яким же іншим від єрусалимського був той довгий акведук, що біг там, за містом, у далину поміж двома пагорками! А вони, немов дві міцні долоні, нагріті живим теплом, обіймали Каєву душу й пестили її...

"Стародавня", як називали ще фінікійці, Таррагона оволоділа Каєм, як мати, коханка і як мрія.

Гаряче, однак насичене вогкістю від близького моря повітря цілувало Каєве обличчя. А подих вітру шепотів юнакові:

— Який немудрий людський звичай завжди ганятися за щастям! Чи ж відає людина, що таке щастя? Коли його бажаєш і чекаєш — це недосяжна мрія... В минулому — зблідла й завжди неправдива згадка. Коли ж його осягнеш — це коротка хвилинка, яка дуже швидко й непомітно переходить у пересичення або у звичайну щоденну звичку!..

— Живи з нами!.. Як ми... Ти ж бо наш... наш... наш! — тихенько додавало шепотіння дерев.

А стрімка жовта скеля там, за містом, усміхалася Каєві всіма зморшками свого обвітреного, спаленого сонцем обличчя прастарої бабуні, доброї, ласкавої і поблажливої, яка має раду, поміч, добре слово й лік.

— Не дай перемогти себе тому, що чуже твоєму духові! — доброзичливо радила — всміхалася бабуня-скеля. — Твоєю матір’ю є Земля. З неї взято тіло твоє і їй віддаси його! Але Диханням Вічності є твій дух! Не допусти ж, щоб він заломився, збочив на манівці!.. — навчала скеля, тверда й певна, як стоїцизм, природний іберійській землі.

А нині вже здалека луною долітав відгук єрусалимських юнацьких мрій:

— Учителю! Що маю чинити, щоб бути досконалим?..

Досконалість! Якою бажаною й легкою до осягнення здається вона за юнацьких літ!.. І як легко потім, у зрілому віці, про неї… забувають! Бо стільки інших дрібних і недосконалих речей переповнюють щоденне життя!

І за мить усміхався ясний, як весняне сонце, образ Магдалини… Виблискував, сяяв з далини, як та… вічно-недосяжна мрія про щастя…

Кай здригнувся, вхопивши на лету думку, що зоря його мрій стала вже… минулим!.. Відвіяли її тутешні подихи легкого вітру… Не потрібно було ні трамонтани, ні бори[279]…

І… за короткий час!.. А як ще недавно Кай пив для неї вітер[280]!

Ця думка заскочила юнака й засоромила його.

Відштовхнув сувої та записи, що за них узявся так завзято, ніби за якусь наукову працю… А була це лише перевірка господарських рахунків!

— Чи ж може справді земля так захопити, як мати, коханка і мрія одночасно?

Відкинув кучері з чола. Задумався й заплющив очі.

І раптом здалося, що прийшло… звільнення!.. І, як кожна воля, воно приносило радість… Неусвідомлену, приховану, але… таки справжню радість!

Це неймовірно, незрозуміло! Але це так!

Тоді там, у Галилеї, палке кохання впало на нього бурею. Торкнулося невідхильним дотиком долі…

І ось уже запало за Каєм, як брама, що її зачинено раптом і… на віки…

Як же справно висловився ще в Цезареї батько!

Кай говорив тоді про своє ув’язнене серце. А батько лагідно всміхнувся:

— Сам себе заперечуєш, мій Каю! Називаєш своє кохання ув’язненням. В’язниця не може бути милою! Почесній-бо людині ув’язнення є ганьбою. А справжнє кохання ганьбою бути не може… До того кожна людина прагне до волі й хоче бути вільною.

Тоді Кай обурився батьковою відсталістю… А себе відчув ще більш діткнутим, ніж забороною роздати своє майно. І от, по такому короткому часі як багато змінилося! Невже батько ясніш від нього самого бачив, що діється в його душі?

І в задумі сперся підборіддям на руки…

Одна з троянд, що стояла перед ним у високій мосянжевій вазі, діткнулася Каєвого чола, як рука сестри.

Юнак підняв очі. Дотик був такий теплий, ніжний, живий! Як колись дотик Магдалининої руки…

Але думка, не відлетівши до Палестини, повернулася до Кая і поставила перед ним його духовим зором не Маріам з Магдали, а…

Руфілу, приятельку його дитячих років і першу "втілену згадку", яка привітала його з поверненням до Таррагони. Бо, вступивши до оселі Руфів, найближчих приятелів Понтієвої родини, першу зустрів Руфілу. Ах, Руфи!.. Вони ж бо прохали привітати від них батьків!..

А Кай ще досі не мав часу написати батькам...

І Каїв каламос[281] глибоким, низьким голосом розповідав:

"... Найчастіш буваю у Руфів. Почуваю себе в них, як у власній родині. Коли казав про це доміні Юлії — вона вітає вас обох! — вона відповіла: "Це до тебе озивається твоя рідна земля! Прислухайся уважно до її голосу. Змішався з нею попіл твоїх праотців. І це вона говорить до тебе. Вона ж та сама земля, носила й годувала тебе, як був ти маленький... З неї ти виріс! Але не тільки матерія твого тіла в’яже тебе з нею, також і твоя безсмертна Психе — твоя вдача, твій спосіб думати, відчувати..."

Прирізуючи каламос, Кай подивився вікном, як понад квітами двоє метеликів плетуть у повітрі мереживо свого кохання...

Слово "Психе" — звучало ще в ушах і викликало в уяві образ юної Руфіли. Кай не міг собі інакше уявити "малу Руфілу", як дівчинкою з барвистими крильцями, завжди однакової барви з її тунікою, прив’язаними стьожками до її рамен. Була це нею самою вигадана гра, гра у Психе.

Дівчатко прохало, щоб йому прив’язували до рамен навмисне для цього зроблені крильця[282]. Бо тільки так, — гадала Руфіла, — метелики не боятимуться її і гратимуться з нею, як із метеликом.

Мабуть тому тепер дівчина Руфіла уявляється Каєві справжньою Психе цієї Землі.

"… Часами здається мені, — знову шепотіло очеретяне перо, бігаючи по папірусі, — що Руфіла є Психе Таррагони. І я їй вдячний за це, бо можу не тільки бачити цю Психе, але й боронити її, якби цього було треба".

Раптом юнакові здалося, що лист його занадто дитячий і не досить поважний. Немов написаний не батькам, а от так… приятелеві Маркелові, наприклад. Батько ще скаже, що Кай "не здібний писати, як дорослий муж".

Кай наморщив чоло, прибрав вираз не тільки "дорослого", але навіть "старшого" мужа. І розписався про поважні речі.

Поглянув при тому, чи є поблизу Катонові сувої "De re rustica"[283], та присунув ближче до себе мальовану грецьку вазу з Варроновими "Rerum rusticarum libri tres"[284].

"Я оглядав наші передміські землі, — виписував дрібними рядками, як добре вивчену лекцію, з книжок добуту мудрість. — Вони мають усе, чого лише можна бажати, починаючи прекрасним видом і кінчаючи "Specie utilitatis et fructuum"[285]. Усе тут дійсно зв’язане в одно: люди міцні, з щирим оком, чистим голосом, що свідчить про здорове повітря, воду та фунт.

Я довідався від людей, що тут земля мало коли міняє господарів, — вони задоволені прибутками, що їх дає їм їхня нива. Само собою зрозуміло, не думаю усувати працьовитих і діяльних villicus-ів[286]. Навпаки, намагатимусь зберегти їм їхній авторитет. Але це не перешкоджатиме, щоб я вимагав від них якнайточніших розрахунків.

Вважаю також, що годиться мені бути самому присутнім при всіх працях — від орання аж до жнив, також годиться засіяти власною рукою першу жменю зерна в розорану ріллю та зжати сніп благословенного богами врожаю.

За взірець беру собі Руфа, Руфілиного батька.

Його смерть, що сталася торік, уважаю за героїчну, як смерть вояка в бою. До останньої хвилини Руф був чинний, як добрий pater familias. Але про це годі сказати лише побіжно".

І Кай викликав образ тієї трагічної події.

"Торік напровесні бурі нагнали стільки води, що, здавалося, море пішло в наступ на землю. Ніхто не сподівався, що вода підступить аж до саміських будинків[287]. Навіть кам’яна площадка перед Руфовою віллою була затоплена і стала підводною скелею.

Все, що було в садибі, речі, знаряддя, тварини й люди, змито водою. Про Руфову сміливість розповідають дива! Скільки здобичі вирвав він у злісної стихії! Але хуртовина не вщухала, лише ставала все дужчою. Руфові сили нарешті ослабли в цьому довгому й тяжкому бою.

Шалений вихор, знищивши наслідки цілорічної праці, не змилосердився і над самим Руфом. Хвиля так кинула ним об кам’яну площадку перед його домом, що Руфа довелося віднести на похоронний стіс, а не на ложе".

Кай зупинився. Бачив себе самого на місці мертвого Руфа, також готовим на все для своїх… Це слово "свої" збудило згадку про тих, що залишилися в Юдеї, а серед них виринула залита золотом голова Магдалини…

Маріам? У житті такого rusticus-a[288], яким хотів стати Кай?..

Посвятною носійкою натхнення — так! Але матір’ю роду? Управителькою власних земель?.. Блюзнірська думка!

— Мудра, прекрасна Маріам, як же ти добре сказала тоді в Тиверіаді: "На початку слід завжди уявити собі й кінець".

Знов відклав каламос і сперся на руку.

Ні! Магдалина була для нього навіть не першим коханням, а втіленою мрією, тугою за ідеалом! За недосяжною мрією! І мрією вона повинна лишитись.

Легким шерехом надбігла згадка: коли несподівано зірвалася коротка хуртовина, у Кая, шо саме приймав звіт від ланового Галла, вирвалося мимохіть:

— І навіщо існує в природі таке страхіття?!

А Галл цілком просто й спокійно промовив:

— Громовиці та хуртовини підпирають родючість та плідність рослин. Вони потрібні!

Отож Маріам була першою хуртовиною Каєвого життя! Без неї не було б того врожаю, що його повинно принести життя! Але дозріти мусить той урожай його віку без хуртовин, гураганів, злив, що проламують хмари, в спокою аж до повної дозрілості плодів його життя...

Матрона Юлія передучора сказала:

— Земля — як доля. Вона дає і добре, і зле, в залежності від того, що людина сама посіяла!

Правда це! Свіжі ще рани... Але вже не печуть так гостро. Вони лише не загоєні, закороткий-бо минув час... А втім, старі ветерани

кажуть, що й загоєні рани відзиваються болістю, хоч і не безпереривною, а хвилевою, протягом цілого життя, до смерті…

Щоб відігнати журливі думки, знов вернувся до листа:

Мати не мусить мати підстав тривожитись, що її Кай здичавіє на селі, стане одним із rusticus-ів, що їх висміють у комедіях, як грубих людей.

Таррагона недалеко від усіх земель. Віддаль — шість-вісім годин їзди! Добрих коней у їхніх стайнях на бракує. А Кай їздити, здається, вміє…

Таррагона має й музей[289], збудований на взірець єдиного у світі Олександрійського музею[290]. Навчають там мудреці та митці[291].

Не дурно ж Таррагона посвячена Аполлонові, богові надземних злетів. Аполлонове місто не допустить, щоб у ньому наслідували приклади нерозумної пихи urban-ів, тих, що ще вчора були вільновідпущеними рабами, як це любила зазначати мати…

Що б написати ще?..

Очистив каламоса. А з-під "стрілами вигнутих", як казала Магдалина, Каєвих він, ластівкою вилетів погляд і торкнувся Сціпіонової вежі, що, мов крапка, закінчувала історією записані аннали:

"Не вкриєш кісток моїх, невдячна батьківщино!" — перебігла перед Каєвим зором Сціпіонова епітафія.

Скільки ж треба було пережити, щоб кинути ще з могили ці слова прийдешнім вікам!..

Задуманий, не почув за собою кроків і не ворухнувся, коли чиясь рука лягла йому на рамено.

— Про що замислився, приятелю? Про Сціпіона чи про красуню-бранку?.. Щоб накінець відмовитись від неї, як він це героїчно вчинив, віддавши її без викупу нареченому! — жартував молодий Клавдій Валерій Руф, Руфілин брат.

— Ти ж недалекий від правди, приятелю!

Кай на хвилину замовк. І додав поважно:

— Я не Сціпіон. Але… покинув більш, як "Сціпіонову бранку"…

Клавдій стяг низькі рівні брови:

— Дивовижні погляди привіз ти, Каю, з тих східних країв!.. Ми тут так задумуватись не вміємо!.. Однак мене б не здивувало, коли б великий африканець[292] призначив тобі бути, — як Еміліан[293] пише, — "між тими вибраними, яких божественна природа звільняє від кари земних бажань"… чи якось там так написано. Що ж до мене, то мої бажання аж надто земні! Іду нагадати тобі, що

Наречена уже на порозі,

І пісні вже шлюбні звучать!..

Клавдій заспівав весільної пісні — епіталами.

— На Аполлона! — плеснув Кай у долоні. — Клей Емілій жде наших епіталам! Дійсно! Я цілковито забув…

— Добрий знак! — засміявся Клавдій. — У нас тут кажуть: "Хто забув про запрошення на весілля, то йому самому заспівають незабаром епіталаму!" І це дуже добре! Ще той старий Мімнерес[294] навчав:

Хай свіжої юності квіт

Якнайшвидше зривають юнаки й діви.

— Сідай! За хвилинку буду готовий! — І Кай вибіг із дверей таблінуму.

На порозі наскочив на малу Гелу. Немов чекала його. Прибігла й притулилася до Кая. Мурчала, як котеня, й подавала галузочку буксусу.

— Не вгадаю, чого саме хочеш, чорнушко! — лагідно погладив дівчатко по голові юнак і поквапився до своїх кімнат. Але мала муриночка бігла за ним, силкуючись втиснути йому в руку темно-зелену галузку.

— Маю вітати когось?.. Кого ж бо саме?..

.....

Коли золотисті[295] нумідійські коні примчали до Емілієвого дому, з атріуму вже було чути дівочий хор.

Чи є в світі хтось жорстокіший за тебе, Венеро?

Доньку з обіймів матері вириваєш...[296]

Перед інсулою Емілііїв стояв повний шуму й руху натовп, чекаючи весільного проводу. Міські хлопчаки, звинні та швидкі, як молоді мавпи, пролазили попід руками дорослих, намагаючись дістатися аж до самих

сходів. Тут-бо насамперед мав з’явитися наречений, щоб кинути в натовп кілька пригорщів горіхів, солодощів та дрібної монети на знак, що вирікається "беззмістовних забав", які заповнювали його дотеперішнє юнацьке життя.

Портики обабіч атріуму заповнювали хори: праворуч — дівочий, ліворуч — юнацький.

Саме юнаки відповідали на мелодійне нарікання дівчат:

Чи ж є в цілому світі зоря, крім Венери,

Яка була б радісніша за неї?

Вона-бо освячує щасливе подружжя.

А що ж солодше можуть дати нам боги

За хвилину, коли зазвучить:

Гімен! Гіменей!..

Кай із Клавдієм непомітно просковзнули поміж сенаторських латіклавів[297] та білих тог.

Однак Кай був здивований, що бачить тут так багато простих білих вовняних стол[298] на жіноцтві. І не тільки на старших матронах, але й на зовсім молодих замужніх жінках.

Прозорих, вишиваних золотом чи протканих сріблом тканин, таких улюблених на Сході, а також і в Римі, тут взагалі не було.

Таррагона, як і вся Іберія[299], трималась достойних стародавніх звичаїв, що їх у Римі та у східних провінціях вже забували.

Спізнившись на початок обряду, юнаки приєдналися до весільних гостей саме в той мент, коли жрець сипав кадило acerr-ою, кадильною ложкою — перед великою бронзовою статуєю таррагонського Алоллона, якого іберійці називали Абеліоном.

Клей Емілій подав своїй нареченій посвятне печиво на знак, що не здобуває собі жінки купівлею, але подає їй руку як товаришці й дружині, з якою ділитиме все: хліб, вино, воду й вогонь.

Тільки ця форма подружжя давала нареченій право на титул "матрони", а не лише назву mater familias, "матері роду". Крім того, давали ще й привілей називатися найменням свого чоловіка.

Наречена злегка розгорнула фалди свого вогненно-червоного шлюбного покривала — flammeum. Лише єдиний раз у житті, при першому шлюбі, могла його носити.

Вимовила поважно, достойно і ясно формулу:

— "Ubi tu Aemilius, et ego Aemilia"[300].

Її обличчя крізь легенький серпанок фламеуму спалахнуло гарячим рум’янцем, майже наближаючись до відтінку самого фламеуму.

З цього менту молоденька Марція приймала найменння чоловіка та ставала "Емілією".

Очі всіх були звернені на наречену.

Але Каїв погляд лише сковзнув по її золотистій голові й полинув поміж дівчат.

Ураз найшов чорноволосу Руфілу, неначе озвалася та покликала його! Усміхнулася з першого ряду дівочого хору. Її усміх був радісний і ясний, як згадка про дитячі роки…

Божественним нектаром здавалися сьогодні Каєві ті солодкі ягоди чорного тутовника, що їх їли тоді, в дитинстві, скроплюючи темно-пурпуровим соком свої туніки, розмазуючи червоно-сині плями по обличчі…

Як було весело підхоплювати потім чорно-синіми устами холодний струмочок, що дзюрчав із пащ мармурових дельфінів. У широкому басейні тієї "фонтани дельфінів" вони пускали човни із замкненими в очеретяних кліточках цикадами…

Надимали щоки, дмухаючи на шовкові плахти[301] своїх "трирем", і слідкували з цікавістю за колисанням корабликів у "хуртовину"…

Скільки було сміху й верещання, коли котрась із "депортованих на Делос" цикад не витримувала довгого плавання, і з "тріреми" вибухало сюрчання протесту!

Тоді "крилата" Руфіла була така щаслива! Чи не з того часу полюбив Кай усе "крилате"?..

На хвилину отямився від мрій-згадок серед глибокої тиші, що налягла на присутніх. Наречена пила обрядове вино, подане їй нареченим.

Думки, розколисані згадками, знов підхопили та хвилями прибою понесли Кая…

Передучора оглядав він поля дозріваючого на олійок укропу[302]. Міцний аромат розігрітих удень пахучих ланів аж п’янив.

Кай не помітив, як у задумі підсвідомим рухом погладив запашні зела.

З-під його руки вилетіло кілька невеличких метеликів, блакитних ліцен[303]… За мить, немов на наказ, піднялися й зароїлися над полем сотки ліцен.

Немовби хтось, граючись, сипнув пригорщі сріблясто-блакитних пелюсток. А вони легенько крутилися та пливли в позолоченому сонцем повітрі.

Сестри крилатої Руфіли! їх посилає до сонця повна життєвої сили родюча Мати-Земля… Це її сни, її мрії!..

Ґея арозімос! — виплив сам собою вираз, яким елліни називають однаково Землю й Наречену.

Хто ж може бути тією "Нареченою"… як не Руфіла?

І бачить її Кай уже не дитиною з крильцями, що грається з метеликами, але дівчиною-Психе, оточеною безліччю сестер, блакитних, як небо, метеликів.

Коли б хтось у ту мить глянув на Кая й Руфілу, може б, побачив світляні струни, що споювали іскристі погляди обох…

Але всі дивилися тепер, як жрець ллє вино на вогонь вівтаря. Полум’я скрутилось, як сухий лист, і разом витяглось угору. Потім слухняно впало, щоб далі горіти ясним рівним вогником.

— Будуть щасливі!

Цими невимовленими словами осяяло ввесь дім, як теплим промінням. А в Каєвій душі стало так затишно-спокійно… Вбачав у цій ознаці обітницю… собі! Як же ясно відчував він себе вдома! Не в тій байдужій чужині, що її життя не знаходило відгуку в Каєвій душі ні в серці.

Тут! Тільки тут запущене його коріння!

Тим часом молода пара подала собі руки над заспокоєним, тихим вогнем вівтаря. Жрець закінчував обряд благословінням.

— Бог Світла й Злету чув ваші присяги та прийняв ваші обітниці, що їх ви добровільно склали.

Барвисті воскові маски предків з обох боків вівтаря немов оживилися від радості, що стали свідками присяг, які принесуть родові можливість розростатися новими паростками.

І знов цілою істотою відчув Кай, що всі ці обряди, слова Абеліонового жерця для нього, Кая, не лише формула. Вони не тільки зовнішній прояв, але необхідні частини єдиного цілого, тісно зв’язаного з внутрішньою Каєвою істотою. Все це частина його самого. І відділити їх від себе не зможе ніколи він сам, ніколи й ніщо…

Довкола лунали весільні пісні:

Хай всі тішаться з нами!

Гімен! Гіменей!

Пісні відзиваються в Каєвому серці, немов то не Кай Емілій з Марцією, але Кай Понтій з землею Іберійською бере шлюб.

Правда, мали рацію стародавні елліни, перші вчителі іберійців, з’єднавши в один вираз "Наречену і Землю".

І так потягло його до цієї землі, що ледве дочекався кінця весільних обрядів.

Відіслав додому рабів із лектикою, присланою дбайливим домоправителем, і подався сам пішки. Ішов ланами, потім піскуватими пустелями між кам’яні скелі, аж до моря.

Бути на самоті! Тільки удвох із "Нареченою-Землею"!

Не був так зворушений навіть у хвилину свого приїзду до Таррагони. Тож хотів привести до порядку свої думки й почуття, як то кажуть: "Sub Jove frigido!"[304]

На мить майнула думка: вернутися додому, звеліти приладити човен із веслярами й виплисти в широке море, щоб здалека обняти зором якнайбільший шматок цієї землі.

Але затримався.

Ні! Ні! Не треба жодної людської істоти! Кай хоче слухати, про що в нічній тиші говорить Іберійська земля. Хай на ній, твердій і певній, устоїться вино екстази, сколихнуте сильним рухом душі. А серце хай роз’ясниться, чисте та прозоре.

— Слухай голосу землі! — згадав батькове слово при прощанні.

Ішов повільним кроком по м’якому піску понад берегом сонного моря. Від часу, як ходив за Назаретським Раббі, звик до повільної ходи в роздумуванні. Одночасно вправлялись і дух, і тіло.

Як далеко від нього нині й Учитель Галилейський, і Галилея! Але ясно міг уявити собі його на весіллі в Кані… Преціньвін не цурався людей, мав їх усіх за братів.

Кай викликав у своїй уяві обличчя весільних гостей, тих у Галилеї! Навіть і ту кратеру[305] з червоного порфіру, з двома бородатими головами, що служили їй за держално[306]…

Тоді Кай прийшов уже по чуді з вином… спізнився.

Тут Раббі не навчав, не проповідував, не карав нікого. Не згадував про ту "вічну відплату", як це чинили юдейські пророки. Разом із своєю Матір’ю був тут і він лише весільним гостем між весільними гістьми: слухав пісень, жартів, пив вино, їв смачну їжу, приготовлену на врочисте святкування весілля. І благословив щастя юного кохання. Щоб збільшити приємність гостини, перетворив на прекрасне вино призначену на омовіння воду!..

Кай розкрив обійми і простяг руки. Хотів би обняти і землю, і море, і небо… Небо! Яким же йнакшим бачить він його тут, ніж у Юдеї!

Правда, нині земля привертає Каєву увагу.

Але чи ж, думаючи про землю, можливо цілком відділити від неї небо? Небо, що з’єднане з нею на обрії, що накриває її безоднею свого склепіння?..

Каїв погляд затримався на двох найясніших зорях "Небесного мисливця", Оріона.

— Які ж вони сяйливі! Як… Магдалинині очі!.. — майнуло думкою. А з-поза неї немов відчув відлунок Магдалининого співу.

Прекрасна ти, сестро моя, наречена[307]…

Так, Маріам — Мрія, Маріам — те недосяжне небо…

Руфіла — дійсність, Земля… "Ґея арозімос!"

Обидві — прекрасні, радісні.

Але ж хто живе на землі, не може обминати земного! Він потребує товаришки земного життя, щоб іти з нею рука в руку поземним своїм шляхом… Потребує тієї сестри-нареченої, доньки одної з ним Матері-Землі.

А мрія?.. Вона — як надземна муза, одягнена веселками й сяйвами… Вона зв’язує земне з небесним. І вона відлетить… разом з юністю, добою мрій цих квітів життя, відчиняючи двері невблаганній дійсності, добі, що по квіті повинна дати овочі…

Весілля в Кані Галилейській!..

Весілля в Таррагоні…

Думки колисали Кая, як морські тихі пружні хвилі…

— Занадто багато у Кая фантазії, почуття, серця! Як у справжнього іберійця! — часто з зітханням констатувала Прокула.

"Так. Може, тому саме Кай і є цілою людиною", — тихо в думці відповідав Пилат. І закінчував уголос:

— Бо в Каєві повним голосом промовляє його батьківщина, Іберійська земля!

— Якщо занадто піддаєшся чарам поезії та абстрактним ідеалам, не запримітиш повсякденної прози, з якої складається реальне життя! А римлянин, пан світу, ніколи не повинен забувати про життя! — остерігала мати Кая.

Ах, мати! Як їй було тяжко зрозуміти поезію, мрії, злети душі!

Її життям керували впорядкованість, спокій, незломна воля, а передусім обов’язок. Аж дивно; як могла вона дорозумітись із Магдалиною?..

Кай відчув утому. Не знесиленість, але здорову фізичну втому, яка нагадувала: слід відпочити, бо не зможеш працювати.

Внутрішня душевна боротьба вщухала.

Юнак сів на прибережний камінь. Обрій затягла опалева мла. Зір уже не було видно. Море й небо злилися в одно…

Що ж то замайоріло на обрії?

Занурив погляд у далечінь, де з’явилася легенька світляна мряковина. Із неї виступало швидко наростаюче світло. Воно наближалося до берега, немов пливло над морем.

Каєвим тілом перебіг холодок і сховався під темні кучері. М’язи напружилися, підсвідомо приготовані до оборони.

Був без зброї. Хто ж бо, йдучи в місті на весілля, візьме зброю?

Але ж пірати не причалюють до берега з світлом, ще й з гострим світлом! Так само не причалюють так близько від міста!

І хто ж бачив на кораблі біле світло? Просмолене дерево смолоскипів дає червонявий вогонь…

Думка наганяла одна одну, й почали вони підсувати образи уяви, про які звичайно кажуть: цього не буває, бо ж не може бути!

А в душі хочеться вірити, що воно таки є!

До берега, саме до місця, де був Кай, гналася силуета великої барки… Її контури ледве зарисовуються у розпливчастому світлі…

Парусів немає… Не видко руху від весел…

Хто ж то може бути? Люди, що врятувалися з потонулої тріреми, чи Нептун, сам володар моря?.. Але таки здається, що на човні є кілька людських постатей…

Попереду на підвищенні ростральна фігура, охоронниця човна. Це в її руках те ясне біле світло.

Каєве серце тремтить, як напнута струна… Рум’янець заливає виски, шию… В ростральній фігурі впізнає… Маріам з Магдали!..

Душа затремтіла в страшному передчутті:

Її тінь! Відійшла з землі живих… А там, у "Хароновому човні", що перевозить душі померлих до країни вічного присмерку, ще інші тіні…

Кай робить кілька кроків наперед… Усвідомлює собі, що він не мріє… Це не сниться йому!

Добіг до мілини. Увійшов у воду. Почув, як солоні хвилі діткнулися вогкими устами його колін…

Барка без веслярів і без вітрил пристає коло нього…

Тепер Кай пізнає всіх, що прибули цим дивовижним, але не Хароновим човном: Марту з Лазарем, коло них Маркелу й Максиміна…

Ось Саломе… Сара…

Але ж це… прецінь, той прибитий при землетрусі в Тиверіаді, той "зелений ятлик" із пронизливо-гострим голосом, Донатус, що впав тоді до Магдалининої ложі!

Сам він викидає сходи!.. Кай підхоплю, їх і простягає руку Магдалині[308]…

## X. СВІТЛО

Аполлодора, жриця при Абеліоновому храмі, що стояв на землях Понтіїв і давно прибрав римську назву храм Аполлона, удруге вже напувала маленьку Гелу відваром помаранчевих квіток з медом[309].

Лік, завжди бездоганного виробу, сьогодні не помагав, немов би то була звичайна вода. Дитина хвилювалася, рвалася з ліжка та белькотала незрозумілі звуки…

— Хоч давай котячої трави[310], що дітям ще не дається!..

Мабуть, промовила вголос, бо ж відразу почула за своєю спиною раду:

— Розтертих з молоком макових зернят! От тоді воно засне!

Радила ветха Бельга, найстарша з вільновідпущенок таррагонської фамілії рабів.

Уже при Каєвім народженні вона була "вільною слугою" в Преторії. Сама здавна не працювала фізично. Була старшою доглядачкою за рабинями. Звикла роздавати накази та виправляти зроблене іншими, не могла втриматись від ради навіть там, де сама чекала наказу[311]. Але Аполлодора й не обернулася. Хвору дитину вона догляне сама. Жодних рабинь на поміч не потребує! Макове молоко!.. Але!..

— Бельга може йти відпочити!

Однак, як стара була вже на порозі, жриця спитала:

— На коли звелів, молодий пан чекати свого повернення?

— Щойно, як зійшла вечірня зоря, від’їхав на весілля! Чи ж весільні гості втікають додому раніш, ніж зійде зоря вранішня? Якби ж то вдома чекала на нашого пана молода його пані!..

І Бельга роззявила для усміху беззубі уста, немов чорну рану.

— Добре! Хай Бельга вже лишить її саму! — хитнула головою жриця.

Схилилася над Гелою. Бліде, як воскова маска предків, обличчя Аполлодори було без зморщок, молоде, під міцно вже посивілим волоссям, покритим білим завоєм посвячених богам дів.

Напівголосно говорила сама до себе:

— Ні… це не хвороба… І не роздратування від душної днини з палючим африканським вітром… Тіло не пашить, дитина не плаче, як при болістях[312]. Куди ж воно дивиться? Немов чогось виглядає?.. Ну,

куди ж ти простягаєш рученята?.. Що за знаки накреслює воно в повітрі?.. Аби це не ворожило лихих подій!..

Пригадувала, що робила Гела протягом дня.

Сьогодні більш, як завжди, ходила тінню за Каєм Понтієм, поки він був надворі. А потім усе стояла в нього під дверима, поки він писав. Коли ж траплялось їй наблизитися до Кая, лащилася кучерявою, як смушок, головою, терлася, гладилась об Каєву руку, як пещене котенятко.

Потім бігла до очищуючої — люстральної — води в Аполлоновім храмі, відділеному від Преторії тільки невеликим лавровим гайком, і верталася з намоченою у люстральній воді галузкою буксусу[313]. Коли ж Кай від'їздив, таки всунула йому в руку той буксус… Може, справді щось прочуває ця дивовижна дитина? Чи не боронила вона молодого Понтія від яких лихих сил? Від якихось уроків? Уроків тих, що заздрять йому?

Тим часом Гела знову схопилася з ліжка. Жриця поклала її на подушки, прикрила й сіла на краю ліжка. Взяла в свої руки чорні рученята дитини й міцно притисла великими пальцями пульс.

Чорне личко виявило заспокоєння, задоволення… Ніби Гела тільки цього чекала. За хвилинку заплющила очка… відкрила, потім знову заплющила. Кілька разів кліпнула обважнілими повіками й цілком затихла.

Повіки трохи піднялися. З-під них вогким смалем світився вузесенький пружок синявого білка, ясно вирізняючись на блискучому, немов з ебену вирізьбленому, личку.

— Чи може твій дух увільнитись від тягару життя, тіла[314]? — голосно промовила Аполлодора, не то до дівчинки, не то сама до себе.

По чорних повіках дівчатка пробігло легеньке тремтіння, мов легесенькі брижі під подувом вітру на поверхні озера.

"Чи це відповідь?" — помислила жриця.

Ще притиснула пальцями ручки дівчинки та промовила до неї:

— Хай же звільниться язик твій від невидного пута, що в’яже його. Говори!

Гела ворушила губами, але звук з них не злітав. Видно було, що вона намагається виконати наказ, але не може видати звуку.

Жрицю просвітлила раптом несподівана думка.

— Позичаю тобі свій голос!

Хотіла ще додати слівце "говори!" — але вже не могла, лише мовчки ворушила губами, як перед хвилиною Гела[315].

Натомість дівчинка заговорила виразно та ясно молодим, дзвінким, але низьким, як у жриці, голосом.

— Близько!.. А скільки з ними світла! Але ж і тіні… Скільки тіней лягає обік! Дивись! Бачиш? Зелений келех… Він стане на місці ліри!.. А правда — це ж олій у лампаді любові… Вони йдуть із Гори Спасіння… Це болісна мета! І по дорозі сліз не обітре ніхто… Ніхто!.. Хто ж світить каганцем, коли сходить сонце? Згаси своє світло, посвятна діво!.. Ти не підеш з ними… Але згаси! Бо вбоге воно… Sol veritatis, Sol justitiae, Sol victoriae…[316] — і заплуталась у словах, ніби в галузках ціпкої пнучої рослини. Глибоко зітхнула й замовкла. Дихала рівно й була цілком спокійна.

Аполлодора схилилася до самого обличчя дівчинки та погладила її по раменах. І враз задзвенів новий дитячий голосок:

— Я піду їм назустріч! Побачу келех! І знову повернусь у тіло. Дозволь мені! Вернусь над ранком. Не гнівайся! Я тебе люблю. Але мені жаль, що ти не підеш… Келех, замість ліри, поставить любов…

Різні почуття огорнули жрицю.

Знала із стародавніх книг, що можна звільнити дух від тіла, навіть на довший час, і послати його на віддаль[317]. Але самій ніколи не доводилося так зробити.

Хвилювалася, що бачила перед собою цілком бездушне чорне тільце Гели. Була повна цікавості, але відчувала тривогу.

Обережно прикрила дитину прозорим серпанком, щоб захистити її від москітів, а сама попростувала до храму.

Намагалася пригадати все про подібні явища, про що говорили науки різних храмів, де переходила за молодих літ ступені посвячення, аж поки дійшла до таємниць Фойбоса-Аполлона-Зцілителя в Дельфах.

Бачила також, як єгипетські жерці у храмі Горуса-Аполлона в дельті Ніла звільняли дух, що його називали "Ка". Була свідком увільнення духа з тіла і жерцями Ескулапа-Асклепіоса в Егеї, коли хотіли облегшити страждання при тяжких немочах[318]. Тоді хворий не почував болесті. В Егеї жерці Ескулапа називали цей дух "зоряним духом".

Бачила і знала, як цього можна було досягти. Але сама не мала нагоди цього зробити.

Але яке "світло" мала "згасити"? Хіба ж не Гелине життя!.

Увійшла до храму.

Зробила швидкий рух. Чи вітрець потяг повітря? Рівний вогник на жертовнику бога захитався…

У мозку Аполлодори мигнув початок блюзнірської, невисловно-жахливої думки: "Невже ж маю згасити це світло?"

Жриця відігнала цю думку й не дала їй сформуватись.

Щоб уникнути дальшої спокуси, швидко обернулась і попростувала назад. Збивала свої думки на інший шлях.

Певно, Гела говорила про "світло життя" її, Аполлодори… Це, певно, її смерть десь близько, хоч вона й почуває себе зовсім добре. Певно, це віщувала ця маленька таємна профантида[319]!

І ця думка заспокоювала жрицю.

Знала, що смерть є лише іншою фазою життя, яке безнастанно змінюється, приймає інші форми[320]… Люди ж бояться цієї зміни, власне тільки самого переходу, як кожної мандрівки по незнаних і далеких шляхах…

Не буде це тяжче й страшніше для Аполлодори, як колишня, така вже давня мандрівка в невідомі й далекі Дельфи! І тоді для неї, зовсім молодої дівчини, це було майже те саме, що теперішня конечність вступити в тінь конуса, яку кидає у світлий простір Земля і крізь який проходить душа по смерті тіла…

Майже заспокоєна вступила в своє крило палацу, де були її покої. Підійшла до дитини й довго дивилася на тільце, що не подавало жодних ознак життя. Нарешті, обережно торкнулася чорної ручки. Була холодна, але не туга, як буває у мертвого. Дитина була жива.

Заслонила лампаду екраном з напущеної темно-фіалковим пурпуром міки[321], взяла ліру із золотисто-прозорої черепашини, кістяний плектрон[322] і пішла з покоїв. Знала, що тільки в лавровім гаю зможе знайти собі спокій по цих несподіваних тривогах.

І справді, коли її обвіяло знайомим посвятним ароматом Аполлонових лаврів, свіжим, трохи гіркавим, але підбадьорливим, зітхнула вільніше. По зорях пізнала: до ранку ще далеко.

Тоді зірвала галузку лавра й почала жувати його листочки. Це певний спосіб на прояснення духового зору[323]. Тепер ще напитись із холодного, як сніг, джерела при Круглому храмі[324], і тоді зможе побачити перед вівтарем бога, якого статуя вирізана рукою самого Аполлона[325], в повнім води басейні пояснення Гелиних слів.

І знову відчула навалу тривоги, хоч і була призвичаєна жити переважно в атмосфері діючих таємних сил… Але, здалося їй, ще ніколи не стояла так близько до чогось неминучого…

Безсило сіла на півкруглу мармурову лаву під кипарисами, милими Аполлонові деревами.

Перед її очима розлягалося спокійне сріблясте море, а по ньому розстилав променисту доріжку пізній, бо вже на ущербі, місяць. Стояв низько над морем і виливав веселкову імлу на кришталевий вівтар світу — море… Заграва довкола місяця ставала яснішою, рожевіла, розквітала казковими небесними трояндами…

— Троянди з саду гесперид[326]… бо ж земля смертельних людей не знає такого рожевого кольору!

Зачарована жриця пила зором ніжні переливи й відтінки досить рідкого явища так званої "місячної веселки".

Аполлодора любила однаково барви й музику. Відчувала в них ритм, тонкі відтінки й гармонію, як у співі. Всі-бо прояви краси й гармонії, струни єдиної Аполлонової ліри, були вірою Аполлодори. Дух її звільнявся від щоденних турбот і підіймавсь у світ натхнення…

Раптом думкою пропливли Гелині слова:

"До болісної мети… дорогою, у якій сліз не обітре ніхто…"

Таємні слова! З яких світів прилинули вони? Якими духами підказані? Не свої ж бо слова говорило німе, темне тілом і духом дівчатко! Ці слова, напевно, пов’язані з явищем "місячної офіри на вівтарі світу", — як назвала жриця місячну веселку[327], якої досі ще ніколи не бачила.

Яка ж містерія відбувається там, на безмежних луках небесних просторів? І в ці тричі священні містерії дано заглянути їй, Аполлодорі!.. Чи збагне вона їхній сенс? Прочитає їхній зміст?

Здавалося, душа вививає ться з тіла, підхоплена виром вібрацій і барв. Хай же посвятна ліра постелить путь її духовного лету, коли вже надійшла хвилина!..

Легенько погладила струни. Вони ж немов ураз пізнали любу руку, що пестила їх, і відповіли лагідно, тужливо…

Взяла плектрум і вдарила міцно. І повним голосом озвалися струни…

Їхній спів немов зірвав з неба повінь зірок, троянд-літавиць. Мов рожеві сяйливі троянди з садів гесперид, падали вони вогненною сіткою в море… А невидима рука закидала все нові неводи… розсипала все рясніше дощ рожевих зірок… Нарешті, ніби спалахнуло від них усе навкруги: палав вогненним стосом місяць, а з ним небо й море…

Тільки ж місяць танув прозоро-блідий, нереально білий… чистіший і біліший за те офірне печиво, що його приносять у жертву Аполлонові, богові Світла Нествореного в дні великих Аполлонойих свят. А приладжують це печиво тільки руки чистої посвятної діви…

Ось!.. Горить він і тане на стосі троянд, облитих медом… Таємна офіра згоряє… щоб завтра знову відродитись…

Аполлодорині думки, вправлені до розгадування символів і таємних ознак, кружляють, як вогненні іскри, і тчуть містичні завої уяви:

— Троянди — символ любові… Мед — офіра мертвим… — ворожить жриця.

— Любов і смерть пов’язані полум’ям молитовної екстази?.. Хто ж може зрозуміти таємницю любові і смерті, Ероса й Танатоса[328]? Як можна їх зв’язати в одно?..

А з серця димом в’ється і співає не знати свята чи лукава думка:

— Згаси, діво, світло! — слова, сказані Гелою…

Аполлодора обірвала гру. Неначе відчула на собі пильний погляд.

Чий? Свого бога? Погляд був пильний, глибокий і… непривітний.

Може, сьогодні, вперше в житті, зневажила його блюзнірською думкою? Але, яке світло могло б запалитись, замість Аполлонового? Чи ж може світ існувати без світла надземних екстаз, натхнення, гармонії — світла, що не знає жодних тіней?..

Прудко оглянулась і стерпла. Храм був темний, як сон без видив!

Боковим поглядом помітила, що в Преторії засвічувалися світла… Пан вернувся з весільної гостини…

Оглянулась на храм: не диво, що не побачила там світла! Запона, важка й темна, щоб не налетіли кажани та нічні комахи, була спущена…

Море вже морщилося вранішнім усміхом, що його було втратило вночі.

Примари відлетіли. Думки швидко осідали на землю…

Аполлодора цілком вернулася до реального життя… Підняла ліру, шо була висковзнула з її рук, і пішла до своїх покоїв.

Гели на ліжку не було…

……

Як сни, з ночі прийшли дивовижні Каєві гості.

І як про дивовижні сни говорили про них раби й слуги таррагонської Преторії цілий день.

За час довгої відсутності панів служба звикла не дуже квапитись із своєю працею: не було для кого! Але, не втомлюючи рук, не забували давати працю язикам. Бо сказано: "Без співу й дрозд гнізда не мостить!"

А тут же було про що "поспівати"!

— Дивні! Такі ж дивні, людоньки ви мої, ці гості!.. Як жива Таррагона, таких тут ще не було! — хитала головою та розкладала руки сива Бельга. — Дарма що пішки, як рабів з невільничого торгу, привів їх наш пан… А от же, — підперла рукою зморщену щоку, — силою великою

віє від них! І пан перед ними упадає, неначе й не знать, які вони великі!.. Не дурно ж мені снилось над ранком…

Домоправитель Барбатус спинив доглядачку невільниць:

— Бельго! Хай уже ввечері розповіси! А тим, що тобі снилося, не турбуйся! Знаєш-бо: вранішнім снам, як присягам закоханих, вірити не годиться! Я, он, не знаю, що казати, бо пан не визначив, у якій їдальні обід подавати! Не у великій же, де на п’ятдесят осіб подається!.. А їх усіх і з паном чи не буде дванадцять…

— Я тобі пораджу! — озвалася Бельга, що завжди й для кожного мала готову раду. — Звели в усіх менших ценаціонах[329] приготовити… Де пан надумається, буде вже готово!

Раби гуртом переходили з одної ценаціони до другої. Несли обруси, посуд, квіти й… говорили, говорили…

Як звичайно, найновіші, найцікавіші відомості мала квіткарка фіорая[330] Беларія. Про неї казали:

— Беларія — як дволикий Янус[331]: бачить і знає минуле та прийдешнє! Вона знає все!

— Ну, все чи не все, але трохи знаю… Казала мені їхня служниця Сара… Й повірити тяжко!

— Що?.. Що? — збивались усі в коло, поки не бачив Барбатус.

— Ідіть сюди!.. Барите! Бобусе! Бібаксосе!.. Швидше!

Ще Каїв дід завів для зручності порядок, що всі раби, належні до певної фамілії його маєтків, звались з одної літери. У таррагонській Преторії всі раби мали наймення, які починалися з літери "Б".

— … у них однаково, що пан, що раб…

— Як це?

— Це ж неможливо!

— Ех, та Беларія! Завжди вигадає таке… несамовите!

— Та цить, Бобусе! Хай каже!

— Кажу ж: Сара оповідала… Не відкупилась вона… Але її пані, ота красуня, що зветься Маріам, схотіла сама стати, як Сара…

— Невільницею? Що-бо ти, дівко, говориш! Застановись! — не могла втриматися Бельга, дарма що любила фіораю, як доньку.

— Ні, бабусю! Не те, невільницею, але… як би це сказати? Ну, схотіла з великої пані стати простою жінкою. Одяглась по-простому, всіх своїх рабів відпустила на волю, майно своє роздала… А, кажуть ті люди, великий маєток мала!..

— Та що-бо ви сьогодні? — хвилювався домоправитель. — Так і до вечора столи не будуть готові!

Але в іншій ценаціоні знову всі були біля Беларії:

— Учитель їхній, що навчав їх цього, був син Бога!.. Усе міг! По морю ходив, як ми по шляху. Єдиним словом, без лікування, привертав немічним здоров’я… Одужували навіть ті, що доторкалися його одягу!..

Та де! Маркелиного пана, того мудреця чи філософа Лазара, мертвого, аж на четвертий день по смерті воскресив! Єдиним словом!.. І на скалочки побитого Донатуса — так само…

Це вже здалося цілком імовірним і натуральним:

— Якщо син Бога, то звісно!

Звикли-бо були чути про уздоровлення Аполлоном-Зцілителем. Не було жодного скептичного голосу. Слухачів наповнювали радість і містичний страх.

— На Добру Богиню[332]! — сплеснув руками домоправитель Барбатус. — Та що мені з вами сьогодні робити? Канчуків схотіли? Чи за ергастулами скучаєте? Вже й час обідати подавати, а столи й досі не готові! Вже хто-хто, а ти, квіткарко, таки дістанеш!.. Розповідає, мов той філософ на майдані!

— Не гнівайся! Я тобі все розповім…

— Та вже гаразд! — лагідно кивав головою Барбатус, що чимало почув про прибулих. — Але — потім! Тільки ж майте розум! Бачите-бо самі: не абиякі гості!.. Тож обід мусить бути урочистий, в порядку. А ви… — І лише махнув рукою.

……

По обіді Баритус приловив квіткарку.

— Послухай, дитино, попрохай ту… Сару, чи як їй на ім’я, чи не прийшла б до нас… на наше подвір’я[333]… по вечері панів… у час відпочинку… Хай розповість… може, й таткові твоєму чимсь помогла б…

— Добре… Я вже про це міркувала… Проситиму… Вони всі такі добрі! Тепер сплять. Кілька діб без сну пробули між хвилями!..

Та не всі гості відпочивали.

У Каєвій канцелярії-таблінумі Магдалина розповідала про Юдею…

А Кай думками й серцем був далеко. Як годиться учневі філософів, прийняв з повним зовнішнім спокоєм вістки про останні дні Раббі…

Але голос його заломився, коли спитав різко:

— А що ж… батько?

Не смів і не хотів судити батька. Але відчув Пилатів злам…

Батько, Палат Справедливий, злякався доносів… Ірода!.. І це відсунуло образ батька немов у тінь.

А Раббі — жив далі. Чув його ніби ще реальніше!..

— Хіба ж Сократа знищили, присудивши його до смерті?..

Бачив погляд його очей, пригадав колишні рухи, колись зачуті слова…

— Учителю добрий! — вирвалося з уст, як тоді, коли вперше питав його про досконалість…

Але боявся пропустити слово з Магдалининих оповідань. Думка бігла паралельно з Маріїними словами…

Що ж залишилося від тієї запеклої ненависті юдейських священиків та Ірода? З хресної смерті?.. З… батькового зламання?..

Все ніби розпливалося у сяйливому німбі радості… світлої перемоги…

Насилу опанував себе й усвідомив собі, що перед ним "перла Тиверіади". Як не в’язалася тепер ця назва з постаттю цієї жінки, осяяної неземним спокоєм!.. Як він міг мислити про кохання з нею?

Нині ця думка здавалася йому більшим блюзнірством, ніж бажати кохання з дельфійською Пітонісою[334] або з Virgo Maxima, старшою весталкою[335] храму Вести.

А повний незнаного раніш спокою голос Маріам розповідав:

— Коли ж слуги первосвящеників спустили в море нижче Тира нашу барку без весел і без вітрил, ми були раді, що скінчилися наші поневіряння. Глузуючи з нас, нам дали один на всіх хліб, а води дозволили налити тільки до посвятного келеха[336]…

— Але як вам дали той дорогоцінний келех перських магів? — запитав здивований Кай.

— Убога мудрість людська! І марна людська обережність! Келех був схований у такій схованці, що тільки зрада могла його найти. Але Йосиф Ариматейський боявся лишити його в себе надалі. Знав, що Єгонатан заприсягся знищити келех, хоч би й за ціну свого життя. Тож коли я, маючи виїхати до Рима, прийшла до Йосифа попрощатись, Ариматейський просив мене взяти ту дорогоцінність до Рима. Щоб не залишилася вона в землі юдейській.

Але мене впіймали храмові слуги… Мій скарб викликав у них, як звичайно в юдеїв, забобонний жах. Бо чули таке всі в Юдеї, що келех

принесли перські зорезнавці, великі чарівники, на загубу ізраїльську, бо ненавидять перси нарід ізраїльський, що визволився з перської неволі.

Священики й вирішили: щоб сплутати пророцтва магів, укупі з ближчими приятелями Раббі Галилейського потопити в морі той страшний келех… Мовляв, там ніхто й ніколи його не знайде!

Юдейська уява, сперта на матеріальному, бачила в келеху таємне й чарівне джерело, з якого Раббі, п’ючи з нього, ніби черпав свою силу; ніби й на останній вечері своїй потребував він того келеха в певності, що його силою визволиться від приготовлених йому передовими священиками страждань та смерті.

Тим-то вже давно розшукували й за всяку ціну хотіли знищити цей талісман східних магів.

Але даремно раділи, коли з глузливою лайкою відштовхнули від берега наш човен на гребені спінених хуртовиною хвиль. Саме священний келех, що його я тримала на переді човна, повів нас простою дорогою поміж хвилями до цієї землі. Повів, ніби рівною дорогою, хоч обабіч шаліла буря[337].

Брат Лазар ще першого вечора розділив хліб між усіх подорожніх, згадавши останню вечерю Учителеву. Дав нам запити хліб ковтком із келеха. Ми гадали, що ця вечеря буде останньою для нас. Однак ранком угляділи, що келех знову повний, а на ньому лежить свіжий хліб.

Так минули три доби.

Ми не відчули ні голоду, ні спраги, ні втоми, ні найменшого почуття небезпеки. Не почували й потреби в сні, аж поки не стали ногою на берег.

Пливли ми, не обертаючись назад, не питаючи один одного про будучину, не укладаючи жодних планів. Вірили, що веде нас Раббі…

— А тепер залишитесь тут! — промовив Кай. — Усі мої землі й ця Преторія відтепер ваші! Сьогодні я повнолітній муж і можу без дозволу батьків виконати раду Раббі, якої не смів виконати "багатий юнак"!

"Ку-ку-рі-ку!" — кинув здалека з птичого двору півень, немов стверджував фанфарою тріумфу Каєву постанову.

В Магдалининій душі на мить затремтіла усміхом згадка. У пам’яті вже затерта, жевріла ще в куточку серця, лагідна й мила… Витанія!.. Мартине господарство… Поезія праці… І білий півень на цямрині криниці… Клаптик минулого, що вже ніколи не стане цілою тканиною пошматованого життя…

Заслона біля дверей швидко хитнулась, і в покій ускочила мала Гела. Аж сама зніяковіла від свого нестримного руху. Її очі світилися золотими кружальцями з-під темної бронзи повік.

— Що скажеш, маленька? — Магдалина простягла лагідно руку, щоб погладити дитину по голівці. "Вона німа!" — готувався сповістити Кай.

Але його випередив дзвінкий голос дівчинки:

— Я була коло вашого човна… що вас привіз… Мені звелено повідомити вас, що вже час у дорогу! Візьміть і мене з собою[338]!

Кай не здивувався. Хіба ж не бачив він, як Раббі одним рухом руки, єдиним словом відкриває очі сліпим, вуха глухим?..

……

Зараз по обіді мандрівники приготовилися до дальшого плавання.

— Спокій з тобою, Каю! — прощалася з молодим Понтієм Магдалина. — Сам Раббі підкаже тобі, що маєш чинити… Не ламай нічого в своєму житті! Залитись удома!

— Візьміть хоч золота! Весло… Їжу…

— Навіщо нам весло чи земні добра! — лагідно відповів Лазар. — Маємо віру!

— Але все-таки чогось попросимо тебе, Каю! — озвалася Магдалина. — Дай нам якусь тканину, щоб загорнути келех, як був він загорнений у Йосифа. Маєш щось відповідне?

— Маю! — зрадів Кай. — Найдорожче, що зберігається в лараріумі роду Понтіїв: дорогоцінний фломеум, наш родинний почесний пурпур!

І пригашеною зорею в руках Магдалини заяснів келех магів, загорнений фломеумом роду Понтіїв[339]…

Сама ж Маріам знову стала з келехом на переді баркаса.

Вузькою стежкою між прибережними скелями вправно й просто поплив човен без вітрил і весел… немов поніс душі у вічність…

Як сон прийшли, як сон відійшли дивовижні гості Преторії Понтіїв, що стояла на землі Іберійській…

Крім фламеуму, не взяли нічого, що пропонував їм Кай. Зате ж йому залишили дивні гості ясний спокій… Якби ж могли забрати спокій посланці Того, хто вітав усіх словами: "Мир вам! Мир тобі!"

Але з Магдалиною, мрією юності, відпливала й пора Каєвого молодечого розквіту, якому немає вороття...

По буйно розквітлій весні життя приходить пора дозрівання, літо, заповнене чином, розростом.

"Для смертельника лише земля може бути тереном чину! — думав Кай. — Земля... І наречена!"[340]

Замислився.

"Чи ж добре сказав те, саме тепер, по проводах своїх гостей?"

Відчув, як ніби теплим подихом обвіяло йому серце. Так! І та, і друга, земля й наречена, чекають на нього.

А він, неначе перша людина в день свого створення, стоїть на порозі першого ранку, ще в серпанках прийдешнього сяйва, в мерехтінні сліз плідної передранкової роси... В імлі снів і мрій, що відлітають...

По цім ранку вже буде день — діяльне життя!..

Раббі послав йому келеха, бо для чину потрібно сили. Чи ж добрий господар, посилаючи слугу свого на виноградник, не підкріпить його спочатку?

І в Каєвій душі встав образ Раббі... не змучений, зганьблений, оплетений сітями людської злоби та жорстокості. Ні! Добрий Пастир шукає та скликає овечок своїх, прислухаючись до голосу горлиць, що туркотять по виноградниках. Бо минула доба дощів і прийшла доба пісень...

Ось Він! Погідний, подає щирою рукою радість весільним гостям у Кані. І, здалека, немов лунає його бадьоре привітання:

— Pax tibi! Мир тобі!

Думка звернула до ближчого, вчорашнього весілля… Хор дівчат… Руфіла та Психе Іберійської землі…

"Земля і наречена…" — зітхнув Кай. Помітив, що зупинився в посвяченому Абеліонові гаю…

Під темнолистими густими лаврами стояв майже нічний присмерк… Журний, тужливий, він був просякнутий гірким меланхолійно-ніжним ароматом.

"Неначе в день лемуралій[341], коли в прикрашених кипарисовими гірляндами гаях мертвих[342] поминають тіні померлих перед колумбаріями[343], де стоять похоронні урни!" — подумав Кай.

І здивувався. Бо ніколи ще згадка про мерців не приходила йому в голову в цім святім гаю…

Зненацька його погляд упав на жрицю. Сиділа на круглій мармуровій лаві, вся від голови до ніг загорнена в подорожній плащ. Тільки в біле взуті[344] ноги, мов дві білі голубки, готові зірватись до лету, виглядали з-під одежі.

Побачивши Кая, Аполлодора встала. Взяла з лави досить велику посудину, обгорнену тканиною, ще прикрила її фалдами свого рясного плаща і промовила спокійно й поважно:

— Відходжу. Бо "Келех, замість ліри, поставить любов"… так сказав зоряний дух дитини-профантиди…

Кай не міг зрозуміти сенсу цих неясних слів... Хто ж бо, крім жерців та жриць, розуміє оракули? Але звик вірити, що віща діва прочуває майбутнє, іншим невідоме. Вища й таємна сила керує її життям!

Тому й не запитався, куди й чи надовго відходить. Тільки думкою майнуло:

— І вона, певно, як Гела, піде за Магдалиною... тому й згадала про келех!

Аполлодора вже відходила, додавши тихо:

— Будь благословен!

Кай зробив прощальний знак рукою і мовчки подивився їй услід. Завагався хвилинку й увійшов до храму Абеліона.

Перед статуєю-палладіумом вічна лампада[345] була без світла. Не жевріло й вугілля на вівтарі, де палили перед богом пахощі...

Ще вчора Кай напевно захвилювався, коли б сталося таке блюзнірство, думав би, які біди воно віщує в Таррагоні...

Але сьогодні подумав тільки:

"Та ж посвячений Аполлонові вогонь "вічного світла" забрала з собою віща діва Аполлодора!.. Вона ж мусить знати ліпше, куди веде її дух! Вона не могла б так учинити, не діставши якогось наказу!..

Спокій з такою певністю увійшов в Каєву душу, що він цілком без хвилювання глянув ще раз на бронзове обличчя Абеліона, яке ніби ховалося у сутінках мовчазного храму.

Відчув: життя цього храму віднесла жриця у безповоротність… Залишилась тільки згадка…

Але цей спокій дав юнакові міцніше відчути втому останніх днів…

Замкнув храм і вирішив піти на відпочинок. Треба хоч трохи заснути!..

Але при дальших кроках міркував, що незабаром, а, може, й уже чекають його наказів управителі-віллікуси! А він, господар, буде вилежуватись? Із задоволенням здорової, активної людини почув, як обов’язок, мов жива істота, поклав на його плече свою міцну руку: "Чувай! Як я чуваю!"

Кай усміхнувся і попрямував до своєї канцелярії.

Під засвіченою ще бронзовою лампою побачив свій диптихон, а на ньому, як пуп’янок скам’янілого лотосу, зеленаво-блакитне яєчко.

Упізнав той Магдалинин каллаїсовий амулет, у якому, як казала вона, "спить вогонь віри"…

Вхопив в одну руку яєчко, у другу — таблички:

"Не сумуй, Каю, — писала Маріам. — Згадай, як говорив Раббі: "В домі Отця мого осель багато"… І шляхи до цих осель, як самі оселі, різні. Не для всіх однакові…

Мій шлях до Гори Спасіння, в дорозі до якої сліз не обітре ніхто. Твій шлях — весільний, шлях до Кани…

Хай це яєчко нагадує тобі, що Велика Радість безсмертна, хоч іноді й криється, немов мертва, як життя в яйці…"

.....

Малі комірки для спання, кубікулуми, не мали інших отворів, крім дверей, що відчинялися на великий внутрішній двір з фонтаном посередині.

Звичайно, в теплі ночі невільники нерадо залазили до своїх лігов.

Сьогодні ж уся фамілія сиділа довкола фонтана. Була тут і стара Бельга, пришов, навіть, і домоправитель Барбатус. Не було лише Беларії, що, власне, могла розповісти найбільше, бо весь вільний час провела біля Сари.

Але на квіткарку Беларію впало несподіване нещастя.

Її батько, Бонус, ще не старий і міцний м’язами, вже третій рік був хворий… не те, щоб тяжко, але нездужав. Та сьогодні, як тільки виїхали ці дивовижні гості, йому так погіршало, як ніколи дотепер.

Бонус, що цілком виправдував своє найменння "Добрий", був справді такий. І всі його щиро любили.

Його тяжкий стан відсунув набік навіть той інтерес до галилеян із Тира, який закрив був собою всі інтереси таррагонської оселі.

— Шкода людини! — зітхнув Баритус. — У такий день… матимемо похоронний стос!

— А може, ще витримає?

— Може б, попрохати жрицю…

— Та й без жриці видко: до ранку не витримає…

— Жриця відійшла… не знать куди!

— І, мабуть, надовго, бо храм замкнено…

— Може б, була порадила та чужа жриця… що дала мову Гелі!..

З Бонусового кубікулуму вийшла заплакана Беларія. Її очі горіли, як свічі.

— Як хворому?

Тільки махнула рукою.

Ішла, як сновида, простісінько до панського дому. А в вухах звучали слова, що їх вчула від Лазара, коли при від’їзді говорив панові:

— Не треба нам весел! Ми маємо віру!

Перед очима пливли образи, викликані Сариними оповіданнями…

Капернаум… так звалося те місто, там, далеко?..

І квіткарчина уява малює собі вулиці того Капернаума, повні гамору, руху… От, як вулиці Таррагони! Перед крамницями розкладено мало не весь крам, щоб заохотити покупців до купівлі.

Чомусь перед очима в неї стають срібні браслети, що запинаються такими гарними баранячими голівками. Бачила такі недавно в Таррагоні. Тоді так задивилась, аж спізнилася…

Ясно: ніколи Беларії не мати такого клейнода! Але якби мала, відразу дала б, аби таткові бодай трохи полегшало!

Очі залило сльозами. Аж спіткнулася на сходинці, що її в потемках вчас не намацала босою ногою.

— А от же, той сотник з Капернаума нічого не мусів давати тому доброму Раббі, казала Сара, тільки попрохав… Прохав за свого слугу… якогось хлопця… А їй, Беларії, вмирає татко!

А той Раббі… Сара просто казала на нього: Божий Син!..

Тож не диво, що центуріон у червоному, як вогонь, плащі… такий пан! — і той говорив:

— Не заслужив я, щоб увійшов ти під мою стріху!..

Що ж має сказати вона? Невільниця! Квіткарка!

А той блискучий центуріон, у золочених шатах, на вулиці капернаумській глибоко схилився… дарма що стільки людей довкола… Й усі бачать…

Але, казала Сара, той "Раббі — Син Божий" жалів усіх… найбільших голодранців… І заочно зціляв… здалеку…

Дівчина прискорила ходи, майже побігла довгими коридорами панського будинку…

Ось покій, де стояв той дивовижний келех святий… Аби ж ще не прибрали кімнати!

Беларія так прудко відчинила двері, аж золотом гаптований обрус, що на ньому стояв келех, звівся від вітру. І наче впав на серце квіткарки.

Враз відчула полегшення. Враз ніби зникли гіркість і біль.

Он і ці білі троянди в низенькій вазі… Простягла руку. Взяла одну троянду, ту, що була до середини обернена, може, вона діткнулася келеха?

Схрестила на грудях руки, як невільниця перед паном. Втупила очі в місце, де стояв келех. Впала навколішки.

Спробувала вкласти в слова своє жагуче прохання:

— Негідна я, пане… Ще більше негідна, як той сотник… з Капернаума! Не слуга-бо, не хлопчик… а татко мій!.. Татко невільниці… в якої нема більше нікого й нічого в світі…

Решта втопилася у сльозах.

Тулилася обличчям до шовкової тканини, не зважаючи, що може замочити своїми сльозами…

Вчула аромат, що не був ані пахощами троянд, ані олеандрів, які стояли у велетенській вазі на підлозі… Найбільш підходила б йому назва: "аромат спокою"… Цілком зникло хвилювання. А серце наливалося не тільки спокоєм, але немовби й радістю…

Скочила на рівні ноги. Поцілувала обрус, вийшла з покою, замкнула двері та, як вітер, помчала до виходу…

Ще коли добігала до двору невільничих кубікулумів, побачила здалеку, що кілька рабів махали їй руками… Пролетіла, не спиняючись і не питаючи, що саме кричали. Ускочила у двір…

Біля фонтана, освітленого кількома смолоскипами, стояв Бонус… радісний, рухливий… цілком дужий!

Говорив… Довкола також усі говорили, разом. Хапали його за руки, сміялись із радощів, як діти[346]…

— Тату!.. Негідна я…

Беларія була б упала на обличчя, коли б її не підхопило кілька рук.

## XI. ГОРА СПАСІННЯ

Барка галилейських вигнанців так міцно врізалась у берег, аж увесь її корпус затріщав і здригнувся…

— Як похребтина, коли тіло розбивається об каміння! — болісно перебігло в дусі й по тілі Донатуса.

Знав це почуття із власного досвіду й забути його не зміг би.

— Ані по смерті!

Стоячи при кермі човна, він чекав, поки дійде черга й на нього поставити ногу на східці, щоб вступити на цю невідому землю.

А вона розіслалася оксамитом свіжих лук… Лежала островом, широкою рівниною, охопленою рукавами могутньої зеленоводої ріки.

Величавий Родан[347] уходив помалу в морські хвилі, достойний, поважний, як володар, що вступає в купіль. Смарагдовий острів відбивався в дзеркалі ріки й забарвив собою її води до дна.

Однак він був тільки порогом до суходолу, що простягався широким простором аж до обрію…

Гурток пастухів здалека дивився на чужинців, як вони причалювали до його землі.

Прибулим не було тяжко порозумітись із тубільцями: кантабри та кельт-іберійці[348] розуміли однаково і латинську, і грецьку мови. Перемішували співні гелленські слова та чітко закреслені дзвінкі вирази латинські, неначе сплітали троянди Геллади з металевими лаврами Риму.

Чужі ж галилеянам кантабрійські та кельт-іберійські слова, до того ще ніколи не схоплені їхнім вухом, уже не звучали чужими чи незрозумілими в мішанині знайомих слів.

"Гостинні й лагідні мешканці тихої пастушої країни, мабуть, узагалі не знають страху!" — було першим враженням Лазара від тубільців.

Бо ж вони тільки блиснули в усміху перлами зубів на Лазареві заспокійливі слова:

— Не бійтеся нас!

Він гадав, що злякаються чужих людей, принесених баркою з морських далин, населених усякими страхіттями, що поставляться з недовір’ям до чужинців, як то було в юдеїв. Але не страх побачив, а тільки цікавість до нової, напевно, чарівної "казки", що приходила до них…

Відповіли спокійно й поважно, як мудрі діти:

— Чого ж нам боятись! Більш, ніж життя, ніхто від нас не може взяти! А смерть — це ж мета життя, дарма, чи хто хоче, чи не хоче до неї йти! Аби радісно дійти до кінця своєї дороги!..

— Хто вас такого навчає? — запитав здивований Лазар.

— Хто ж бо, як не добрі отці, що знають усе в святій мудрості!

— Це назва ваших жерців чи священиків? — розпитував Лазар.

— Звемо їх тро-гідами[349]... — пояснював старший, поважного вигляду пастух.

Він бував у бувальцях! Аж у Porta Veneris[350] був! І Толозу[351] бачив!

— Tro-hid у нашій мові означає "ясновидючий"... той, що перебуває у святих думках. А наші добрі отці перебувають у лісах, у гірських, печерах, на самоті... З духами говорять... Слухають таємних голосів, що до них згори промовляють... Розуміють шелест листу й шепотіння вітру... Знають таємні шляхи зір... І ще таємніші стежки душ людських, що міняють тіло по смерті, як ми одежу, і йдуть до нового життя[352]... Бо все не закінчується тут, із смертю людини...

Із цих слів Лазар пізнав, що цей люд приготований прийняти вість благу, науку Раббі Галилейського...

І благословив першу вечерю, до якої пастухи запросили від щирого серця мандрівників.

.....

І розійшлися Лазареві товариші землею нарбонезькою. А човен, що їх привіз сюди, відплив і зник у безкраїх просторах моря...

Але не загинув.

І, як кажуть люди[353], не загине, доки морські хвилі будуть битись об береги твердої землі[354]. Не може-бо загинути човен, освячений присутністю келеха!

Тому блукає ця барка таємна морями-океанами… Шукає суден, що гинуть у хвилях та бурях[355]… Коли ж там є людина, повна справжньої любові, милосердя й непохитної віри, то, хоча б яка грішна була, врятується вона. Якщо в хвилину смертельної небезпеки жалуватиме не за своїм життям, але за тим, що промарнувала те життя, не шукаючи Гори Спасіння[356]…

Тої ж миті стане перед такою людиною човен-примара й допровадить її до тієї землі, де непохитно стоїть Гора Спасіння…

Так, під спів хвиль, переказували рибалки, що чували від своїх віщих друїдів про примару морів, таємний човен, що віщує не загибіль, але спасіння…

Сам Лазар з Мартою, Магдалиною та малою Гелою, що дістала наймення Радіана (Світлосяйна), хоч чорна була обличчям і тілом, дійшли до Массілії[357], міста доброго, ще греками заснованого в давню давнину.

Вельми припали до душі витанійської господині рухливі, завзяті, до праці беручкі массілійці. Однаково вправні були чи то реву плекати, чи оливні гаї насаджувати, родючу землю орати, нездобутними мурами міста обводити, чи рибалками або мореплавцями бути.

І почала Марта просиїи брата, щоб лишився в Массілії.

Сподобались і Лазареві сердечні та щирі тамошні люди. Особливо ж тим, що не цуралися вони ні мудрості, ні мистецтва.

Знали трохи й про троянські бої, стародавніми піснями вславлені. І про мудрість Платонову… Чули й про Орфея, що своїми мелодіями пробуджував не тільки в людських, але й у звіриних серцях почуття вищі, шляхетніші.

Але Магдалина в Массілії не залишилася… До неї ж невідступною тінню тулилася чорна Гела-Радіана…

— Ні, брате, — відповіла на Лазареві вмовляння Маріам. — Моя душа розправила крила й готова зірватись до лету. Тож треба мені якийсь час перебути на самоті, щоб ці крила набрали сили.

І пішла з малою Гелою берегами Родану вгору — туди, де тільки самі ліси смарагдовою казкою відбиваються в глибинах ріки. Там оселилась у глибокій печері над річкою.

Зелений ліс над зеленим Роданом став оселею смарагдового келеха. І незабаром пролетіли чутки по всій околиці, немов їх вітер розносив, мовляв, у лісовій печері відлюдній живе світла віща діва. Зцілює всі недуги тіла й духа. А сама віща діва майбутнє й минуле бачить!

І протоптало людське страждання стежечку надії до Магдалининої печери, де Маріам лила святий бальзам, невидимий грішним, на рани душі й тіла.

Тому широко-далеко стали звати Магдалинину печеру пустинею Святого Бальзаму[358].

Коли ж Лазар із місцевими людьми закінчив будову світлиці великої[359], де учні Раббі Назаретського, давні й нові, яких усе прибувало, могли б відновляти святу вечерю Учителеву або, як називали массілійці, "святе таємство"[360], приплив Лазар човном до пустині Святого Бальзаму.

Привіз Магдалині своє й Мартине бажання, щоб привезла Маріам святий келех на коротку хвилину посвятити його дотиком першим у цьому краю містичний стіл, за яким стануть співучасники вечері Раббі й усі ті, що ніколи самого Раббі Назаретського не бачили[361].

Мали вирушити до Массілії зранку.

Але ввечері Гела, схвильована прибуттям любого пастиря Лазара, звільнила свій зоряний дух, і слова, мов зорі, обгорнені сяйливою заслоною, вилітали з уст чорної дівчинки.

Сива голова массілійського пастиря схилилася обік золотокосої голови Маріам. Прислухались обидвоє…

А Гелині слова лилися струмочком, ніби з прадавніх віків… аж з юності створеного світу…

— … У дні стародавні… самоцвітом у вінку Світлоносного був смарагдовий келех магів. У ньому, як ніжний аромат у лекіфі, була замкнута туга за Раєм, що є й буде ключем до Брам Небесних[362]… Відтоді духи темні намагаються здобути, вернути собі утрачений скарб вождя свого… Хотять-бо й вони відчинити брами райські… Та не можна здобути насильством того, що може здобути тільки Любов[363]…

Гелин голос захитався, мов зламаний вітром вогник, і замовк…

Лише ще вчулося Магдалині:

— … світло… в кристалі… І замкнеться Гора Спасіння[364]…

Гела глибоко зітхнула й сіла на своєму ліжку.

Усміхнулася радісно і звичайним дитячо-дзвінким голоском промовила:

— Так ідемо!

— Аж розвидниться, дитино! — поклав Лазар руку на кучеряву голівку.

Але Гела закрутила головою, як чорний шпачок напровесні.

— Ні! Ще сьогодні! Зараз! Бо прийде той — уже швидко прийде! — хто шукає келеха… Він прийде!

Лазар з Магдалиною переглянулися. В обох затремтіло радісно серце.

— Хто ж міг би бути "той, що шукає келеха", як не Раббі, який пив із нього?.. Чи ж не казав Він сам, що прийде?.. І не кому іншому, а Магдалині казав!..

А Гела була нетерпеливо-радісна і принукувала до відходу…

……

По приїзді Лазара, Маріам та Гели до Массілії, вся витанійська родина, як колись у Витанії, взялася гарячково приготовляти до вечері "світлицю велику"… Радісну вість, що "Учитель прийде!", вже рознесли вірники скрізь по землі нарбонезькій, і зійшлося багато людей…

Прийшла Сара з Маркелою і Максимін, колись слуга, нині пастир[365], з гуртком своїх вірних та з дияконом Донатусом[366].

Сара, углядівши свою пані, враз повернула в думках до минулого… Аж віднайшла й давню свою вдачу, що її вже була призабула в своїй самоті на дельті Родану[367].

Тепер же сипала новини, розповідаючи про все, що бачила й чула в мандрівці до Массілії. Але найбільш вболівала над тим бідним людом, що не має життя через страховинну потвору, звану Тараскою…

Із ставка друїдів, чорного-пречорного, вийшла ця Тараска на згубу людям і нищить усе: врожаї, працю, спокій… А люди знищити потвори не можуть! Один-бо на бій проти неї не станеш. Вона кожного враз би здолала! А гуртом годі! У тім-то й чари, що побачити потвору можна тільки сам на сам[368]! А вже двоє людей разом бачити її не можуть!..

Ставок же заклятий, ще й печаткою прокляття припечатаний! Бо сховано на його дні золото дельфійської святині, те золото, що його нарбонезькі бойовики здобули й привезли в дар богам своїм. Але друїди звеліли вкинути в ставок той скарб здобутий[369]… ще й прокляли той скарб прокляттям лісовим і водним, мовляв: "Насильством той скарб здобутий і як дар не з любові, а з пихи принесений[370] як "дар на храм" не придасться.

Не раз і не два пробували люди, на золото ласі, з глибини той скарб дістати. Але така зла доля переслідувала цих необачних одчайдухів, що й до смерті вже вони спокою не мали.

Не дурно ж і приказка є: "Habet aurum Tolosanum!"[371] — щоб означити, що цій людині не щастить ні в чому… Але цього було мало! Щоб людей проклятим скарбом не спокушати, викликала друїдська мудрість із глибин Чорного ставу потвору Тараску. Щоб над проклятим золотом вартувала… Потвора вартує, але ж несита така, що неймовірні шкоди людям довколишнім робить…

……

І минула Пасха…

Але ж, як колись учні емауські, так само не впізнали Вчителя серед них присутнього і учні нарбонезькі та галилейські… Сподівались-бо його живого тілесними очима побачити!..

Але заспокоїлися від слова Лазаревого й розійшлися до своїх осель. Готовилася відійти й Маріам, тільки не до тої пустині… не до печери Святого Бальзаму…

Казала:

— Кличе мене стежка, що розгортається перед зором моїм… Бачу її… Хоч і не відаю, куди провадить!..

І пішла сама.

Малу Гелу залишила з Мартою, Лазарем та нині вже старенькою Маркелою з Массілії…

Не затримували Лазар із Цартою сестри. Здавна знали: шляхи їхні різні! Та й самі вони дуже неоднакі!

Але як тільки Маріам відійшла, настирлива думка вгризлась у Мартине серце:

— А що, як на самоті, з келехом з святим у руках, Магдалину зненацька нападе ота страховинна Тараска? Люди келехові не страшні. Але ця диявольська потвора?..

І, доручивши опікування оселею Маркелі, Марта вирішила бодай трохи відпровадити сестру:

— Двом-бо потвора не об’явиться!

Але, хоч як швидко Марта йшла, аж до вечора сестри не наздогнала…

Переночувала під низьким дубом, мов у зеленому курені. І вдосвіта на другий день верталася сумна додому…

Занурена у свої думки, вчула в шелестінні вранішнього вітру тихі знайомі слова:

— Марто, Марто! Турбуєшся багатьма речами…

Затрималася. Широко розплющила очі… Тепер ці слова зробили на Марту незрівнянно більше враження, ніж тоді, коли безпосередньо чула їх від Раббі в Витанії…

Пригадала, що Раббі ще тоді додав:

— А єдине тільки потрібне…

Що ж то за "єдине"?

Милосердя?

Скільки пригадує, свідомо ніколи Марта нікого не лишила без підтримки, помочі…

Добрість?

Чи ж не казали свої й чужі, що вона, Марта, "добра, як хліб"?

Пильність?

Таж саме за цю пильність картали її і сестра і брат… навіть сам Раббі!

Так занурилась у свої думки, що аж у пам’яті її затерлося, куди й чого вона йде!

І раптом стала, як укопаний у землю стовп. Уся кров ударила в голову. Аж опалило її! Дихнуло, мов із печі, що в неї мають саджати хліб!

А за мить мертвий погляд зелених невиданих очей, як озерця великих, заморозив Марту…

Із близької хащі, саме напроти Марти, виткнулася велетенська огидна, потворна голова… Нагадувала лев’ячу, але мала роги, подібні до буйволячих. Помалу висувалось і важке, смугасте, ніби тигрове тіло…

Ось уже гребе потвора землю великими ратицями… І хвіст, як жива гадюка, аж свистить, звиваючись над велетенським тілом[372].

Усе чисто так, як говорила Сара, опис Тараски за людьми повторюючи.

І раптом Марта опанувала себе. Що може зробити їй Тараска? Забрати життя!

А людям он, скільки часу відбирає більш, як життя, бо працю рук їхніх! Наслідок, здобутий цією працею!.. Чи ж і це не приводить до смерті? Та ще не тільки цю одну людину, а цілі родини!.. Ні! Цього терпіти не можна! Треба щось зробити!

І раптом вигукнула:

— Учителю добрий! Поможи!

Потвора не рушила з місця, немов тепер скам’яніла.

— Так ти робитимеш пустелею родючу землю? — звернулася Марта до потвори. — Нищитимеш людям їхню працю, виноградники, господарство, лани?

Прудко розв’язала Марта свій пояс та й залигала ним потвору, як плохе телятко. Звірюка впала навколішки, як верблюд, готовий прийняти вантаж.

— Встань! Іди за мною! — звеліла Марта.

Звірюка встала й слухняно пішла на шовковому поясі-налигачі.

Довго йшли вони лісовими стежками-протоптами, що їх зробили прочани, ходячи до друїдських святинь[373]. Як вийшли на широкі пустирі, де не жили ні звірі, ні птах, тільки гаддя клубилося у кущах, розв’язала Марта Тараску:

— Лишись тут! їж гадюк! Нищ отруйні рослини! А до людей прийдеш аж тоді, як стане з тебе тварина пожиточна[374]!

І спокійно вернулася добра господиня до своєї оселі.

Вже не намагалася наздогнати сестру…

……

А Магдалина все йшла та йшла далі.

Самітня, мов зоря вранішня. Ні люди, ні звірі не турбували спокою її серця та думок її. Тільки птахи ні вдень, ні вночі не припиняли свого співу довкола[375]…

Що далі, то вище провадив шлях. Нарешті повився золотисто-червоними горами…

Магдалинине серце озвалося радісним почуттям…

Неначе вона жила тут! Так раптом пізнала оселю свого духа. Нарешті знайшла її! Це буде вона, та справжня оселя, якої не знайшла Маріам ні в привабливій Магдалі, ні в пишній Тиверіаді, ні в затишній кедронській прediолі… Ні навіть у зеленій самітності над Роданом, у печері Святого Бальзаму…

І розсвіталося зорею в глибокій тиші Магдалининого серця.

— У горах Юдеї Раббі шукав самітності… Із споконвічних часів святі й поети шукали гірських вишин… Там-бо вільно співає душа, зриваючись до лету над земними думками й бажаннями!.. Тому, мабуть, за велику мету мають Гору Спасіння…

Магдалинин зір полинув у далечінь, де край неба занурився в золото приготованого до відпочинку сонця.

В душі товпилися стародавні перекази та міфи… а з них оживав найчастіш той самий образ:

— Людина — то скинутий з неба ясний дух, що не може ні цілком забути, ні цілком пригадати неба[376]…

Той образ снував прядиво мрій, що підіймалося до блакитних просторів, і викликав тугу безсмертної Психе, що прагне до справжньої батьківщини духа[377].

Середина сліпучих хмар вигнулася над гребенями гір, що стали від того освітлення немов прозорі й легкі. Маріам відчула давній поклик, що, мабуть, до них стелилася завжди її путь…

Все вище й вище йшла біла постать з рожевою зорею в руках: келехом, накритим фламеумом роду Понтіїв… Просувалася все далі й далі протоптами, закресленими світлом згасаючого дня…

На вишинах було ще світло. Але долина лежала у глибоких тінях.

Верхів’я гір, далекі й прозорі, горіли повним сяйвом на світлому небі…

— Вони освітлені з середини тією "душею всього, божественним вогнем", що несе життя всьому живому[378]… — усміхнулася Маріам до колись улюбленої мудрості Гераклітової[379].

Ніч огортала темним завоєм уже й гірські шпилі… Але це не перешкоджало Марії: вона йшла і вдень і вночі.

Котру добу? Не рахувала.

За відпочинком не тужила. Її тіло не потребувало ні їжі, ні питва[380]… Душа линула все вище… де і смерть не відмірює часу… Стежку показував рожевий промінь, що падав немов із келеха…

……

Одного ранку угляділа Маріам серед порожніх і голих гірських гребенів високу стрімку скелю.

Довкола жодного сліду людської стопи. Часами тільки прим’яті трави, іноді неначе уривок протоптаної стежечки, застелений килимком гірських квітів, вигаптований росою…

Чиї ж то сліди? Хто міг їх тут залишити?

Лісових звірів не зустрічала. Людей — так само. Хіба рої легконогих, німф перебігли й поховались у хащах?.. Невже справді?

Он з-поза скелі закрутилися легенькі хмарки, втратили форму й розвіялись…

Магдалина глянула додолу…

Біля її ніг гладесеньким дзеркалом послалась сонна поверхня темного озера… Такого темного, неначе воно випило всю ніч. Було темніше за мертві глибини Асфальтового моря[381], знайомого Марії…

А над чорним озером знов з’явилися хмарки… Наближаються… ясніють… Магдалина добре їх бачить!..

Їх сім… І які ж принадні й гарні вони самі, ці "сни землі" — враз знайшла їм назву Маріам.

Але її найбільш вражає, що їх сім. Це ж бо містичне число повноти й досконалості…

Жидівські святі книги в’яжуть із цим числом таємниці, повні прихованого значення.

Але цю згадку про юдейську священну містику раптом закривають інші спомини…

Магдалинина мати, гелленка, заквітчувала світ красою й поезією… Були то оповідання про принадних і таких людяних богів, чиї статуетки можна було брати в руки та гратися ними, як ляльками!

Але батькова родина лякала Маріам від дитинства страхіттями кар, страждань, непереможною силою "семи бісів"… мовляв, є невловні, невидні, але скрізь присутні демони… Вони невідлучно ходять за Маріам, готові покласти на неї свої лапи-щупальця… Вони заберуть Маріам!.. вселяться в неї… опанують її!..

Пізніше ці "семеро бісів" стали справжнім її прокляттям. Часами навіть і предобра, як хліб, Марта вірила — не вірила, але була недалека від думки, що це вони, ті "сім бісів", гнали Магдалину на бездоріжжя, на манівці життя… Вони загнали її в пустелю духа, заповнену тільки жагучою спрагою зазнати розкіш життя!

І от тепер були б то знову вони? Із глибин чорного озера виринули й усе тіснішим колом оточують її…

Раптом, як небажану заслону, розриває їхню імлу… сильна Каєва рука.

Як же чарівно-радісно всміхається Кай! Так близько схилився він до Магдалини, аж від його дихання ворушиться край її покривала!..

Образ Кая такий принадний, бажаний, милий, що Магдалина ним осліплена… аж заплющує очі… Неначе повисла над безоднею, в яку ось-ось провалиться…

Здається, раніш зовсім не помічала, яка це досконала мужня краса! Сонце життя!.. Вир оп’яніння, що самим виглядом, самою тільки обітницею відбирає пам’ять, розум, довколишній світ!.. Мета життя!

І цей Кай, живий ідеал, що колись тогу свою простелив під ноги Маріам, щоб увійшла нею не тільки в тиверіадський цирк, але і в Каєве життя, нині кидає до Магдалининих ніг мінливу чудову казку щастя… своє кохання!

І тчуть цю чарівну казку життя зорі. Вони зриваються з неба… падають і тануть у затоці Байїв… під спів сирен, схованих ув обіймах ночі…

Вона, Магдалина, могла б забути все-все у п’яніючій безмежності кохання… Кохання "Понтія і Понтії…"! Жага, до болісті солодка, обіймає Магдалину… Як ті Каєві рамена, що… більше ніколи-ніколи не пригорнуть її…

Неймовірним зусиллям напружила свою волю. Шарпнула серцем, уявою, думкою.

Нараз ніби щось увірвалося… Саме життя?.. Прийшло визволення… Образ Кая розплився в імлі…

Але ж, яка вона холодна, ця імла! Яка безплідна!..

— А в ній на самоті шукали вдосконалення духа ессеяни[382]! — майнуло думкою…

Але серце стиснулося глухою болістю, а душа вкрилася жалобою…

А перед очима знов виростає з туманної імли новий образ…

Дивиться не тільки в Магдалинині очі, але і в засмучену душу вдумливе обличчя Йосифа Ариматейського…

Як сталося, як могло статися, що Маріам ніколи раніш не призадумалась над тим глибоким освіжуючим спокоєм, яким була завжди овіяна вся постать Йосифова? Таж він, і тільки він, був тією кришталево-чистою криницею, що єдино могла, дійсно, вгасити духову спрагу!

І було так легко здобути приязнь цього виняткового — ні, цього таки дійсно єдиного в світі мужа! Особливо після тієї розмови про келех, коли Маріам, перед своїм вигнанням з Палестини, так часто бачилась із ним!..

Якою справді божественною гармонією бриніли б струни тієї справжньої Орфеєвої ліри приязні, безперечно принаднішої від шалу палкого, але скороминущого кохання! Які чарівні й неминущі світи незнаної глибокої мудрості, необмеженого знання, глибоких таємниць міг їй показати той аргонавт духа!

Таж на досяг руки мала це все Маріам… у себе вдома! Оточена гармонією, яку може дати незалежність багатого з мистецькими нахилами, обдарованого різними здібностями й так освіченого духа, що безумовно прагне до щастя! Сама доля подавала їй до уст ту чару духового життя, за яким вона тужила!

А вона відштовхнула той келех знання й мудрості, що дає найповніше щастя мудрецям, які не потребують від світу вигод до життя, похвали та скарбів — лише єдиного: "Не застуй мені Світла!"

Чого пішла вона пустирями життя? Чому подалась у ті чужі їй ліси з… келехом мрій, келехом, опряаеним чарівними легендами, але такими невловними, що губляться десь у снах людей про цілком неокреслену й розпливчасту річ, про "ідеал"!

Що знайшла вона на цій дорозі, на якій сліз не обітре ніхто?!

На мить Магдалинине серце стало пересохлою криницею, з якої марно силкуватись витягти бодай одну-єдину краплину води.

Келех тремтить у руках, уже майже не падає з нього світляна стежечка-промінь… Згасили її майже цілком нерозумний жаль за неповоротним минулим та сумнів, чи не помилилась у вибраному шляху.

А келех став тяжкий, як ярмо… добровільно взяте…

Чому Маріам тут?.. Хіба не уникала вона всього, що тільки здалеку нагадує залежність, відступлення від своєї волі заради чужої?

І ось, добровільно, сама взяла на себе цей непосильний і химерний тягар! Яке затьмарення, яке безумство зайшло на неї, що вона кинула життя, таке радісне, щасливе! Так, так, щасливе!

Імла згусла так, що стала одною липкою масою, яка, мов погребним саваном, обвивала Магдалину.

Усвідомляє собі: ще один обхват цих завоїв, і вони так міцно притиснуть їй руки, що келех неминуче випаде з її стерплих рук!

Що ж! — звучить глузливо голос чи думка, Магдалина не могла б цього сказати! — Постав келех на камінь! Не бійся! По нього враз прийдуть ті, "хто має прийти"! Пригадуєш, як пророкувала мала профантида Гела? А сама вертайся додому! Ти ж у повному розквіті сил! А твоя освіченість саме дозріла…

Маріам чує, як одна її рука вже зовсім заклякла…

Раптом уся її постать випростувалася.

— Ніколи! Мені довірено келех. Я й понесу його, бо взялася нести його з власної волі!

І чує Маріам, як вимотується з імли її постать. Бачить, як знов розсвітлюється в її руках келех, мов світильник, наповнений оливою. Горить під Понтієвим фламеумом не рожевою зорею, а живим пурпуром живого серця… Як розсвітлене серце, палає він. А перед ним рівною свіжою стежкою стелеться шлях уперед і вгору!

У цім теплім сяйві серця-келеха швидко звиваються пелени імли. Змотуються клубками. Спадають униз у безодню…

Магдалина тільки тепер помітила небезпеку. Заглибившись у думках, без освітленого шляху вона дійшла до самого краю скелястого берега ставу, чорного, непроглядного, як відвічна ніч, нерухомого, як смерть.

Ще крок — і скінчилась би її мандрівка!

— Це ж той проклятий ставок, що про нього оповідала Сара! — пізнає Магдалина.

А темні глибини відповідають їй тихим шепотом:

— Так! Ти не помилилась. Це "Чорні води" друїдів[383]…

А ставок зненацька спалахнув, зробився блакитним, прозорим, як блискучий берил… Аж до самого дна все видно, як у скляній чарі… Гори самоцвітів… архитворів мистецтва, яким не може бути і не встановлено ціни…

Таки ж Маріам бачила у своєму житті дорогоцінні речі!

Магдалина схилилась над водою. Їй здалося, що золота рука золотого Аполлона діткнулася золотої ліри, і з глибин попливла ледве чутна мелодія.

Обличчя всіх дев’ятьох золотих муз радісно дивляться на Магдалину, а вухо ловить вірш Сафо, "десятої музи":

Люблю я вироби тонкі й пишноту блискучу!

Це ж туга моя за красою! За сонцем туга моя!

— Дельфійські скарби!.. На досяг руки…

— Візьми — будуть твої!.. — шелестить хвиля об берег.

Маріам усміхнулась:

— Тут? На цих вершинах? На цій самоті?.. Золото має ціну, лише коли воно є оздобою поточного життя, між людьми, що його цінять!

Маріам зробила кілька кроків на освітлену стежку й обійшла ставок друїдів, що знову згас і зчорнів…

……

Ясно світить келех, легко йдеться вперед Магдалині.

Оглянулась. Лише за нею імла! Але вже лише три примари її клубляться…

Оглянулась на другий бік. А коло неї, близенько так, стоїть Біла лікорна — одноріг! Той, шо перебуває тільки на недосяжних висотах…

Живе, п’ючи тільки тишу, а споживає тільки святий, нічим непорушений спокій, блаженний мир[384]...

Вогненним мечем виблискує єдиний ріг посеред чола однорога. Нечутно ступає кришталевими копитцями звір, казково прекрасний...

Зненацька повертає до Магдалини свою тонку граціозну, немов рукою великого митця вирізьблену, голову.

В очах лікорни, блакитних, як квітки барвінку, Маріам читає, мов у диптихоні: "Носії Святого Світла приходять у світ, щоб збудити його з мертвого сну саме тоді, коли той сон доходить до стану сну смертельного — без думок, надій і прямувань вперед!.."

Блакитні очі лікорни повні нелюдської мудрості.

І така прекрасна ця срібно-кришталева тварина, що Маріам простягає руку, щоб її погладити... як гладила колись свого білого павича!..

В одну мить встали довкола привиди, але не людей — тільки речей, що їх колись любила! Дрібні частинки того цілого, що становило колись її світ, — нею витворений, вигладжений, згармонізований... Як там жилося приємно!

Відчула навіть легкий аромат того нечуваного нарду, що його Сара не посміла поставити ніде-інде, як з богами в лараріумі...

І знову пролетів по устах Магдалини усміх співчуття над цим світом забавок!..

Бо чим була тоді сама Маріам, тиверіадська гетера, як не примхливою дитиною, що потребує від життя тільки забави!..

Пурхнув усміх і зник разом із ближчим до Магдалининого рамена імлистим привидом її колишнього житла.

Дві примари ще не відступають… але вони вже не турбують Маріам! Сни землі! Мрії приземних долин!..

З-за скелі, високої, як вежа, майнула людська постать… Зникла, з’явилася знову…

Магдалина встигла доглянути тільки довгі білі жіночі шати…

На такій вишині?.. Хіба друїдська віща діва, хоч Маріам уже досить довго прожила у нарбонезькій землі, щоб знати, що друїдські жриці носять чорні шати, а не білі — як скрізь усі жриці на світі[385].

Магдалинин погляд біжить і губиться в накопичених майже до неба скелях.

А сама Маріам уже ступає лабіринтом підземних печер та переходів, проритих у нетрях гір…

Келех кидає рожевий німб і немов замикає Магдалину у світляному колі.

Але ж мерехтіння потоками спливає й немов скапує із стін печер…

Спочатку бліде, воно розгорялося все дужче. І раптом вибухло таке сліпуче, що Маріам аж заплющила очі…

Печера… ні, велетенська зала в кам’яних масивах була більша за арени амфітеатрів… Ціла вирізьблена з сяючих веселок сталактитів…

Тяжко дивитися на вири, каскади, потоки ясу, що заливають до найменших заглибин цей сталактитовий ліс…

Згори високо-високо, ніби під самим небом, широким потоком зривається водоспад… Могутній, бурхливий, він летить, кидаючи пригорщі самоцвітів, розсипаючи зерна берилів, смарагдів, шум діамантів та перел[386]…

Приголомшені невиданою повінню світла Магдалинині очі ледве схоплювали контури двох монументальних саркофагів-гробниць, приміщених обабіч вівтаря.

А поперед нього під сталактитовим сліпучим склепінням — трон із самоцвітів… Трон, що його напевно не мав ані наймогутніший із володарів земних[387]!

Дивний приголомшливий образ!.. Однак він ніби знайомий Магдалині…

А з глибокого кутка пам’яті, немов скриб із давніх анналів, ця пам’ять вичитує… колись читане!.. Так, так! Саме тоді, коли вибиралася до Ариматейського, на бажання Марти, по келех атлантів..) читала… у Сіліуса Італікуса!.. В його новій поемі… Так описував у тій поемі Сіліус Італікус гробницю володаря Бебриксів та його доньки Пірени…

Нестримна, як цей потік, що вічно плаче тут за нею, кинулася Пірена з гірських вершин додолу, шукаючи Геракла та його кохання… Але знайшла собі смерть… Ще й тіло її оглодали дикі звірі… Тільки найменння своє лишила цим горам Піренеям, що їх Геракл накопичив на могилі закоханої Пірени.

А на казковому троні вже з’явилася постать…

— Пірена?.. Її тінь?..

Чому ж золото вогненних кіс, мов ауреолом, оточує її голову? Чому прикрите білим завоєм… як у самої Магдалини?..

Поглянула в обличчя — і відсахнулась: бо, як у дзеркалі, побачила свій власний образ!

Двійник!.. З тіла і крові — двійник! Помалу простягає до Маріам руку й цим рухом ніби розсуває стіни велетенської печери…

Вони зникають. А з ними — і гробниця, і потік…

Пересіяне легкою хмаркою місячне сяйво падає свіжою росою, дотикається Магдалининого чола, немов ніжно гладить його…

А Маріам чує свій власний голос:

— Огляньсь! Бачиш: пропав за тобою слід твого шляху. Бо ж із висот, до яких прямуєш, можна впасти й розбитись… Не задержить, не підтримає тебе жодна сила… Зійти відціль, щоб "вернутися додому" — неможливо…

Магдалина оглянулась: довкола гострі скелі, кам’яні стіни… Між ними нема стежок, якими могла б зійти людська нога… Тільки кам’яні гостряки, високі гребені випинаються до неба… немов силкуються розпиляти його!

Аж не може збагнути Маріам: як же вона прийшла сюди?

Вітер жене невловні хвилі повітря і розвіває завої двох жінок, що стоять над бездонним проваллям. Обидві — одна й та сама Марія Магдалина.

Тільки в одної в руках — келех. Друга не має нічого.

У прозорих очах тієї другої, що без келеха, прохання й сум. Але її очі непорушні. Не ховаються під лагідну тінь повік, не міняють виразу.

— Хто ти? — зривається з поблідлих уст Маріам.

І раптом розуміє: вона — сліпа!

А та друга, не міняючи виразу очей, відзивається тихо: — Я твоя власна сліпота!.. Пітьмою-бо шукань приходять до Світла…

Промовила й зникла… А з нею розвіявся ще завій імли…

Магдалина йде все вище…

Глянула… А там далеко, у глибині, вмостився світ у місячних промінням і спить у сяйві снів… — "снів землі"!..

— Світ — то велика кратера… велика посудина, що в ній змішані п’янливе вино й кришталево чиста вода! — прошепотіло Магдалининою думкою.

Прозора тінь торкнулася Магдалининого обличчя. То вітром кинуло легеньке покривало!.. Притримала його рукою й оглянулась…

Із синіх тіней виступило… немов дев’ять чорних муз, бо ж не білі, а чорні на них туніки, як на друїдських жрицях. Мов хор з Есхілових трагедій!

Уклонились поважно, врочисто і стали, як почесна варта, по чотири з боків, а дев’ята, закосичена дрібними листочками омели, опинилась попереду Магдалини й повела за собою когорту муз!

Нерухомі, безмірно великі скелі обступили прудкий потік. Роззявили пащі гірські прірви та, ненаситні, пожадливо п’ють мелодію води… А вона кидає снопами ніжних звуків, що гуртом зливаються в голоси громів… Аж тремтять провалля!

Але слухає того стихійного співу і старий бард-співець… Схилився сивою головою над білою із слонової кістки вирізьбленою арфою… Виглядає, як мистецька скульптура, вимодельована рукою Часу…

Бард углядів Магдалину. Але наслухає співу вод. Ловить його, зачаровує у свої струни…

А мовчазні чорні музи приготовляють багаття…

Чекають, щоб запалити його аж тоді, коли сім посвятних зір, Ursa Major[388] небесного "воза Абеліонового"[389] відіб’ються в сімох заглибленнях-мисах, вирубаних у кам’яному вівтарі й наповнених дощовою водою, як кажуть друїдські приписи[390].

Полум’я прокинулося, юне й буйне, як молодість. Воно жартує і рветься догори…

У ту мить, як сім зір Великої Ведмедиці увійшли в люстральну воду вівтаря, бард заспівав.

А перед вівтарем з’явилася дівчина, майже дитина, накрита довгою наміткою, та двоє молодих жерців. До них підійшов і старий бард.

— Saosyat! — вилітає птахом з сіті п’ятьох голосів невідоме Магдалині слово, яким кличуть друїди того, хто в образі Нествореного Світла прийде на цей світ, щоб не залишилися сліпими в пітьмі ті, що чекають Світла[391].

Співає сивоволосий бард:

— Не навчали ми людство про Божу Істоту.

Наші співи — лише хвала та пошана.

А кому? Ми сказати не можем,

Бо наймення не знаєм його!..

Ми співали про болість і щастя.

Бо то сестри вершин!..

І світив наш маяк, світелко убоге!

Світив він по хащах оман,

Над безоднею смерті й жаху.

Стежками шукань ми ішли…[392]

Доспівав старий бард і метнув свою арфу в багаття.

За ним наблизилась до вогню жриця. Скинула з себе намітку й постелила її на вогонь.

Дівчатко, що мало стати віщою дівою, відрізало гострим блискучим лезом пасмо свого довгого ясного волосся й кинуло в полум’я. Воно знялося вогнистим язиком і полетіло вгору.

Один із жерців пустив димом свій плащ:

— Не в одежу тіла — у безсмертність хай одягається дух!

Знову приступив бард і подав іншому молодому жерцеві бурштиновий келех:

— Збери до келеха попіл спалених речей[393]! — промовив. — Цей бурштин є зв’язком теперішнього світу із давно згаслим, від якого лишився тільки попіл. Бо все, що маємо сьогодні, колись почалося… А бурштин — лише мертвий фіміам[394].

І бачить Маріам, як розпливаються снами-привидами дев’ять чорних муз… жерці, жриця, дівчатко… вівтар і посвятний вогонь…

Тільки бард-співець залишився біля Магдалини. Схилив голову й озвався:

— Прийшов нам час відійти. Рушимо в країни, де людські душі ще такі близькі душам лісів і потоків, що здібні розуміти тільки їхню мову. Бо більшого не здолає прийняти їхній занадто ще молодий дрімлючий дух…

Вранішній промінь пробудив-освітив сонні в пітьмі сталактити.

І вони запалали, як вогні смолоскипів, знерухомілих ще перед тисячами літ… Засяяли скам’янілі вогні водограїв, засвітились іскристі колонади.

Магдалина вбирала цілою істотою цю сяйливу красу.

А душею швидко-швидко пролетіла згадка про те, що чула від римлян про таємничих друїдів:

"Вони несуть перше проміння релігії й науки ледве ще пробудженому людському духові. Подають перші початки культури таким способом, яким ці напівпробуджені ще людські інтелекти можуть її прийняти.

Коли ж ці примітивні душі починають думати, проявляти ініціативу, жити вже людським розумним життям, а не піввегетативним, друїди відходять. Зникають так само таємничо, як і з’явились. Хоч ніхто їх не переслідував і не гнав".

Куди ж ідуть вони? Куди зникають.? Того ніхто не знає.

Але знаходили друїдів та пам’ятки по них лише в дрімучих лісах[395], у диких, непривітних горах[396], на суворих морських берегах[397] північних морів…

……

— Як зветься те місце, що на ньому стою? — злетіло нарешті з Магдалининих уст.

— Castellum Montis Securi[398], Замок Гори Спасіння звуть римляни ці неприступні гори. Mont Salvat[399] зватимуть дальші людські покоління це місце… Зватимуть у співах, легендах, коли вже й само слово "друїд" стане казкою!.. І зник друїд, сам як срібна казка, в золоті ранку…

Розплився останньою хмаркою опалевої імли…

Магдалина лишилася сама, в самому серці Гори Спасіння[400], звільнена від останньої примари, що переслідувала її, — від минулого!

## XII. ДЕНЬ ЗУСТРІЧІ

Каїв лист не знайшов уже Прокули в Юдеї. Мусив доганяти прокураторову дружину…

Перейшовши ж Юдею, міг би той лист почути багато дивовижних чуток…

"Прокуратор Пилат цілком ошалів з кохання до мідянокосої гетери з Магдали!"

"З ревнощів вигнав з дому сина! Того, знаєте, що то носив її на руках під час землетрусу в Тиверіаді!"

"Заслав на вигнання дружину!"

"Юстіцію?"

"Аякже! Щоб не перешкоджала!"

"Дарма, що Понтія Прокула нечувано принижувалася!"

"Подумайте, навіть у себе приймала гетеру!"

"Та коли б тільки у себе приймала! Ні! Сама-сама, як прохачка, до неї приходила!"

Але більшість ставилася до цих чуток як до спліток: надто неймовірні були вони. До того ж поводження та вдача прокуратора давали багато іншого матеріалу язикам, що мали подостатком дозвілля.

Але було чимало й таких, що бодай із злорадності хотіли тому дійняти віри. А цю "віру" підкреслювали деякі "безперечні факти".

Цілком відверто Пилат поставив на ноги римську карту[401], а частинно й військо, щоб за всяку ціну розшукали Лазареву родину. Навіть проголосив грошову нагороду тому, хто вкаже правильний слід.

Хотів безпосередньо почути про діяльність юдейського вищого духовенства.

І сам не сидів без руху.

Був і в Цезареї, і в Тиверіаді. Заїздив і до Єрусалима… Ніби ніде не знаходив собі ні місця, ні спокою…

— Маріам глузує з прокуратора! — потихеньку пустив чутку Єгонатан. — Вона ховається навмисне, щоб піднести собі ціну!

Ця стріла була отруйна: брала на глум цезарського намісника й дратувала побожну юдейську еліту.

Не були байдужі до цієї думки й римські урядовці, й військова старшина. Бо римляни не любили подавати причину до осмішування себе.

Природним наслідком цих чуток і фактів були нові доноси до Рима.

Щоправда, цього разу не закидали Пилатові державної зради, але образу Прокулиної честі, зневаги римської матрони, приниження римського престижу й гідності римського урядовця. А передусім, зневаження посвятного для римлян стану подружжя!

Принагідно згадувалося також, що прокуратор своєю негнучкістю сам провокує населення до заколотів… Бо ж нарід ізраїльський визнає закони римські, даючи немало доказів, що шанує їх… Хто ж бо на світі не знає мудрості римських законів?

І Пилата заплутували все дужче в міцні сіті — і римляни й аборигени. Але ніхто не виступав на відкриту боротьбу, дивуючись на велику освідомленість прокуратора про всі задуми й плани тетрарха та духовенства.

Пилат задихався в лабетах цих лукавих інтриг, так органічно йому ненависних.

Втомлений, змучений до краю, йшов напролом. І, нарешті, збагнув, що перестає володіти собою…

Тоді замкнувся в своєму цезарейському палаці й не приймав нікого.

Цілими днями, а часом, і ночами, блукав алеями своїх садів. Або дивився на танець хлопчика з цапком і нічого не бачив за своїми думками.

Одного дня згадав за Йосифа Ариматейського й викликав його.

— Що ворожать Римові юдейські пророки? — запитав між іншим приятеля.

І лише хитав головою на Йосифові вияснення, що юдеї мають пророків, правда, але то не "ворожбити". Вони не пророкують на запитання. Цікавить їх тільки доля ізраїльського народу та ті ознаки, з яких пізнається прихід Месії.

Пилат тільки махнув рукою. А за хвилину, немов сам до себе, думаючи вголос, промовив:

— Гадаємо, що страждання наші приносять нам болісті, невдачі, розчарування чи смерть близьких… А джерело всіх терпінь одно: неможливість пізнати., що є істина… в чім вона… Й де її шукати… Вона, Йосифе, як той твій келех дорогоцінний… Така вона почесна, така таємнича, незрозуміла… І ми, шукаючи її, раз у раз плутаємо її з найрізноманітнішими речами, до неї ніяк не подібними… Не лише знайти, але навіть наблизитись до неї ми не здатні!

По хвилині мовчання додав:

— Часто згадую той келех… Коли б я міг побачити його?.. Коли міг би ти прийняти мене в себе?

І впав майже в розпуку, довідавшись, що Йосиф уже не має в себе посвятного келеха…

— Як же було можна?.. Хто ж знає, чи довезе його Маріам до Рима?!

Не знав про те Ариматейський, бо не було ще жодних звісток від Магдалини. Не міг навіть довідатися, чи відпливла, і з якої пристані. Але знав, що саме у той час, коли мала почати подорож до Рима, єрусалимські священики переловили Лазареву родину та більшість його слуг у Тирі.

Було відомо, що всіх їх знищено, бо під час хуртовини пущено в море на старій барці без весел і без вітрил, без їжі й без питва…

— Чи була з ними Маріам, того не знаю. Мабуть, як вернусь додому, знатиму. Маю одну дівчину, якій на долі Магдалини дуже залежить. Але я твердо вірю… більше! — я певен, що келех не загинув і… може, захистив Магдалину більше, ніж Магдалина захистила його…

Дивився, немов не на зовнішній світ, а лише в своє серце. Тепер Йосиф Ариматейський був завжди такий: замислений і заглиблений у себе.

— Так, — додав по хвилинці мовчання: — Келех урятує не лише себе, але й Магдалину…

Однак Пилат не мав тієї віри й був іншої думки:

— На Рому й Немезиду[402]! Говориш щось несамовите, Йосифе! Смерті Магдалининої родини я не подарую юдейському синедріонові! У цьому вони можуть бути певні!.. І Маріам з келехом знайти мушу! Хоч би у воді, коли не на землі! Йосифе! Ти знаєш таємні науки! Скажи мені, чи я знайду келеха? Де його шукати?

І дивний був Йосифові небувалий вираз Пилатових очей…

Однак відповів непрямо:

— Раббі казав: "Шукайте — і знайдете!"

Пилатове обличчя заясніло.

— Так я знайду келех! Знайду! Чи на землі, чи в глибинах вод!.. За життя чи по смерті[403]… Хоч би довелось шукати аж у Тартарі[404]!

— А пам’ятаєш, що я тобі говорив, коли показував той келех? "Хто йде за ним, тому в дорозі його сліз не обітре ніхто!"

Пилат знизав раменами:

— Кожний з нас плаче на цьому світі! Хоч часами й без сліз… А чи може хтось обтерти ті невинні сльози?..

……

І почалося ще гарячковіше шукання витанійської родини, а Марії зокрема. Вжито всіх способів і всіх заходів, якими розпоряджав намісник цезаря в Юдеї. А це долило ту останню краплину до вже й так переповненого злобою та зрадою келеха ненависті, що його так завзято приготовляли для Пилата.

Тож, нарешті, промовив Рим.

Мова його, як завжди, була лаконічна й невідмовна:

— Cedere patria[405]! — дістав наказ Пилат.

Було більш як на часі спинити пусті балачки, недопущенні для величі Риму, і прибрати до рук Юдею, що, фактично, вже чималий час була без прокуратора.

В дійсності, це вигнання не було карою Пилатові. Воно лише давало можливість непомітно усунутись у тінь. Бо Рим не забув і відібрав твердому правителеві Юдеї його заслуг.

Пилатові було дозволено замкнутись у своїх маєтках, розкинених у Галлії, на берегах Родану[406]. До його величезних латифундій кало Вієнни[407] ще додано чималий простір родючої землі благословенного півдня галльських провінцій[408] аж по Массілію.

Цей подарунок не осолодив Пилатового огірчення, хоч огірчення не було таким надмірним.

Маючи розв’язані руки й вільний час, Понтій міг присвятити всю решту свого життя шуканню келеха.

Єдине, що було гірке Пилатові, це те, що йому відбирають можливість порахуватися з Антипою та первосвящениками єрусалимськими.

Також було жаль, що ясну формулу "cedere patria" — "покинути батьківщину" треба було розуміти літерально: на справжню батьківщину, до Таррагони, Пилат вернутися не смів. Може, саме там, у Кая, й міг би знайти відомості про Марію…

Також не можна було тому, кого висилали на вигнання, вернутися до Рима. Це дуже в’язало руки.

Але для пом’якшення присуду, а особливо для підкреслення неодіозності наймення Понтіїв у Римі, таррагонським претором призначено знову Понтія Кая[409].

Вчинки сина та його заслуги перед державою мали закрити помилки батька й відсунути тінь, що впала на старовинний рід Понтіїв.

.....

На Родані Пилат не вибрав собі розкішної вілли із статуями, портиками й дорогоцінними мистецькими творами, що все дужче заміщали староримську простоту.

Його осідком стало мале, майже дике село, що про нього напевне сказав би Варрон[410]:

— … Rus verum barbarumque[411].

Не було тут ні усміхненої, блакитної далечіні, ні гомінкого моря, як у Таррагоні! Тільки озивалися до самітника Понтія. величні голоси лісів та незчисленного птаства, що в них розкошувало, як у справжніх пралісах.

Скрізь по високих узгір’ях, як лави побожних прочан, що прагнуть піднятися усе вище до неба, пнулися терасами старезні велетенські дерева. Вони панували над цілою місцевістю.

У маєтку, відповідно до розлогості приналежних до нього лісів, ланів і пасовиськ, були просторі, великі будинки. В них вміщалося багато людей, бо ж великі земельні простори потребували робочої сили.

Панський дім стояв, як було тодішнім звичаєм, серед будівель. Немов храм посеред військового табору! І дійсно, маєток дуже нагадував собою військову колонію. Весь денний порядок праці й відпочинку розплановано так, як вояцькі вправи по таборах.

І це сподобалося Пилатові.

Гадав: поки розіслані скрізь посланці привезуть відомості, де може бути Магдалина з келехом магів, він згадає свої молоді літа й буде сам керувати працями маєтку. Але швидко виявилося, що землі, яких Пилат взагалі раніше ніколи не бачив, тепер не потребували його особистого нагляду.

Залишалося погодитись із давньою сентенцією колишнього приятеля й друга з молодечих літ, Руфа з Таррагони, який говорив:

— Земля — як жінка: коли її покинути, хоч і ненадовго, вона стає чужою!..

Тим часом кожен роданський villicus[412] того чи іншого фільварку був такий відданий своїй праці й так вправлений у найменших подробицях господарювання в тутешніх обставинах, що без очевидної шкоди для справи їх не можна було не тільки усунути, але навіть коректувати.

З перших же днів господар переконався, що всі його розпорядження були шкідливі й не відповідали місцевим умовам. А Пилат твердо тримався засади, що неуспіх всякого приватного підприємства, особливо ж аграрного, є явною шкодою для держави, чого добрий civis romanus[413] не може собі дозволити.

Пилат, що був так дуже призвичаєний до безперестанної праці, несподівано залишився безчинним глядачем, без власного субстрату, без своєї стихії, всіма покинутий… Уперше в житті почув себе дійсно старим, нікому і ні на що не потрібним!..

І погас.

От прогуло над головою, як вітер, минуле вже життя… Вилилось бурхливим потоком, зриваючись із стрімких скель, лишаючи на ущелинах шумовиння, а на дні — гіркий осад і оману…

Що ж лишилося у басейні життя? Пригорща каламутної, багнистої "води життя", що просочується далі… Затримувати її марно! І… чи ж варто?

А скільки було проектів, планів, мрій!.. І тепер, може, найприкрішим здавалося саме те, що більшість тих планів, проектів, мрій здійснено доцільно, продумано, з користю для себе, своїх близьких і держави…

А от же, виходить, ніби все це було непотрібне… марне… безглузде!.. Ні він, ні його родина не користуються й ніколи не скористаються його надбаннями… А Рим? Мав би це все й тоді, коли б Понтія Пилата взагалі не було на світі!..

Були то тяжкі думи… Але чи не найтяжчою була думка про Прокулу…

Її відсутність підкреслювала чорною лінією жалоби повноту його самітності й опущеності.

Але виходу не було.

Вимагати її повернення? Римський патрицій та eques[414] не міг собі дозволити цього! Завернути можна хіба рабиню — але не матрону.

Просити? Як Катул[415] — Лесбію[416]? Це не личило ані його вікові, ані його гідності.

А втім, Пилат знає Прокулу! Знає й те, що вона ніколи не забуде і ніколи не простить йому його зламу.

Юдей Йосиф з Ариматеї, один із найближчих приятелів Раббі Галиленського, простив Пилатові його злам, хоч цей злам привів до смерті його, Йосифового приятеля, Раббі…

Але Прокула?

Прокула цього зламу ніколи не простить! Дарма, що нікого з її близьких цей злам не привів до смерті. Але… скинув Пилата з п’єдесталу, на якім він стояв для Прокули!..

Кай?

Для кожного юнака життя починається тільки від нього самого! Від хвилини, коли він самостійно, як юний орач, покладе свою руку на плуг життя!

У нього своє щастя, свій світогляд, свій світ!.. З його листів, аж надто нечастих, стриманих і з виразним підкресленням синівської пошани, Пилат вичитував ненаписане: син, як і дружина, перестав бачити в ньому взірець для себе.

Причина? Злам! Упадок з п’єдесталу!..

І от, як старий пень, що з нього виріс молодий і сильний паросток, Пилат може мовчки трухлявіти в своїх неоглядних лісах…

Чекатиме, поки не вдарить у нього грім… або поки сам собою не спорохнявіє. А вітер рознесе його безвартісну порохню… Отож, як старому пневі, родиною йому міг бути тільки ліс…

У ньому знаходив Пилат повну самотність, інколи протягом цілого дня не говорячи ні до кого жодного слова…

В нечинності та зневірі в життєву мету, Пилат швидко трухлявів… І в міру, як слабшало в ньому бажання жити, міцнішали немочі, яких не поборював, поки вони були тільки в зерні. Ще недавно твердий, грізний прокуратор Юдеї з кожним днем ставав тихіший, безпомічно слабший.

Був, як безнадійно хворий, що для нього ясне одно: незабаром прийде кінець.

Останнім листям обсипались думки… Навіть уже не тяжіли журбою чи болістю! Були безвартісні. Справді, як сухолист, що йому вже ніхто й ніщо не може повернути ні життя, ні барви…

— Ніхто й ніщо! — промовили Пилатові уста.

І звук власного голосу пробудив його до дійсності.

Пилат був сам, як і завжди тепер. Не хотів бачити коло себе нікого, навіть свого лікаря.

Однак чутке вухо виявило чиюсь присутність у шелесті зелені, що обвивала терасу.

Пізнав раба Едуена, одного з тих небагатьох, що не були відпорні панові та що їх послуги він приймав без незадоволення й роздратування. Невільник стояв у покірливій позі, прохаючи дозволу на слово.

Пилат дозволив поглядом. Тоді Едуен з радісною усмішкою почав вимотувати із свого плаща щось темне.

Вираз рабового обличчя став милий, приязний, співчутливий. Немов не до пана, а до рівного собі віком і становищем прийшов, як приятель.

— Ясний пане! — всміхнувся радісно на повний рот. — Я приніс ось що!

І на простягнених руках, як подають на стіл полумисок, Едуен подав панові живого молодого зайчика.

Звірятко спокійно дивилося гарними, як вогкий агат, чорними очима на нове оточення й незнайому постать. Ворушило чорними вушками, однак до втечі не схоплювалося. Навпаки, довірливо витягло сірувато-гніду голівку, коли Едуен поклав його панові на коліна.

Пилатова рука машинально доторкнулася м’якенької вовни звірятка.

А Едуенове обличчя освітилося людською приязню, без тіні рабської підлесливості. Зігнувшись, і собі погладив чорні вушка зайчатка, що гнідо-сірою грудочкою вмостилося у фалдах білої м’якої Пилатової туніки.

— У лісі, ма-а-нюсінького знайшов його… — показували вищербленого зуба Едуенові уста з-під довгих звислих вусів[417].

— І от… приручив[418]!

Підняв на Пилата несміливий погляд.

Але голос раба діткнувся Понтієвого серця, як рука приятеля, що стискає дружню руку…

— Не галасливий… тихесенький!.. Може, розважатиме ясного пана…

ТПилатові пальці знерухоміли на пухнатій спинці тваринки.

Щось затремтіло в серці твердого прокуратора Юдеї… Щось озвалося далекою луною…

Хотів промовити, але слів не знайшов, на очі набігали сльози… Тільки хитнув головою… давнім звичаєм — двічі.

Едуен зник.

А Пилатові ще довго здавалося, ніби Прокулина тепла рука теплим дотиком затрималася на його повіках…

Раптом почув себе ще меншим, безсильнішим і таким самітним, покинутим!..

Важко зітхнув:

— Жаліють мене… навіть власні раби!.. А вона… вона…

І голова з твердими рисами, з гіркою глибокою зморшкою біля опущених кутиків уст, опустилася ще нижче…

……

З того дня на кожному кроці Пилат помічав вияви співчуття у своїх рабів: і в несміливих поглядах їхніх, в обережних рухах, в зітханнях, що іноді зривалися з їхніх уст. Розумів, що в тому проглядає людська добрість, а не слухняність чи страх невільничий.

І це гостро пекло колишнього можновладця… Як милостиня… від якої не міг відмовитися, щоб дожити віку!..

Лікар Антимах, мовчазний грек, був єдиною особою в маєтку, що знала, з чого починати розмову, й могла викликати Пилата на розмову.

Але лікар також бачив, що його пацієнт, хоч фізично ще дужий, не потриває довго, бо не хоче жити!

А все ж таки часами лікареві пощастило викликати Пилата на розмову. Тоді, як у власних думках, вимовлених уголос, Пилат шукав пояснення своєї меланхолії. Але для цього мусіла з’явитись причина.

А такою причиною був або синів лист, або повернення когось із посланців, що приїздив повідомити про повну відсутність слідів Магдалини після відплиття барки з Таррагони…

На Таррагоні обривалися всі сліди. Власне, це була тільки єдина літера на табличці, замість цілого слова… Відпала навіть можливість якихось припущень! Для мозкової чинності залишалась тільки одна сфера — згадки! І тільки оті спомини про минуле були єдиним субстратом, на якому Пилат ще тримався при житті.

Але Пилат не хотів наслідувати всіх римських сенаторів на відпочинку, що на старі роки писали свої мемуари. Про що, власне, міг би він писати? Впускати юрбу в своє інтимне життя? Життя з Клавдією Прокулою?

Чи про те, що його переможено підступом і лукавством?

Чи виправдовуватись, що перемогли "переможені", на яких він наступив своєю сандалею? Якими так погорджував, що навіть не вважав потрібним тримати в Єрусалимі цілої легії вояків[419]? І знов повертався до основного питання: що ж, власне, звалило його?

На око виглядало, ніби той процес у Пасхальні дні…

Але процес був тільки приключкою. І Пилат зловився на ньому, як жовтодзьобе пташеня в сильце, що його наставив негідник без сили, без честі, без сміливості!..

Дійсно, фатум[420] не тільки посміявся над Пилатом, а просто плюнув йому в обличчя!

І знову, як після процесу в Єрусалимі, Понтій перестав спати…

— Помре нам пан!

— Швидко помре! — перемовлялися невільники.

Але що невільникові панова смерть? Помре цей, буде інший! Хіба здихаєшся рабства смертю пана? А все ж таки невільники співчували. І знайшовся навіть такий, що пожалів пана не тільки словами, але й учинком.

— Ні! Це не чари юдейські, як дехто каже! — прийшов до остаточного висновку раб Едуен. — Це заподіяли так нашому панові ображені боги! Боги нашої землі. І саме за те, що ставить вище них своїх римських богів! Треба одного: перепросити Тараніса та Беліссену[421].

Ось піде Едуен на тяжку прощу в бездорожні ліси… І коли пощастить йому дійти, випросить панові здоров’я й життя!..

Умовив управителя, випросився:

— Піти панові по лік!

— Що ж, — міркував управитель, — коли з доброї волі зголошується раб, що йому ось-ось вийде воля! Цей не втече. А надто Едуен!

……

І подався Едуен спочатку вздовж Родану.

Потім звернув у дикі хащі, на несходимі гори, до малоприступних вишин.

Там-бо, в глибоких печерах з таємними входами, виходами й переходами, живе мудрість старовіка, друїдська, що її римська зброя позагонила аж у неприступні нетрі землі[422].

Є ще там і жерці й мудреці! Знають вони таємні сили, говорять з ними про все!..

Як би ж не знали вони й про ту приховану "істину", що так за нею пан побивається?

І чує Едуен, як шепотить вітер у старезних кронах дерев:

— Іди, чоловіче, просто до віщої діви… Вона знає…

Мабуть, що знає!..

Тільки ж Едуена бере сумнів: чи не ліпше все ж таки було б до друїдів? Ще змалку наслухався про них чимало. Тато аж двічі ходив до них на прощу. Дуже мудрі вони! Аж тяжко простій людині зрозуміти, що саме вони віщують, чого навчають…

Золота не беруть. Кажуть на нього:

— Зло! Жовте нещастя!

Подарунків не хочуть. А поміч і ліки дають за спасибі.

Кажуть лише:

— Богові дякувати!

А якому саме богові — не кажуть! Не забороняють кланятися жодному… Бо говорять:

— Бог єдиний для всіх… Тільки кожен нарід його по-своєму називає, своє наймення дає[423]…

Незрозуміле це Едуенові… Як-бо це так? Стільки народів на світі, а в усіх — один-єдиний бог! Той самий? Ще й нібито всіх, усі ці народи, він один і створив?..

Щось тут, певно, не так!..

Дивиться на верхи дерев Едуен, а вони лише вітами хитають, мовляв:

— Де ж тобі, людино, таке зрозуміти!

— І таки правда! — погоджується Едуен. — Де ж би таке можна було збагнути?

Зітхає. ЗакруЧує за вухо довге пасмо волосся, що виростив собі, як старий звичай каже, на виголеній голові[424], — і йде все вище, все далі…

Друїди знайдуть раду! Вони-бо знають багато, якщо не все на світі!

Не дурно ж вони з небесними духами говорять… А духи до них по веселці, як по повітряному мості, спускаються…

Аби лише дійти до їхніх печер!..

Там є ті таємні могили невідомих істот… Ніби також людей, але таких, що то ще перед людьми Землю-Матір топтали…

Кажуть-бо ті, що знають усе, що вже три тисячі літ обминали дощі ці могили, аж поки вони на поверхні землі не з’явились[425]…

— Три тисячі літ! — міркує Едуен.

Добре ж, якби він міг собі уявити, чи це дуже довго. Але Едуенова уява не вельми велика. Не вистачає її, щоб уявити собі ті істоти, що були ще "перед людьми"…

Знає він тільки, що полишили вони друїдам чарівний камінець каллаїс.

Едуен цю назву добре знає! Навіть у дитинстві бачив той святий камінь на власні очі! Ба, навіть цілував його!..

Бо то камінь вічного щастя, а дехто каже: камінь вічного життя[426]! В’ються думки Едуенові, в’ються все вгору й стежки, в доброму, без хижого звір’я друїдському лісі[427]…

Неначе вже веселіше шелестить і гомонить той високий ліс, що з небом говорить і над головою людини перекочує хвилі повітряного шуму… Аж здається Едуенові, що новою силою наливається його тіло…

Неначе він тільки що вибрався в путь!

Бо ліс — це рідний батько! Рідний дім! Тільки в лісі захист і безпека.

В лісі скрізь їжа! І джерела студені, чисті, співучі… І ліки… Й зілля чарівне! Все — в лісі!

Та ж у лісі, — в побожному зворушенні оглядається на один і на другий бік Едуен, — та ж у лісі таки й самі боги живуть!..

А в хащах, куди не повернешся, ліворуч і праворуч, попереду і ззаду — скрізь кують зозулі… Цілий тисячоголосий хор зозуль!

Крешуть світлі іскри молотками, обмотаними шовком…

І вилітають іскри, легесенькі, срібні, високо-високо… широко-широко… аж згаснуть у вогких глибоких лісових пущах… Розлітаються гущавинами, вигаслі, як холодні капки… без жодного блиску… Щось розпирає широкі груди варвара. Туга чи щастя?

Якби Едуен знав, що це таке?! Таке-бо воно йому незвичайне… без назви те почуття… Й таке п’янке… гарне!

Почуття волі, свободи…

……

— Так кажи! Кажи ще раз, Едуене! Мідянокоса та пророчиця, кажеш?

Допитується й перепитує Пилат. І не може відвести погляду від галузки омели, від оливного віття та тернових шпичок, що їх приніс йому Едуен із своєї прощі до друїдів.

— Так кажи! Кажи ще раз, Едуене!

Пилатова думка спалахнула давно вже забутою радістю:

— Вона це!.. Магдалина! Вона!

І збудилась так давно вже приспана енергія…

Зазвучала в ній якась нова, раніш незнана Пилатові нота.

Було в ній щось тепле, хвилююче, що викликало тремтіння серця…

Поривало подивитися на всіх приязно, дати комусь радість, співчувати, підтримати, виявити ніжність… Так, ніжність… таку незнану Пилатові!..

Ожила осяйна мрія й освітила прийдешнє… Ні, більш як мрія — надія стала, як ростральна фігура на кораблі його життя!

Ці почуття постали такою могутньою хвилею, що залили раптом увесь світ… І несли Пилата в невідомий край… у ясні простори… без меж, без кінця!..

Пилат зітхнув з полегшенням, немов скинув із себе тягар, що тяг його на дно… З’явилася мета в його житті!

Схотілося жити! Жити, щоб знайти келех магів, цю єдину в світі дорогоцінність! А знайшовши, Пилат не пожаліє всього свого майна, всіх своїх сил, щоб навіки забезпечити келех…

Вкупі з Иосифом Ариматейським спорудять вони в неприступних горах нездобутну схованку для святого келеха… Доглядатиме його пітоніса, Маріам з Магдали.

Будуть при ньому сходитися "охоронці келеха", що про них згадував Ариматейський. Сходитимуться за великим столом круглої форми, щоб не можна було нікому сісти вище або нижче. А стіл має бути з лазуриту сяйливо-синього, як небо!..

Пилат, суворий прокуратор Юдеї, мріяв, як… юний Кай!

Раптом надбігла думка: чому Йосиф Ариматейський, чужинець, походженням з народу, що знає лише помсту й ненависть до "несвоїх", міг вибачити Пилатові, що, маючи владу, не оборонив Йосифового найулюбленішого Раббі?

Згадалися давні зустрічі, розмови з Йосифом. І з них вимоталася думка: бо Любов була підпорою Йосифовою!..

Любов, що не потребує жодного людського "права", "справедливості", бо вона вища над усе. Їй Вистачає самого милосердя, необмеженого милосердя й прощення, так само необмеженого, бо вони увільняють від тягарів, від усіх пут…

Тож не чекати й хвилини!

Едуен знайшов дорогу. І Пилат мусить негайно вступити на неї! Ще сьогодні вирушає він по келех!

Іншої мети він уже не матиме ніколи!

І летить одно за одним Пилатове розпорядження:

Щоб за годину був готовий до довгої мандрівки великий прогулянковий човен на восьмеро веслярів з доброю каютою.

Щоб негайно понад берегом виїхало десять вершників з десятьма вільними кіньми…

Щоб погнали ще під ніч восьмеро сильних мулів, навантажених їжею та всім необхідним для таборування в лісах…

Щоб на човен узяли всякого запасу на сорокаденну подорож, — таку, як була подорож Едуенова.

Едуен дістав волю за принесені відомості. Він і поведе виправу вже як вільний. І, як вільний, дістане за це нагороду.

Але, нехай ще, поки будуть скінчені приготування, слово по слову, розповість, що казала віща діва.

— Найясніший пане, сказала так: "Захована істина принесе мир душі, пораненій тернами". Отже, й дала тернину. Потім сказала: "Як омели, не на землі, а на посвятних верховинах треба шукати її". Та й дала омелу. А потім ще сказала: "Спрагу серця втишить келех Вічної Радості". Достеменно так сказала!

Хто ж, крім Магдалини, міг би говорити такі слова? Хто, крім мідянокосої, може знати про "келех", "терни"?..

Він же сам бачив також ті терни на голові Раббі!.. І Магдалина знає, що ті терни поранили й Пилатову душу…

І в думку не приходить Пилатові, що та віща діва вершин не може виглядати вже такою мідянокосою… Чи ж не проткали ці роки срібними нитками Магдалининих кіс? А та віща діва вершин, говорить Едуен, "молодесенька, як місяць-молодик"!

……

Прийшли управителі. З ними лікар Антимах.

— Чи все готово?

— Так. Але надходить страшна хуртовина… Треба перечекати ніч, а вирушити тільки завтра.

— Що сказав — сказав! — гукнув Пилат, аж затрусилися підвладні.

Не чули ще ні від кого такого голосу й такої владної мови.

— Одужає наш пан! — заговорили між собою раби. — Хоче жити! І житиме!

Лише одно турбує всіх: і лікаря, й управителів, і рабів:

— Як же можна рушати в такий день? Завтра ж бо День Зустрічі!

Сьогодні вночі на недоступних усім, тільки самим друїдським жерцям відомих верхах, мають зібратись ті довговікі велетні Дужі[428], що в їхніх могилах[429] знаходяться шматки каллаїсу…

Щороку восени, коли то заходить над вечір остання літня громовиця, на крилах її блискавиць прилітають таємні, тисячі літ уже неживі, велетні Дужі…

Прикладаюсь вони шматки каллаїсу один до одного, щоб скласти з них ту Велику Таблицю, на якій написані слова таємного заповіту Передвічної Віри, що її розбили та розкидали прадавні люди…

Тож у такий день, власне вечір, ніхто не насмілюється виходити поза обійстя. А тим більше — бути на ріці[430]!

Але пан: "Що сказав — сказав!"

Коли ж лікар, на загальне прохання, насмілився все розповісти, пан зовсім став якийсь чудний. Зрадів, як мала дитина!

— Що ж написано на цій таблиці?

Перепитали всіх, що були у дворі: може, хтось чув?

— Чи не написано, — каже пан, — про такого володаря, що "володарство його не від світу цього?"

Хто ж це знає?..

Може, й панові відомі друїдські таємниці?.. Може, й він цю таблицю читав? Тож такому, звісно, не страшна й остання громовиця напередодні Дня Зустрічі!

.....

Того ж таки вечора виправа вирушила — і водою, і суходолом.

А хуртовина вже гонить над вершийами гір свої гуркотливі буруни…

Корони кількасотлітніх дубів угинаються в поклоні таємним силам. Віти лісових велетнів хльостають повітря та хмари, як хвилі — береговий пісок… Із сичанням та грізним шумом перекочується зелені хвилі лісів…

Стемнів зелений, як очі кельтських дівчат, Родан.

Фіалкові тіні, мов кружала під заплаканими очима, налягли імлистою болоною на гори. Бояться й гори! Зажурені, сумні, немов постарілі…

А блискавиці раз у раз пришпилюють чорно-синю небесну завісу до стерплої землі… Мабуть, щоб не звідали смертельники нічого з посвятних таємниць вічності.

А дощу нема! І це найгірше, бо ж відомо кожному, що суха громовиця кидає на землю смерть.

Тяжко змагаються гребці з силою хвиль…

Рипить, немов стиснутими зубами скрегоче, давно вже не вживаний човен.

Але Пилат нічого не бачить довкола себе. Нічого не чує.

Став на самому передку, закритий від гурагану рострою, та дивиться вперед. Там, напереді його мета!

І бачить: просто на нього йде людська постать…

Буйна радість, нестримна, як буря, що шаліє довкруги, пориває Пилата.

Те, чого він шукав, само йде до нього!

Не доторкаючись навіть кінчиками ніг до спінених хвиль, осліплююча красою більш, ніж блискавка світлом, Марія з Магдали!.. Вона!

А в руках її — зелений келех!

Пилат хоче радісно скрикнути, та слова згасли на устах, залитих першими тяжкими й теплими краплями дощу…

До дна душі схвильований, ошалілий Пилат вириває ться з рук лікаря та слуг, стусанами валить навзнаки кількох із них… Відриває від себе всі руки, що тримали його, підіймає ногу над облавком…

В ту хвилину біля самого човна, саме в той шум, що його ріже передок баркаса, впала велика світло-фіалкова блискавка-куля…

Човен, як схарапуджений кінь, підняв угору свою велику корму, і важке Пилатове тіло з руками, витягненими вперед, сторчголов злетіло з облавка[431]…

## XIII. МІЖ ДВОМА БЛАКИТЯМИ

"… Чи ж уже таке велике нещастя — жити на добровільно вибраному вигнанні, в самоті й мовчанні? Доки прагне, ніколи й нічим не може бути сите людське серце…"

Прокула сперлася головою на руку.

Каламос, що його тримала в руці, доторкнувся її вже посивілого волосся.

"… Доки не сповниться спрагою за речами вічними… Дивне це, незгідне з логікою, щоб ця остання спрага втишила всі попередні ненасичені спраги…"

Затрималась на хвилинку і знову нахилилася над сувоєм.

На терасу ввійшли Аретуза, також уже значно постаріла. Матрона тільки труснула головою, й рабиня зникла.

Але розвіявся й сполошений настрій. Думка збочила.

Прокула вже не взялася за каламос. Сиділа за столом і думала.

Скільки вже їх минуло, цих років "добровільного вигнання"!

Як її колишній життєвий ідеал і взірець, Корнелія, донька Сціпіона Африканського, Понтія Прокула доживає у своїй віллі, на Мізенській косі вечір свого життя…

Але ж не приятелям-філософам розповідає свої думки, спогади, відгуки минулого, як це робила мати Ґракхів, а мовчазним сувоям повіряє Прокула свої відгуки минулого, що були колись життям!.. Життям, витканим із радощів і болісті.

Що ж інше залишилось їй? Тільки розмова з колишньою самою собою…

І от, componere commentarios, писати мемуари стало для Прокули, як і для багатьох її сучасників, не лише розвагою, але перетворилось на самий сенс її життя.

Згадала Корнелію, матір Ґракхів, і постелились димом вівтарним її слова:

"Коли ж уже наша родина перестане діяти, немов у гарячковім маячінні?"[432]

Був це немов злий глум долі, що саме наостанку, в Єрусалимі, перечитували вони удвох з Пилатом оці листи матері Гракхів до її другого сина, що хотів продовжувати діло вбитого брата…

Виїжджаючи з Рима, колись Понтій замовив для Прокули в доброго, вправного скриба ці "Листи Корнелії", хоч сам Пилат не поділяв ідеалів Ґракхів…

Ось вони, ці листи, рівно й чітко переписані на світлому пергаменті. Завжди має при собі Прокула ці невеличкі сувої. Любить їх, як близьких приятелів. Бо в них живе той невмирущий, твердий, справжній римський дух Корнелії.

Чи ж думала тоді, в молодості, Понтія Прокула, що слова Сціпіонової доньки стануть немов її власними? Чи ж не могла б і вона нині сказати Пилатові цитатою з цих листів:

"Боюся, щоб твоя хиба не принесла тобі таких болістей, що ніколи вже більше не матимеш спокою…"

Думка побігла в минуле…

Погляд спочив на блакиті неба, подвоєній у морі.

— Procula a terra[433]! — всміхнулась сама собі журливо. — Чи ж не вкладам Геній-покровитель[434] людини пророцтво на ціле життя в найменння, дане людині при народженні?

З невеликою фамілією рабів замкнулася Прокула від світу в своїй віллі.

Була це оселя, як великий кам’яний корабель між двома блакитями неба й моря… Але був це корабель, який не причалив нікуди й ніколи. Бо заблудив він у тих безкраїх просторах двох блакитей, що не мають ні меж, ні кінця…

Заблудив, спинився й забув: звідки він ішов та куди саме простувати. І де пристати?

"І нові течії занесуть тебе, мій човне,

В солоні простори морські… Що ж робиш ти?"

… Раптом пробринів у Прокулиному серці безсилий, журний акорд Горацієвого[435] вірша.

Сум злетів на Прокулину душу, легкий, як попіл із спаленого кадила, що його ледве можна доторкнутись. Без терпкості й без жалю…

— Як же давно!.. Як давно все це було!.. Тільки "було"!.. Чому ж ще й сьогодні озивається, мов зачеплена струна?

Римлянка кров’ю й духом, Прокула трималася певно прищепленої їй у душу науки батьків:

"Свідомо уникати всяких ознак ніжності, як проявів занадто легкодухих і тому негідних справжньої матрони".

"Ніжність — причина багатьох слабостей!" — то був один із улюблених афоризмів її батька.

Тому Прокула прагнула до втримання в собі твердості духа в боротьбі з життям. Якщо цього треба, а це ж є обов’язком кожної справжньої римлянки, вона мусить бути героїчною.

Але слід уникати непотрібних страждань. Бо вони, як іржа, з’їдають конечні для перемоги сили.

І Понтій цінив цю твердість вдачі своєї дружини. Як він любив її ясно-тверезий світогляд, що забезпечував їй назву "Юстіція", яку їй давали майже всі! І ту віру всіх довкола, що "Прокула завжди має рацію!"

А отже, Понтій, також такий зрівноважений і безсторонній, як "право", як "вага", Понтій, що при всіх обставинах умів зразково володіти собою, як же мусів він змінитися, коли міг їй сказати такі недопущенні слова:

— Не пізнаю тебе, Клавдіє! Не тільки твій дух, але й обличчя твоє змінилося, стало мені чуже!

Чуже!

Вона, Понтія Клавдія Прокула, "чужа" Пилатові!

"Чужа"!

Це слово стало межею. Від неї почалась Пилатова хвороба духа і Прокулине… вигнання…

Каламос швидко побіг пергаментом, як переляканий краб по піщаній мілині морського берега:

"Пилатова недуга об’явилася з ментом, коли він уперше в житті злякався. Тоді Пилатова душа, як шалька невірних терезів, не могла вже справно й певно чинити справедливість, "відважувати" її. І тоді "Справедливий" перестав бути самим собою".

Спинилась. Сперлася на руку й згадувала подробиці тих давніх, а все ще свіжих подій.

Немовби то було вчора, так бачить. І чує Прокула, з яким запалом Кай говорить:

— Для священиків юдейських він "неправовірний" і занадто байдужий до земного "царства Ізраїльського".

Кай говорив про того філософа Галилейського, що ним тоді захоплювався.

— Коли б запанувала його наука, не було б "народу, вибраного Богом"… Усі були б однакові, всі рівні…

А Секст Корнелій, що знав юдеїв наскрізь, додав з усмішкою:

— "І прийдуть римляни й заберуть нас…"

— Зайва тривога! — знизав плечима Пилат. — Римляни вже прийшли!

Говорив з такою погордою!.. І як же швидко зійшов той зневажливий усміх з його обличчя!

А натомість з’явився страх, страх перед життям, перед доносами, інтригами… Страх перед усіма вступив у Пилатове серце…

Цей страх вигнав спокій з його душі, ясність з його думки, зігнав сон з його повік… Вигнав мир з дому, відтрутив її, Прокулу, від хатнього вогнища… А натомість наповнив усе самими химерами…

Метою життя стало шукання мізерної дерев’яної таблички… Потім огорненого забобонами "келеха магів"! Таж то личить східним мрійникам або Прокулиній казкарці Паренді, що живе поза життям. Але не певному духом, зрівноваженому й непомильно-логічному, як сам Рим, Пилатові!

Так усе це дивно… ніби, дійсно, були в цьому якісь чари юдейські!

А Пилат на старі літа також ніби змінився… І виглядом, і душею. Став ніби більш іберійцем, ніж римлянином!

Може, це кожен на старі роки стає Подібніший вдачею до своїх років юнацьких?.. Як зморщена бабуся до зморщеного беззубого немовляти!..

Думка Прокули відскочила набік.

Взяла каламос і записала:

"Чи ж тільки те, що вийшло поза межі часу та перестало змінятися, стає вічним, постійним? Здається, що так".

— Постійне й певне на світі тільки одно: Gloria Romanorum[436]! — спокійно й упевнено говорив колись Пилат. — Тільки Рим зв’язує світ із вічністю! — повторяв він не один раз.

Тоді, того нещасливого дня, вона, Прокула, сказала на те у відповідь:

— Раніш і мені так здавалось. А отже… є ще щось інше! Понтію! Така думка мені здається… дитячою забавкою. Моя душа вже вийшла з дитячого віку…

Не встигла договорити, як бурею налетів Пилатів гнів: вона, римлянка, може говорити таке блюзнірство?

Ще сьогодні бачить Прокула, як відразу налилися кров’ю Пилатові очі, мов очі роз’яреного бика, що націлив роги на ворога… Бачить нервовий тик, що зціплює йому щелепи.

То йому… Йому, кельт-іберійцеві з Таррагони, Рим ближчий, ніж їй, родовитій доньці стількох поколінь славних квіритів?

Прокула не може спам’ятатись: чи ж це перед нею Понтій — стриманий, зрівноважений, незмінно холодно-спокійний, безсторонній і точний, як сама Справедливість, якій він служить?

Прокула ще тоді збагнула той вибух… Але яка?..

Відтоді почались темні дні… Важкою, повільною хмарою проповзали вони над Прокулиним життям. І притолочили той квітучий сад її життя…

Великий пес тихими кроками наблизився до Прокули й силкувався покласти свою голову їй на коліна. Погладила його. І помітила, що в неї тремтить рука…

От хто залишився їй, самотній на світі, хто співчуває їй, тій, що була матроною Клавдією Понтією!..

Ні! Не "Клавдія" й не "Понтія" більше…

Бо "Клавдія" — це дитинство, юність, батьківський дім, сподівання життя!.. "Понтія" — це розквіт, повнота сили, енергії, щастя, здійснених сподіванок… Усе це безповоротно минуле!

Сьогодні вона лише Прокула, без сподівань і без надій… "Procula a terra!" "Далека від землі…", далека від людей, від життя…

І це треба собі добре усвідомити. Треба спокійно панувати над собою, глянувши в вічі тієї дійсності, що нині стала її, Прокулиним, існуванням.

Випростувала ще струнку постать.

Дитина або раб, безпомічний і безправний, як мала дитина, нарікають і плачуть від болісті, від удару, образи й від страху. Людина ж вільна й дозріла з гідністю приймає неминуче.

Фіалкові тіні загортають жалібним завоєм небо й море. Заколисане морськими хвилями, денне світло вкладається до сну.

Сувій на столі ледве біліє…

— Я мушу знати, хто ти: римлянка чи Римові чужа! — болісно вдарила в серце згадка…

Чим же могла відповісти Прокула на таке запитання тому, чиє найменння з гідністю носила стільки літ? Чим, як не від’їздом на добровільне вигнання?

Бо ж Понтій, що перестав їй довіряти, що потребує доказів і запевнень, перестав бути її чоловіком. А жити з чужим як із своїм чоловіком римській матроні не личить.

І німою мукою потяглись перші тижні цих уламків життя. Та з часом Призвичаїлась зносити їх, як звикає військовий ветеран жити далі, маючи лише одну руку, одну ногу або лише одно око…

Думала: знайде полегшення болісті в Таррагоні. Але колишні щасливі згадки з кожного куточка виглядали, питаючи: "Пам’ятаєш?"

І тільки роз’ятрювали рани.

Каєві й Руфілі в розквіті їхнього подружнього життя чим могла бути Прокула? Хіба тією мумією, яку вносять у залу під час єгипетської гостини, щоб нагадати: "Радуйтесь і веселіться, поки на це час! Бо потім будете, як я".

Щасливі, як і ті, що назавжди втратили щастя, не потребують присутності сторонніх осіб. Щастя потребує широкого простору, бо його ледве вміщає людське серце.

Жалобі ж та смуткові тісно й у всесвіті. Бо сум безмежний, як безмежні ці блакитні пустелі, небо й море…

І Прокула не залишилася в Таррагоні.

Дотик руки збудив матрону з глибокої задуми.

Аретуза схилилась над своєю пані.

— Ні, ні, Арете, не болить ніщо. Але говориш правду: час уже йти на ложе…

Ціла безодня розділяла ці дві жінки: невільницю й патриціанку. Однак не мали вони нікого ближчого, як одна одну. Зжилися, мов сестри-близнята.

Цілим їхнім світом стала ця "Мізенська самота". І в цім світі пані й невільниця перетворились на товаришок і подруг…

За стародавнім звичаєм, тут день починався купіллю й купіллю кінчався.

Мудрість-бо давновіка навчала: "Повторюючи купання, подвоюєш собі життя".

Тому і в Прокулиній віллі, як по всіх інсулах чи віллах багатих людей, що хотіли мати якнайменше взаємин із зовнішнім світом, на домашні терми звернено особливу увагу.

Щоб зберегти якнайдовше силу та пружність тіла, Прокула потребувала довшого, хоч і неприємного, масажу, що його робили кожного дня під ніч. Тривав він більш години. І матрона не могла б цього стерпіти без-лектури, співу або музики.

Так поєднували також забаву з користю і в публічних термах у Римі. Тож такий звичай напевно добрий і корисний.

І на Мізенській косі не занедбували цього звичаю.

Але цього вечора матрона враз відпустила співачок і лекторку.

Крім гурту невільниць ипсігіх[437], в атріумі Флори — як називали унктуарій[438], прикрашений статуєю Флори, — лишилася тільки перська казкарка Паренді та немолода жінка поважного вигляду, взута у білі сандалі.

При ній стояла молоденька псалтрія[439] з лірою.

Матрона дивилася на пружні, здорові тіла молодих масажисток.

"Немов позичають мені своєї молодої життєвої сили, — перебігла думкою.

— Махнути рукою, щоб відійшли? Чи махнути рукою на цю невдячну боротьбу з віком? Піддатися без бою?"

Ні, донька квіритів не вийде з життя нарікаючи, як немічна бабуся! Треба впасти в бою, мов воїн, що б’ється навіть тоді, коли бачить, що виграти бою не може!

— Аполлодоро! — звернулася Прокула до жінки в білому взутті. — Ти знаєш не тільки ліки, але й таємниці Аполлона-Сотера[440]. Скажи мені: чи людина повинна вмерти від недуги? Чи людському вікові є межа, якої переступити не можна?

Аполлодора зробила кілька кроків до матрони.

Рабиня поставила фотель з подушками біля широкого столу, на якому розтирали Прокулу.

— Аполлон-Сотер, доміно, провадить духа людини, яка вибрала собі цього бога за вождя, мандрівками іспитів та шляхами відкуплення. Тому й називаємо Фойбоса-Аполлона Сотером, тобто Спасителем. Але, крім духа, що є сином безсмертя, людині дано ще й тіло, дитину землі. Спочатку обидвоє мають однакову силу, і кожне тягне до того, що йому близьке. Але дух повинен дозріти аж до увільнення з тіла. Тоді він слабше тримається землі й могутніше прагне до безсмертності. Ми це називаємо: до просторів Вічного Світла. Тоді дух розірве пута, що в’яжуть його з тілом. Такий сильний дух вже не потребує помочі від

недуг, щоб визволитись із тіла. Він просто скидає його, як зношену одежу, та одягається у світло… у вічності[441]…

— Сильний дух визволяється від зношеної одежі-тіла… — повторила Прокула Аполлодорині слова.

Але, як хмарка хмарку, накрила ці слова нова думка:

— Усе ж таки, як добре почувати, що наше тіло ще здорове, міцне й бадьоре! Хоч би вже воно давно перестало бути для духа оздобною, святковою одежею, toga ferialis[442], що її беремо в свято життя… Однак ще довго може воно служити бодай за добрий та зручний похідний плащ для дальших життєвих боїв… коли вже святкова доба життя, молодість, давно відлетіла…

Масажистки зручно обернули тіло матрони й продовжували свою працю. Але одночасно немов перегорнули й сторінку Прокулиних міркувань.

Добре вчинила Аполлодора, що з Таррагонської Преторії прибилась, як посвячений лебідь Аполлонів, на цей Мізенський ріг… Жаль тільки, що не привезла з собою Гели!.. І ту малу профантиду, як і все інше з Прокулиного минулого, життя віднесло безповоротно!..

Але чи ж тільки малу Гелу-муринку втратила Прокула? Чому ж уболівати більше над цією втратою, ніж над іншими, важливішими?..

І понесли Прокулу спомини…

Різнобарвні, ясні й темні, загойдалися на хвилях пройденого життя… Пливли в безкраю блакить колишніх мрій та сподіванок…

Та мало було тих, що допливли до самого берега… Скільки їх утопилося в морі!.. Іноді й при самому відплитті!..

За давнім звичаєм, що його Прокула так любила й точно дотримувалась у всьому, мізенську віллу було вибудувано так, що з неї скрізь було видко море. Навіть із пісціни[443] домашніх термів.

Лагідно всміхалося воно з-поза колон, поміж полами розсуненої котари, заглядало до атріуму Флори.

В теплий, аж душний вечір, срібні хвилі моря, що тихо дихало, підіймались і опускались ритмічно, як груди могутнього велетня, закутого в сріблясту зброю.

Прокулині думки линули в світи мрій минулого, як хмарка ластівок, що відлітають у вирій.

Без жалю й без болісті, з лагідною меланхолією відмітила:

— Моїм мріям уже не потрібно ні надії на здійснення, ні очікування, як це потрібно мріям юності… Снам зрілого віку, як і дитячим казкам, вистачає, щоб вони були лише барвисті й гарні…

Однак спомини занадто розхвилювали сьогодні Прокулу. Душа розм’якла, стала майже елегійною…

Незвичайний це стан для матрони! Такий незвичайний, що аж помилилася: прийняла його за ознаку хвороби!

І враз визнала за слабкодухість піддатися їй. Цю безформну кволість слід розігнати живим і пружним словом!

Глянула з вдячністю на Аполлодору й Паренді.

Це мої духові лікарки!.. І обидві вони відзначені божественним натхненням!

Рабині перенесли матрону на вигідне ложе.

Легке вовняне покривало обвило відсвіжене купіллю тіло.

Збуджені життєві сили й приємна втома робили ще лагіднішим передсмак нічного відпочинку.

Прокула відпустила всіх рабинь. Залишилася тільки Аполлодорина псалтрія коло своєї жриці, а коло фонтана — Паренді, занурена у світ своїх казок.

Матрона уважно прислухувалася до Аполлодориних вияснень про хвороби духа[444].

— Найлегше недомагання духа враз може змінити всю психіку людини. Буває, що таке недомагання підштовхує людину до вчинку, цілком тій людині невластивого. А от же майже всі ті, навіть і лікарі, що прислухаються до сухості в носі при звичайнім нежиті, ні на хвилинку не потурбуються станом хворого духа. А та хворість, часами й найлегша, може знищити все життя, та ще й не лише хворому, але й найчастіш найближчим людям[445].

Прокула перевела погляд із жриці на казкарку.

"І от, усе товариство моє, — думала, — ці дві та ще Арете, моя "втілена тінь". Правду каже Аполлодора: тіло моє, хоч і постаріле, здорове. Хворий мій дух… Він, як інвалід, що повернувся з довгих походів скалічений, увесь у шрамах. І як Одіссей не знайшов дома нікого й нічого з минулого… Лише руїни того, що колись було!.. Мовчання й самітність — це доля тих, хто надовго покинув рідний дім… рідний край… Але чому ж кожен, як Одіссей, прагне бодай у думках своїх, у згадках та мріях повернутися до тієї своєї Ітаки[446]? Навіть і добровільно покинутої?"

— Аполлодоро! Чому люди найбільше вірять тим, хто говорить про щастя в іншому світі? Тим, хто обіцяє їм досконале блаженство — але не тут, на землі, а десь в Елізіумі[447]?

— Мабуть, тому, доміно, що дух досконаліший за цей видимий світ і все, що є в ньому. Тому вірять, що найдосконаліше мусить бути поза межами цього недосконалого світу!

Прокула знову поглянула на казкарку:

— А ти, Паренді, також віриш у мандрівки вдосконалення чи відкуплення?

Прокула ласкаво всміхнулася до Аполлодори:

— Чи ти знаєш, посвятна діво, що Паренді, як і ти, визнає Аполлона? Бо її бог — також Святе Світло!

— Святе Світло — одно, ясна володарко! — обізвалася, не змінюючи пози, Паренді. — Воно — єдине, як єдиним нам здається місяць на небі!

Вказала рухом голови на місяць, що вже сяяв на небі й сипав своє проміння на землю й море. Зачерпнула води з басейну й помалу випускала її з долоні розтуленими пальцями.

— Але ж, поглянь! У кожній з цих краплин відбивається цілий місяць! У кожній! Хоч у небі він єдиний. Так відбивається й Святе Світло в душах людських… Але воно — одно… Що ж до мандрівок удосконалення, то дух міняє своє тіло, як міняємо одежу, доки, одягнений у світло й сам світлий, не дійде до своєї Світлої Мети… щоб остаточно вдягнутись у Святе Світло[448]… й напитись із келеха Обнови[449]… — закінчила Аполлодора та додала, немов для самої себе:

— І келех, вічним світлом налитий, Любов на стовп поставить[450]…

Голос жриці затремтів такими глибокими модуляціями, що псалтрія прийняла це за початок посвятної пісні й обережно, ледве-ледве діткнулася струн.

Однак жриця мовчала.

Тоді й псалтрія рукою притишила-приспала збуджені струни.

Стало чути дужче голос моря, що зітхало біля вілли, завжди присутнє, хоч і невидне.

І здавалося, що не були це хвилі прибою, а хвилі вічності, що б’ються об серця цих старіючих жінок, замкнених у коло власної самітності…

Прокулі не хотілося ні ворушитись, ні розплющувати очей. Але ж слово "стовп" завжди хвилювало її. Завжди такі трагічні образи привертає воно з того часу, як у Єрусалимі ненаситний ідумеєць Ірод з отруйно-підсолодженою посмішкою показував їй "стовп бичування", говорячи:

— Це стовп бичування, до якого твій чоловік велить прив’язувати й бичувати…

— Так. Але по закону твоєї землі! — відсікла Прокула, завжди така стримана.

А здалека лунає, як тоді, у тім гарячковім сні під час першого нападу хвороби: "Ecce Homo!"

Прокула чує, як тоді, Пилатів голос… бачить, як постать Пилатова, немов із сивого диму, звивається над безоднею…

І Прокулі хочеться нестримно, шалено простягти йому обидві руці…

Але вона може витягти лиш одну.

Друга-бо, та, що з неї вже давно зникла "таємна рана", — та друга рука прикута до стовпа. Прокула не може її ані звільнити, ані відірвати…

За мить знову з’являється Пилат… Але тепер він уже стоїть за безоднею, на другому її боці. У руках у нього келех, обгорнений світлом, як місяць буває оточений світляними колами.

— Клавдіє! — ніби чує Прокула голос. — Помиляється той, хто в житті своєму шукав і шукає істини… Як би ти її могла знайти, коли ти її ніколи не шукала? І ніколи, ні в чому не помилялась?

І Прокулі вже здається, що вона не в атріумі Флори, але в садах Йосифа Ариматейського…

Сидить вона на скелі перед розщелиною, зарослою пасифлорою. Сидить невблаганна, як скеля, бо дорогу їй перегородили ті пурпурово-фіалкові квіти, що ворожать смуток і біль…

А були то лише квіти! Квіти, що не думають, не знають і не ворожать! Ні в чому не повинні квіти! Німа рослина!

В уяві, в задумі своїй, у думках Прокула схоплюється з виступу скелі й, не оглядаючись уже на "зловісні квіти", йде до тієї дикої розщелини, в якій зникли Йосиф з Пилатом.

Але… загубила стежку! Та, якою вона ступає, цілком інша, рясно засіяна фіалками, великими, темними, запашними… Квіти дивляться просто в Прокулині очі глибоким, сумним, фіалковим поглядом. Неначе ось-ось промовлять до неї…

І Прокулі згадується все, що в її житті могло назватись "ніжністю"…

Як же хочеться торкнутись рукою цих фіалок! Погладити їх, перепросити, що раніш не помічала їх…

Прокула схиляється до землі. І її вільна рука дотикається… прозорих, блискучих, фіалкових, холодних твердих гем… Це вже не фіалки, лише аметисти…

Ніжних, запашних квіточок уже нема. Натомість є дорогоцінні[451] й нев’ялі, але прозорі й холодні, як сльози, самоцвіти…

Чиї ж то сльози? Не її! Вона не знала їх… Ніколи не знала й вибачення ні для інших, ні для себе самої…

Але там далі, на луці, знову стеляться фіалки довгою дорогою-килимом… Перекидаються рівним шляхом над безоднею…

Але як тільки діткнеться їх Прокула, вони знову стають лише самоцвітами… А ці самоцвіти стають аметистовим мостом… Ступаючи по ньому, Прокула, мабуть, могла б перейти цю страховинну своєю порожнечею прірву…

Розплющила очі й ясно відчула: марні всі самозапевнення, філософічнґ висновки, фікція зовнішнього спокою. Марне товариство натхненних богом Світла істот!..

Все це не може їй замінити… Понтія Пилата, якому заприсяглася на все життя бути "Понтією, де він Понтій".

Для неї, унівіри[452], чоловік, як її власна душа, може бути тільки один. Роз’єднавшись із чоловіком, вона віддалилася й від власної душі… Живе без душі…

І знову блискавкою мигнула згадка минулого:

"Така я сьогодні глухоніма для життя, як колись була муринка Гела!" Тільки ж Гелу врятував від крокодила Прокулин наказ... А хто ж урятує її саму, Клавдію Прокулу, від тієї страшної потвори, Великої Порожнечі, що мовчки роззявила на неї свою пащу?..

— Гела!.. Якби вона тут була!

Думка-туга сама вирвалася з уст і втілилась у слова.

Аполлодора схилилась над матроною:

— Хочеш, доміно, спитати її ради?

— Хотіла б довідатись: де ж заблукала моя душа? І де стежка, що нею можу вийти з цих темних страховинних хащів? — мов крізь сон, відповіла матрона.

Бліде Аполлодорине обличчя стало цілком білим, аж прозорим і ще поважнішим. Жриця випростувалась і знаком наказала псалтрії вийти.

Паренді і собі зробила повільний рух, щоб устати. Її численні прикраси на шиї, у вухах і на руках озвалися мелодійним дзеленчанням. Але Аполлодора дала знак, щоб вона залишилась.

— У тобі дух ясний, просвітлений Святим Світлом. Він бачить інші світи. Ти мені поможеш силою свого духа прикликати сюди Гелин "Ка"[453].

І пояснила матроні:

— Дух, що вже підлягав моїм наказам, — кажуть священні книги Аполлона та Асклепіядів[454], — не може не відгукнутися[455], коли

знову покличу його для помочі хворому духом. Бажаєш, доміно, щоб я спробувала?

Прокула ледве помітно кивнула головою.

— Але світла доміна не буде гніватися, коли б той дух мене не послухав або сказав би щось дуже смутне?

— Ні. Ти знаєш мене, Аполлодоро!

Жриця пригасила світло. Залишила тільки вогничок на невеличкому переносному жертівнику перед статуєю Флори. Насипала на нього ароматів.

Дим розпустив свої кучері й розгорнувся аж понад море… як сувій-епістола, послана жрицею у невідоме.

Сама Аполлодора стала між колонами обличчям до моря. Місячне сяйво огорнуло її зеленавим серпанком.

Паренді стала навколішки й притягнула прозору загортку так, що закрила собі долішню половину обличчя, уста й ніс, щоб при молитві не осквернити земним диханням дороги духа, що його має прикликати[456] жриця.

Прокула знає, що викликати духа можна[457]. Але ніколи ще не бачила цієї містерії…

Чує, як її охоплює хвилювання. Але урочистий настрій бадьорить її й пориває…

Тихий мелодійний[458] голос Паренді вимовляє перські слова молитви.

Прокула, що навчилася цієї мови[459] від своєї перської казкарки, зрозуміла, що це звернення до фероверів[460], чистих духів.

— Боже Світла! — благає Паренді. — Поможи мені! Віджени кволість духа мого! Не дай упасти у пригніченість! Віддали від мене духа порожнечі та слів марних! І дай побачити мені славу твою світлосяйну, Передвічний[461]!

Аполлодора підіймає вперед руки, немов простягає їх назустріч комусь невидному.

Три пари очей, схвильованих, палаючих, сплітають свої погляди та стелять їх до срібної стежки, що її місяць скинув, як сходини на море.

Матрона починає відчувати, що її непевність минає, напруженість зменшується. Але відірвати очей від того срібного шляху Прокула не може: на нім-бо має з’явитись Гела…

І ось, легка тінь, як зоряна імла, зарисовується на місячній стежці… Пливе, мов квітка, що її хвилі перекидають одна одній.

— Не для марної забави кличу тебе! — схоплює Прокула Аполлодорині грецькі слова. — Але щоб помогла ти знайти здоров’я духові стурбованому, що втратив шлях свій, а віднайти сам не може. Поможи, коли можеш!.. Хай це станеться!

Тепер Прокулі тільки дивно, що так просто відбувається ця велика містерія, без ритуальної одежі, без офірної крові.

І мимоволі, самі собою, уста зашепотіли:

— Хай же Святе Світло освітить бодай мою могилу, якщо не освітило мого життя!

А в тишині лине:

— Клавдіє… Слухай мене, Клавдіє!..

Як же давно ніхто не вимовляв цього наймення! Тільки інколи в сні чула ще його Прокула…

Невже могла б бути Гелою ця… тінь, коли в ній видко тільки блискучі очі?

Вони мерехтять, ллють погідне сяйво, як шматочки струхлявілого дерева в лісовій пітьмі, але живуть власним, окремим, таємним життям!

Торкаються серця й думки… як струн ліри. Вони сумні, але такі добрі, лагідні! Здається Прокулі, що таких ще не бачила у житті…

І ось три білі стежки побігли в далечінь… розгорнулись… стали білими шляхами, що губляться на обрії. Це шляхи їх усіх трьох: Прокули, Аполлодори й Паренді.

Аполлодорин — увесь світлий, сповнений лише прагненням пізнати "таємниці духа", щоб помогти хворим, що терплять. До цього вона не потребує ні особистого щастя, ні прив’язаності до людини, ні приязні інших.

Шлях Паренді — барвиста мрія-казка. Вона їй заслонила все на світі. За казкою зник земний світ. Паренді не бачить ані людей, ані дійсності. Їй вистачає світу прекрасної уяви.

Шлях Прокули веде до Великих Сходів Досконалості.

Прокула поставила ногу на першу сходинку, що на ній написано: "Правда й гідність".

Але переступити цю сходинку, що зачарувала її своєю чеснотою, Прокула не має сили… Шукає поглядом написів на вищих сходинках, але не може їх прочитати! Занадто вони високо… далеко!.. А затриматись не можна, бо ж, коли не йдеш угору, злетиш із сходів униз. А там — безодня!..

Гелині очі світяться… хитнулись у повітрі та, мов човники, попливли до жриці.

Аполлодора швидко добула з туніки диптихон і стилос. Завжди їх мала причеплених до пояса, готових, щоб записати на них таємну мову Аполлона.

Ледве діткнулася натовщеної поверхні, стилос немов сам побіг…

"Початок і мета — Любов!" — писав стилос жриці. А рука її немов обтяглась ясною імлою. "Тобі, Клавдіє, Любов була така чужа, що ти не впізнала її, коли вона взяла тебе за руку, щоб попровадити до вишин. У цьому все: минуле й майбутнє".

Стилос спинився. Світляні очі зникли[462].

……

Сонце нового дня кинуло пригорщі сяйва й засипало ним море… Прокула розплющила очі й побачила схилену над собою Аполлодору. Ранок цілковито розцвів… Барвистою вартою стояли на його честь високі мальви коло фонтана.

— Дивний сон… — почала було матрона.

Але жриця поклала собі палець на уста:

— Закрий мовчанням посвятну таємницю, доміно! Її відслонили боги тобі. Нехай же в міцно стулених скойках душі утворюється дорогоцінна перла… Цієї ночі нас торкнувся промінь Надземного Світла…

Прокулин погляд шукає Паренді: вона лежить обличчям до підлоги, як у німому глибокому поклоні.

— Паренді… мертва, — тихо впало пекучою іскрою в Прокулине серце. Матрона звелась із ложа, взяла з вівтаря гірлянду квітів і мовчки поклала її на стужавіле тіло…

А думкою пропливло:

"Так мусило бути! Та, що не пчмічала життя, не помітила й смерті… Її існуванням була творчість. А творчість — безсмертна… Скільком обтяженим журбою, смутком, знесиленим дала Паренді облегшення… забуття болісті… відпочинок!.."

## XIV. ТІЛЬКИ ЛЮДИНА

Простий човен важко просувався зеленим Роданом.

Силуети двох плавців чітко вимальовувались у прозорому повітрі тихого вечора, що таки, нарешті, прийшов по десятиденних дощах та хуртовинах[463].

Молодий варвар-весляр злегка повернув розкудовчену голову.

На його загорілій від сонця бронзовій шиї натяглися пружні виразні м’язи. Руки міцніш налягли на весла, а весла запінили воду довкола човна. Гребець ніби сперся на них, немов застромив їх у воду, як у землю, і з зусиллям просунув човна далі.

— Вже більше дощів не буде! — вказав рухом голови на молоденького серпка майже прозорого місяця. — Он як підняв уже вгору свої ріжки!

І радісно засміявся.

Загорнений у теплий плащ, керманич мовчки кивнув головою на знак згоди.

З-під спущеної на очі кобки його погляд побіг за блискучою борозною, що її лишала за собою керма. А за поглядом полинула й скупчена в собі його думка. Обоє згубились у свіжій тіні лісових хащ, схилених над водою.

Керманич обернувся знов обличчям до човна й подивився на молодого весляра.

Мілин тут нема, особливо тепер, по цих довгих дощах. Підводних скель чи каміння також нема. Аби лише не віднесло прудкою течією…

Але молодому весляреві тяжко замкнутись у мовчанні.

Міцно вдихнув у себе повітря, що пахло зів’ялим листям та нагрітою за дня водою, і, посміхаючись ясним усміхом, звів очі на керманича:

— Аж тяжко йняти віри, щоб по таких щоденних громовицях стала от така тиша!

Керманич повернув стерно: обминув стовбур дерева, вкинутий бурею в воду.

Весляр дужче наліг на весла.

Але мовчати не міг.

— І що того дерева!.. Що того бурелому!.. І все погнало в море! Буде рибалкам топливо! І в ліс не мусять… Все в тому морі є, все!

Просунулись ще вперед за черговий закрут.

Юнак знов заговорив:

— А Цідон — мисливець, знаєш його, отче Лазаре, вчора приплив з лісу саме цією дорогою!.. Так казав він, Цідон тобто, що бачив мертвого однорога! У загаті, що вище печери… Каже: як олень завбільшки! Каже: зовсім білий… А черево отакенне, роздуте, з води висунулося… — урвав налякано.

Відкинув спітніле волосся з чола й несміливо продовжував:

— Пробач, отче Лазаре! Так сама й лізе на язик ота… стародавня… нечиста сила!.. Я вже стільки часу про ту Беліссену й не згадував! А воно, бач, не здихаєшся!.. З лісу, мабуть, лізе!.. Бо де ж їй і бути, як не тут? Вкупі з василісками[464], однорогами[465], гаддям…

І замовчав, не отримавши відповіді.

Але за кілька хвилин пробував вже з іншого боку:

— Do Aquae Sextae[466], пастирю, річ видима, догребемось!.. То ж то зрадіє пастир Максимін[467]!.. То радітиме!.. Але чи застанемо ще живим єпископа Трофима[468]? Казав брат, що то прибув з листами, ніби привезено єпископа звідкілясь, із грецького міста… еге ж, з Мілета, казав! Зо-о— всім немічного! — протяг, ще й головою захитав. — Немічного зовсім! — ще повторив. — А коли його той брат бачив?.. Ще ж і хуртовина в дорозі того брата затримала!.. Щоб не спізнитись!.. Бо що ж тоді робити?

— Не бійся, брате Севере, — озвався нарешті спокійно й лагідно єпископ Массілії, витанійський Лазар. — Як буде на те воля Божа, то й із смертного ложа зведеться. Знаєш-бо сам: і я був мертвий — аж чотири дні.

Северові очі розплющились до можливих меж. Великі й наївно дитячі, дивились так, ніби несподівано побачили не живу людину, а примару.

Дарма що, як і всі массілійці-християни, знав, що учитель воскресив з— під важкого могильного каменя їхнього пастиря Лазара. Знав і те, що пастир Лазар найдобріший і наймудріший між усіма відомими йому людьми. Але й удома щоразу, коли бувала згадка про те воскресіння, робилося моторошно.

А що ж допіру тут, у диких хащах чи на широкій воді, де повно таємних істот?.. Та ще й при місяці, в присмерку!..

"Воно ж бо воскреслий із мертвих — те саме, що покійник!.. Із гробу вийшов!.. Але ж там був як кожний мертвий! — міркував молодий варвар. І гусяча шкіра одягла голу спину Севера... А холодний піт, немов мокрим рядном, відразу обліпив усе тіло...

"Міцні ж оці чари християнські!" — з побожною пошаною думав юнак.

І кінцем весла у правій руці зробив на воді ледве помітний знак хреста.

Подивився на єпископа, що, як і раніш, сидів майже нерухомо на кормі, замкнений у своїх думках, мов дім, обведений певною стіною.

Потроху заспокоївся. Але вже не говорив. Хапався мовчки за думку-згадку, що жвавіше почала вирувати в голові...

От майже ніхто не відважувався вже, без найбільшої конечності, зайти до лісу… тепер… після Дня Зустрічі Дужів… Та що Дужі?

Вони злетілись та й відлетіли!.. Хіба мало було блискавок? Було на чому вернутися, кому куди треба!.. Але біда, що в лісах, де ніколи не було великого хижого звір’я, оселилася та облуда-потвора… Одно слово: Тараска!

Такої-бо істоти навіть за часів Дужів, що то посвятний камінь-каллаїс у своїх могилах стережуть, напевно світ не бачив!..

І стає Северові, як жива, перед очима ота страховинна Тараска…

Голова у неї, як у розлюченого бика. А очі — людські! Тіло смугасте, як у дикого кота, тільки ж велике… Більше за кінське! А лапи… страшні! Могутні, костисті, сили неймовірної! А замість хвоста — живий гад!

Север ще з дитячих літ не боявся ніколи ні бика найлютішого, ні гада найбільшого. Але тут… знов мокрим полотном накриває страх порябілу спину.

Бо ж, якби ж то Тараска дихала, як всі тварини! А то в неї вухами дим виходить! Коли ж зареве, вогняні іскри та живе полум’я з пащі вилітають… А це її отруйне дихання всі сили відбирає тому, хто Тараску побачить…

Бо можна її углядіти тільки сам на сам. Хто ж відважиться таку потвору сам-один напасти?

Север глянув знову на єпископа. І відлягло від серця… дарма, що пастир Лазар — "живий мертвець"!

Бо ж таки сестра єпископова, Марта, тую страховинну облуду-Тараску зловила! І не тільки зловила, а своїм поясом ув’язала, як

звичайного пса! Та й вивела геть... "Їж, — каже, — облудо несита, будяки, мох, гаддя різне!.. І буде тобі добре! А людям чи тваринам жодної шкоди чинити не смій!"

Ні, таки ж великі чари християнські!

І Север не має кого боятися від того часу, як став християнином! А й поготів, коли з них сам добрий єпископ Лазар, що чотири дні... Ну, про це ліпше, все ж таки, не згадувати! Бо знову сама собою ряба гусяча шкіра на спині набігає...

Цілком споночіло...

Почорніли темні хвилі... Відплив з неба й молоденький місяць. Звісно, радий спати! Як дитина! Бо молоденький!

А по зарослих хащами берегах не сплять желви. Звуками, мов разками намиста, скляного, крихкого, дзвінкого, визначають лінію берегів...

Тепло буде! Ще довго буде тепло, коли в цю пору відзиваються желви!

Однак Север спинив на закруті човна й натяг на себе свою галлійську туніку з довгими рукавами. Ще й запнув її кістяною шпонькою під шиєю.

Не було йому зимно — де ж би! Але ставало темно. Можна було не помітити, як десь хитнеться човен, і туніка сповзе у воду...

Подивився на єпископа, хотів йому пояснити затримку човна. Але побачив, що пастир молиться, як мав це у звичаю, коли день кінчався.

Тоді Север знов пустив човна на середину ріки. Намагаючись не хитати його, наліг на весла.

Вже недалеко!

Але коли б не занадто пізно допливти до печери!

Шкода, що нема вже там другої сестри єпископової, Марії! І навіщо вона відійшла з цієї печери? Кажуть: кудись у гори подалась…

Невелика ця покутницька печера. Але Лазар-єпископ та Север у ній добре відпочинуть…

Завжди там є напоготові хмиз сухий і добре кресало на ретязьку, прикріплене до входу.

Север запалить вогонь… І духи нечисті його бояться. Добра це річ — вогонь!

Кулешику собі зварять… Босою ногою намацав під лавою торбину… Є там! Удосталь наклала туди Марта і крупів, і сушеної риби, часнику, солі… Є й сулійка з оливою, свіжою, доброю, смачною!

Усміхнувся й облизався, сплюнув за облавок, бо набігла слина… Аж заплющився, уявляючи собі смак доброго гарячого кулешу…

Раптом човен, як норовистий кінь, метнувся вбік і мало не зачерпнув краєм води.

— Отче!.. Рятуй… Одноріг!..

Єпископ відкинув кобку.

Закутана імлою, що почала підійматися з води, недалеко від човна пливла неокреслена біла маса… Її контури стерлися у тьмянім присмерку.

Але образ був, дійсно, химерний: неначе водою несло трупа велетенського птаха з розпростертим одним крилом…

Лазар наліг на кермо і, привівши човна до рівноваги, наблизив його до білої маси.

Гострий, напружений зір молодого варвара пізнав:

— Людина!.. Втоплена людина…

Тепер уже це бачив і єпископ. Була це людина… в римській білій тозі! Край тоги розіслався по воді й уподібнився до велетенського крила…

Руки були розкинені навхрест. Труп наближався, немовби човен притягав його до себе.

Ще мент, і рука мерця черкнулася облавка… Неначе шукала порятунку.

Мовчазний Лазар на цей раз не витримав, плеснув руками й крикнув:

— Во ім’я Боже!.. Понтій Пилат!

……

Міцно спить у човні, що причалив у маленькій затоці біля печери, молодий дужий Север.

Спати в печері? З мертвим і воскреслим із гробу? Цього нерви молодого варвара не могли витримати!

Хто ж бо знає, які загробні таємниці розповідатимуть ті двоє? А, звісно, розповідатимуть!

Бо ж єпископ виразно сказав:

— Знаю людину цю!

Жаль Северові, що з переляку недочув, як пастир Лазар назвав того утопленика!

Може, єпископ наперед знав, що зустріне в річці цього свого мертвого приятеля? Він-бо все знає! І на землі, і під землею, і на небі! Чари! Мо-о-огутні чари знає!

Тому єпископ і мовчав цілу дорогу, що в дусі говорив замовлення!.. Север це добре розуміє!

І друїди вміють говорити з мертвими, духів викликають, де схочуть! Але мудрість християнська куди сильніша за друїдську!

Якби Север не був у тому впевнений, то хіба він був би охрестився?

А цей випадок хіба про це не свідчить?

Друїди можуть викликати тільки духа. А цей пастир християнський ще й тіло викликав! Дарма, що мертве! Та ще й звідкіль! Аж із самісінького Рима!

Север був і в самій Массілії, тож знає, бо бачив там, як великі римські пани одягнені…

І цей пастирів утоплений приятель — неабиякий пан! Коли удвох з єпископом виносили тіло на берег, ураз помітив Север, що на сандалях срібні застібки-півмісяці…

Самі срібні! А пояс! А меч!.. Самі дорогі речі!

……

Север не помилявся: в печері було чимало хмизу і кресало на місці. Правда, хмиз по дощах був вогкий, губка до кресала також… А все ж таки запалили вогонь.

Тільки хмиз дуже курів. Аж дихати було тяжко.

Тож Север відмовився від кулеші. Взяв тільки добрий шмат хліба, помащений оливою, дві головки часнику й вийшов із печери. Більш до неї не заходив: спатиме в човні…

А єпископ Лазар у печері схилився над трупом прокуратора Юдеї, вже понівеченим кількаденним перебуванням у воді.

Приглядався до опухлого обличчя, по якому скакали рожеві відблиски вогників багаття. Здавалося, що різні вирази запиту, прохання, надії пересуваються по мертвому обличчі.

Оглянув тіло. Не було на ньому ні ран, ні ознак насильницької смерті.

Притяг до вогню обрубок дерева й сів. Дивився на тіло в глибокій задумі.

— Чи ж гадав я, що колись буду стерегти тіло судді Ісусового? Щоб уранці поховати його… якщо вдасться викопати яму та привалити її камінням… щоб лиси не розгребли… Все ж таки людина!..

І ніби відгомоном на цю Лазареву думку, пролунало у згадці давноминулих часів: — Ессе Homo!

Згадав? Чи… дійсно вчулось? Аж оглянувся.

І здалося, що над багаттям у червоному сяйві, мов за заслоною диму, стоїть Раббі… у білому довгому хитоні… Із смугастим плащем на рамені…

Чисто так, як бачив його у Витанії!

Стоїть живий, дійсний, реальний… з лагідним виразом на обличчі…

Почув навіть знайомий голос:

— Так, людина! Тільки людина! Як усі інші люди… недосконала, повна кволостей… Людина з іще більшими хибами, бо дано їй було владу над собі подібними… Та не помсту, не ненависть приніс я у світ, а милосердя й любов до всіх людей, які б вони не були…

Усміхнувся й зник. Немов розплився з димом…

Єпископ підвівся, став над покійником.

— Не осудив тебе, бо ти тримався права людського… але шукав Істини, хоч і не знав, де вона…

Замовк. Бо здавалося єпископові, що не годиться дорікати мертвому… Та й марно це!

Обернувся, щоб вийти з печери. І раптом відчув, ніби з серця його вирвався могутній потік…

Екстатична радість огорнула його. Побачив у дусі усміх Раббі, лагідний, повний любові… І усміх той належав тому, кого до останньої хвилини Лазар уважав за найбільшого, за найтяжчого грішника, якого коли-небудь носила на собі земля…

Це слово "грішник" аж хитнуло ним, як вітер очеретиною…

Але ж "Господь не хоче смерті грішника"! Чи ж не написано це?

Лазар швидко обернувся до втопленого й підняв руки до неба, немов би офірував на них свою віру, своє серце, недосконалість своїх думок, таких людських, дрібних…

За хвилину промовив до мертвого:

— In nomine Jesu! Pontie, veni fora![469]

І вийшов з печери не оглядаючись…

Сильним віддихом, як по тяжкій праці, підіймались єпископові груди.

Чув, як голосно стукотіло в них серце, мало не викликаючи луни!

Довкола все завмерло.

З лісу, з річки, з далеких лук не було чути жодного голосу, найменшого шелесту…

Річка лежала, як полірована мафкатова[470] плита, немовби вода спинила свій рух. Небо проясніло вже. Зорі немов наблизились, приглядались до землі.

І ось єпископове вухо зловило звук… тихий, ритмічний… Стук, суголосий ударам Лазаревой) серця… Немовби воно поділилося на два… І обидва б’ються одночасно.

Ще мить… З темної печери почулося шарудіння… Голосний віддих, немов зітхання при пробудженні із сну…

Висока, кремезна, біло одягнена постать стала в чорному отворі печери.

……

Заслона диму з багаття помалу осіла на землю.

Ще ледве жевріло золоте жаровиння в догоряючому вогнищі, якого вже ніхто не підтримував.

Небо над лісом позеленіло, немов у нім відбилася зелена гладина Родану. В кучерявім лісі обізвались пташині голоси.

Легесенька хвилька плюскалась біля човна, в якому спав Север. Спав міцно й спокійно, почуваючи себе певно під охороною свого пастиря, що знає такі міцні чари… Не прокинувся й тоді, коли на згадку про Раббі при першому сонячному промінні єпископ розділив з Пилатом хліб і вино…

Однак відсахнувся, коли Лазар потрусив його за рамено. Бо побачив на пастиреві білу римську тогу, замість темного подорожнього плаща.

Однак запитати, чому це, не відважився.

Так само вважав за ліпше не розпитувати й про мертвого, Лазаревого приятеля, що його виловили з ріки, як рибу.

Мовчки взявся за весла й без снідання — нізащо не увійшов би до печери! — помчав щосили далі від тієї Покутницької печери, де розмовляли мертвий з воскреслим!..

.....

Коли човен зник у далині, в сторону печери помалу наближалась огрядна постать в Лазаревім плащі.

Був це той, що ще досі звався Понтієм Пилатом.

Розшукувати далі келеха Пилат не пішов. Хто ж знайде для нього кращу святиню, як Магдалина?

А стати на варті, щоб охороняти його, як уявляв собі у мріях, здавалось нині дитячою думкою. Як і нащо охороняти того, хто сам стоїть на сторожі на заплутаних стежках життя?

І залишився Пилат на місці, до якого привів його День Зустрічі.

Про це знало тільки двоє людей на світі, обидвоє — воскреслі.

А люди з околиць почали гомоніти, що Покутницька печера знову не порожня. З’явився в ній новий пустельник-самітник… Нікому ніколи він не назвав себе. Але люди прозвали його: Маріус, або Марі. Бо по Марії перейняв печеру.

А втім, ім’я Маріус було таке улюблене й так розповсюджене у тих сторонах, що ним кликали майже кожного третього, якщо не другого! — хрещеного чоловіка.

І дуже любили люди того Маріуса[471]. Бо був дуже добрий і мудрий.

Кожному, хто не знав, як відв’язатися від якоїсь біди, давав найліпшу раду. Здавалося, що той великий дужий, але такий лагідний, усміхнений і завжди радісний Маріус знає все на світі!

А от же, було питання, на яке він нікому ніколи не відповідав:

— Що є Істина? Ні, люди добрі, я цього не знаю! Я знав лише те… що Істиною не є!..

notes

Примітки

1

Історичний факт.

2

Історичний факт.

3

Історичний факт.

4

Історичний факт.

5

Історичний факт.

6

Історичний факт.

7

Xenia, Ксенія — дари, що їх давали на привітання (також на великих бенкетах, у приватних домах).

8

Apophoreta, Апофорета — дари, що їх давали по закінченні бенкета, коли гості відходили додому. На урочистих святах такі дари роздавали народові, як "гостеві цезаря" чи, як у даному випадку, тетрарха.

9

Септима — седмиця, староримський тиждень.

10

Медівники чи медове печиво в ті часи не було те, що ми називаємо пряниками. Були це, так би мовити по-сучасному, тістечка, солодке печиво. Солодили його медом, бо цукру ще не було, тому й називали солодке печиво медівниками.

11

Спосіб скроплювання вулиць, якого вживали в давні часи в Олександрії.

12

Стародавні жидівські повір’я, яких у ті часи дотримувалися, як наказів закону.

13

Попіна (popina) називали римляни малі шиночки близько храмів, — там звичайно сиділи нижчі жерці, власне, лише "слуги Божі". Цих слуг храму, які мали лише найнижчі ступені посвячення, називали в народній мові "попі". Тому й шиночки близько храмів, де вони чекали, граючи в кості та попиваючи солоджене чи охолоджене вино, розріджене водою, називали "попіни" (popinae).

14

Гістріон (жіночий рід: гістрія) — актори й акторки.

15

Міми — актори й акторки, що виступали без співу, а лише рухами передавали свої ролі.

16

Підсвіття — місце, де перебували душі померлих, згідно з віруванням греків і римлян.

17

Світло — золотиста, дуже блискуча була найулюбленіша й найдорожча масть найліпших тоді каппадокійських коней.

18

Кай Понтій — не вигадана, а цілком історична постать; син Понтія Пилата, народжений, як і сам Понтій Пилат, у Таррагоні в Іспанії. Понтій Пилат почав свою службову кар’єру в Таррагоні. Потім і Кай Понтій у Таррагоні ж почав свою кар’єру, про що там існують документи.

19

Понтія Пилата називав "Справедливим" навіть його найлютіший ворог Лентул, бо Пилат стисло притримувався найдрібніших приписів законів. Ніколи й ні для кого не відступив від цих своїх засад. Частинно тому й ненавидів його деякий гурток людей, що його не можна було ані підкупити, ані підплатити. Бичування Христа стверджує той факт. У кожній римській провінції Рим залишив закони того народу, який її заселював. Але римський урядовець мусів контролювати, чи і крайові закони виконуються справно. Згідно з законами Юдеї, обвинуваченого допитували; потім, незалежно від того, які його були відповіді, його бичували й допитували знову. Якщо після бичування обвинувачений відповідав те саме, що й перед бичуванням, відповідь його признавалася правдивою. Тому й Пилат, не знаходячи провини, мусів згідно із законом юдейської країни звеліти бичувати Христа. Цей закон продержався в Палестині аж до XV століття. Свідчать про це описи деяких подорожей до Св. Землі.

20

Рана від сонця — інсоляція, сонячний удар, явище досить часте на Сході.

21

Приятель цезарів — це був тільки почесний титул.

22

Історичний факт, який викликав у Єрусалимі великі заворушення.

23

Клярісіме — звернення: найясніший.

24

Patres conscripti, патрес конскріпті — титул сенаторів.

25

Історично доказаний факт.

26

Історично доказаний факт.

27

Історично доказаний факт.

28

Terrae motus — писалося й у двох словах, і в одному: Terraemotus. Був це стверджений історичний факт, що Тиверіадський цирк, зруйнований майже дощенту саме в день його відкриття, а потім відбудований, знов був знищений другим землетрусом. Авторка тому докладно описала землетрус з його симптомами (спека, наглий заворот голови тощо), що пережила тричі в житті землетрус, щоправда, легший від описаного. Але цього вистачило, щоб запам’ятала його на все життя. Перший раз — це було в Помпеях, де авторка працювала на розкопках, другий раз і третій — у Персії.

29

Історичний факт. Не можу подати, в якого із староримських анналістів я його вичитала, бо нині не маю під рукою… ані Ватиканської бібліотеки, у якій дядько Евґеніо де Кастро, римський прелат, був одним із бібліотекарів, ані Таррaґонського архіву. Користуюся тільки своєю пам’яттю та деякими записами, зробленими колись.

30

Туніка-пальмата — одежа, вишита на подолі пальмами. Вдягали її тріумфатори, переможці-атлети. Кай міг її носити, звичайно, тільки у свято, як такий атлет, що мав за собою славні перемоги.

31

Ексоміда — туніка лише з одним наплечником, без рукавів. Лишала цілком вільною другу руку й половину торсу. Носили ексоміду раби (можна її бачити на статуях Вулкана) та ремісники, щоб не перешкоджала у праці. Також надівши її як нічну сорочку, коли не хотіли спати цілком нагими.

32

Історично відмічений факт.

33

Воміторіуми — коридори й виходи з цирку. Звичайно, було їх багато, щоб облегшити вхід і вихід з амфітеатру.

34

Особи та їхнє ставлення до Пилата не вигадані, але історичні.

35

Особи та їхнє ставлення до Пилата не вигадані, але історичні.

36

Вино зберігали в невеликих глиняних амфорах не з пористої глини, з якої робили посуд для тимчасового охолоджування води.

37

"Не боюся данайців"! — натяк на тих, що дають небезпечні дари, як данайці, що "дарували" Трої того дерев’яного коня. У ньому були сховані данайські вояки, що улегшили падіння Трої.

38

Цієї стьожки непатриціанки не мали права носити. Пізніше, за цісарів, коли в Римі панували багатство, достатки, розкіш і розпуста, навіть патриціанки цієї ознаки своєї "гідності матрон" не носили. Зачіски носили химерні, й, навіть, скульптори, виконуючи їх бюсти-портрети, влаштовували все так, щоб "зачіску" можна було зняти, як перуку, й замінити новою, "модною". Подібні бюсти знайдено в Помпеях, Римі і в Олександрії.

39

Деотима — славна гетера й послухачка Сократа та Платона.

40

Ґадитанка — родом із Кадікса, стародавнього міста в Еспанії (Андалузія), заснованого фінікійцями ще в XI столітті перед Христом. Це місто здавна було славне танцюристками, "найліпшими у світі".

41

Егерія — за староримськими легендами, німфа-пророчиця й дорадниця другого володаря старого Риму Нуми Помпілія.

42

Є й така догадка. І треба признати, що деякі факти її ніби стверджують.

43

На Сході (в Єгипті й Персії) ще за молодих літ авторки були такі вулики.

44

Авторка бачила таку "гру" з бджолами малої єгипетської дівчинки. На Сході переконані, що бджоли одним не шкодять, а інших жалять. Пояснюють це тим, що, мовляв, бджолам запах одних людей приємний і заспокоює їх, а запах інших дратує, бо є бджолам ворожий.

45

Рицинус був відомий ще у Стародавньому Єгипті. Його головно вирощували, щоб добувати з нього олій, яким світили. Називали цей олій "кікіоль" і гадали, що він менше чадить, як інші олії.

46

Такс повір’я дійсно існує в єгиптян. Вірш — це переклад з арабської мови.

47

Подібне пояснення давав авторці весляр саме коло Філе. Тільки додав, що можна ловити й на поросят. Крокодил на них такий ласий! Але поросята коштують гроші, а викрадені діти ворогів — ні. Щитів, правда, нині не потребують, але виробляють їх, бо дуже їх купують англійці на пам’ятку та для оздоби своїх кімнат.

48

Квітка passiflora, описана тут, надибується в Палестині дуже рідко. Ботаніки виводять її десь з Америки. Але трапляється вона і в Індії, і в деяких місцевостях на африканських берегах (Тріполі, Атлас), а також у Сирії.

49

У римлян було лихим знаком, знаком сварки, коли заєць перебіг дорогу. Коли ж дорогу перебігав кіт, це означало, що людина, якій це трапилось, дістане дарунок. Це повір’я існує ще й нині в народів латинської крові (Еспанія, Італія). І… сама авторка дуже радіє, коли якийсь котик перебіжить їй дорогу… як саме це сталося сьогодні!

50

"Пекельний пес" — поширена у римлян лайка.

51

Небіжка — в цьому значенні не "покійниця", а здрібнілий вислів від "небога-племінниця".

52

Clarissime — титул: найясніший.

53

Юдеї ім’я пророка Йоана вимовляли "Йоканаан".

54

"Бійся (бережися) данайців!"

55

Подія й особа історичні. Це сталося саме в ті часи.

56

Римляни дуже вірили у сни.

57

Стародавні народи уявляли собі землю не кулею, а плоским диском. Лише деяка група єгипетських жерців-зорезнавців на основі астрономічних спостережень (головно затьмарення Сонця) уявляла собі Землю круглою, як куля, що її штовхає перед собою жук-скарабей. Але то була таємниця, і навіть не всі жерці могли її знати.

58

"Alea jacta est!" "Жеребок кинуто!" — слова, які Светоній приписує Юлієві Цезареві. Вживали їх часто, як приказку.

59

Сігнуми — знамена-прапори римського війська.

60

Факт історичний, цю статую ставили тричі.

61

Легат — командувач легіоном або цілою частиною війська, по — нинішньому генерал. Його помічниками були старшини-бенефіціарії, іммунес тощо.

62

У Юдеї дуже вірили в різні забобони, повір’я й чари.

63

Єрґастули — в’язниці, найчастіше підземні, де замикали або рабів, або вже засуджених на смерть чи тяжку кару.

64

Ютаг-Малек — цар юдейський, арамейське слово. Арамейською мовою говорила вся Палестина, бо жидівських діалектів було багато. Крім них, ще існувала стара гебрайська мова, що була мовою богослужінь, святих книг та вчених, але її нарід не знав. Тож для зручності вживали мови арамейської, яка була поширена скрізь у

Палестині, та й знали її інші народи, як сирійці тощо. До першої світової війни так було з мовою азербайджанською на Кавказі (де безліч не тільки діалектів, але й мов), у Персії та, частині Туреччини, що прилягала до Кавказу. Називали там цю мову тоді не "азербайджанською" (або "адербайджанською", бо звуки "д" і "з" у цій мові зливаються у свистячий звук, подібний до англійського "th"), але "мусульманською".

65

Архимім — перший чи головний актор, герой п’єси.

66

Pecuniosus, пекуніозус — грошовита людина, багатій.

67

Єрусалимська Преторія мала дійсно балкон, з якого прокуратор міг говорити, вітати або приймати привітання війська й народу.

68

Vale! — бувай здоровий, майся добре. Звичайна римська формула при розстанні.

69

Драконами звались ці прапори тому, що їхні краї були хвилясті, зиґзаґуваті і зшиті подвійно, як мішки, з отвором із одної сторони. При їзді до отвору вривалося повітря, яке свистіло, як роздратований гад. У пізніших століттях слово "дракони" означало не тільки прапори, але й

саму кінноту, напр., французькі "драґонс", російські "драґуни", італійські та еспанські "драґоні".

70

Мезу — єгипетська форма імені Мойсей.

71

Римляни вірили, що є щасливі й нещасливі дні.

72

Цербер — триголовий пес, що стереже браму старогрецького й староримського пекла, щоб із нього не могли втекти душі засуджених.

73

Мани — душі померлих. Якщо були вони за життя добрими, справедливими, то по смерті ставали "просвітленими духами", "манами" й опікунами-сторожами своєї родини.

74

Римляни і греки шанували духів своїх предків як опікунів роду.

75

Мойри — богині, що керували долею людини (слов’янські "рожаниці"). Зображали їх або сліпими, або взагалі без очей.

76

Калдаріум — переділ або частина термів, купелевого приміщення, де потіли в гарячій парі.

77

Так у ті часи також називали свято Пасхи.

78

Сушені корінці дикої цикорії, що цвіте блакитним квіттям, ще й досі вживаються, як в давні часи, як приправа до хлібних коржів на Сході. Приміщувати мелену сушену цикорію до кави вигадав не так давно, ще, може, і ста літ нема, французький учений, що терпів на хворобу шлунка. Він помітив у час свого перебування на Сході, що вживання сушеної цикорії до хліба дуже облегшувало його хворобу. Але, що була це для нього незвикла їжа, вигадав варити ці корінці, солодити відвар, доливати молока й пити це на снідання. По ньому почали додавати цикорію і до кави, бо це помагає травленню. Французи неодмінно додають цикорії, але лише до вранішньої кави.

79

Це орієнтальне меню не вигадане авторкою. Воно було ще таке саме й за молодих її літ, коли вона працювала як археолог на Сході (Єгипет, Персія, Вірменія).

80

Єгипетська Гатор не була "розпусною" богинею. Була це богиня весни, молодості й краси. Про Астарет чи Астарту не можна сказати, щоб вона була цілком чистою від розпусти.

81

Кіз плекали в Палестині переважно нубійської породи. Вони завжди чорної масті й дуже великі, майже удвічі більші від звичайної європейської кози, горбоносі, мають довгу вовну й дуже "інтелігентні": звикають до голосу свого пастуха чи господині, не потребують, щоб їх пасли. Ідуть на поклик, як добре вивчений пес.

82

Авторці доводилося мерзнути вночі в турецькій Вірменії та в Персії, дарма що вдень спека аж 40 ступенів.

83

Сама авторка в Палестині ніколи не була. Деталі й опис Палестини зроблено нею на основі оповідань, записок, рисунків і фотографій її дядька священика (пізніше був одним із ватиканських бібліотекарів), який не тільки відвідав Палестину, але пройшов пішки весь шлях та країни, які проходив Христос із своїми учнями.

84

Такий закон дійсно був: слово "Адонаї" було заборонено вимовляти вголос, привселюдно. Лише первосвященик міг його вимовляти у храмі, у "Святая Святих".

85

З перських леґенд-казок.

86

Таким способом, кидаючи палички з написами перед вівтарем у храмі, юдейські священики відповідали вірникам, які в них прохали поради у своїх справах.

87

Найбільш урічливими й лихими вважали юдеї очі без полиску, що трапляються досить рідко. Сама авторка бачила єдиний раз в житті такі очі. Але, мусить зазначити, жодного лиха їй не вчинили.

88

Таке правило дійсно існувало, як взагалі існувало безліч дрібних і найдивовижніших наказів, заборон, повір та забобонів, у які свято вірили, як і в основні постанови Закону Мойсеевого.

89

Існувала й така професія.

90

Геєнна, назва долини за мурами Єрусалима. Туди звалювали все непотрібне, здохлих тварин тощо. А коли назбиралося того багато, поливали смолою й палили. Звідти порівняння до Геєни вогненної і пекла, в якому перебувають злі духи та душі осуджених.

91

Все це тогочасні юдейські вірування.

92

Все це тогочасні юдейські вірування.

93

Все це тогочасні юдейські вірування.

94

Pater Familias — батько родини.

95

Такий старожидівський закон дійсно був.

96

Ad rem — до речі, до справи.

97

Optimi — великі, славні.

98

Перські троянди темно-червоні, як із оксамиту, з дуже сильним приємним ароматом.

99

Про Йосифа з Ариматеї є й такі дані. Але не перевірено, чи дійсно сам він відбув подорож до Індії, шукаючи "мудрості".

100

Фімбрії — ритуальні китиці, що їх мусіли носити на своїх плащах правовірні жиди.

101

Мала "сова-пустельниця"; в Україні звана "пущик". Цікаво, що і в Україні її крик має той самий сенс, може, тому, що цей крик справді звучить дуже сумно й зловісно. А може, тому, що почути його можна досить рідко. Бо "пущик" нечасто з’являється коло людського житла, хіба коли це житло коло лісу або оточене великим старим парком чи садом. Переважно живе "пущик" або в місцях пустинних, звідки і його назва "пущик", або десь на самоті, коло самітних осель, замків, церков, на цвинтарях.

102

Про Йосифа з Ариматеї існує припущення, і то не безпідставне, що він не був вузькоправовірним гебраєм, але невтомним шукачем Істини і Правди. Тому шукав мудрості і в грецьких філософів, і навіть, можливо, подорожував, шукаючи Істини та Мудрорті, як Аполлоній Іранський, і до Індії.

103

Що Йосиф Ариматейський був дійсно в добрих відносинах з Пилатом, стверджують факти в Євангелії (видача тіла Христового), і те, що нічого не вдіяли йому юдеї по смерті Христовій, коли переслідували, нищили й засилали на вигнання (як Лазареву родину) апостолів, учнів та близьких Христові людей. Радникові Йосифові Ариматейському, хоч і виключеному Найвищою Радою з громади "вірних", не сталася зовсім жодна шкода.

104

Особа історична.

105

Дійсно мав звання "цезаревого названого брата", бо був і такий титул.

106

Історичний факт та історичні слова.

107

Гебрайська леґенда про "св. Грааля — земний келех". До неї нав’язує свою книгу під заголовком: "Montsalvat" французький письменник і член Академії П’єр Бенуа (Pierre Benoit), друковану 1957 р. У цій книзі "келех св. Грааля" приносить смерть усім, що його шукають. У мусульман Ангел Смерті Азраель приносить людям смерть не напуванням їх з келеха смерті, але цілуючи їх в уста.

108

З юдейських легенд і повір.

109

З юдейських легенд і повір.

110

Можливо, що це були причини, чому келех св. Грааля був у стародавніх юдейських легендах келехом нещастя і прокляття.

111

Ріжкове дерево, або "каруба", дає великі, чорні, тверді й солодкаві струки. У країнах середньоєвропейських, як Чехія, Австрія, Німеччина, ці струки купують і гризуть їх діти. У Чехії називають ці струки "Святоянський хліб". У південних країнах (Іспанія, Італія, а також на Сході) ріжками годують кіз, кроликів. "Карубу" вживають на різні інкрустації деревом по дереву, бо воно дуже гарне.

112

Особи історичні, потім канонізовані римо-католицькою церквою. Максимін був потім першим християнським єпископом у місті Екс (Aix) у Провансі, в дельті Рони. Там поховано його тіло. Місто Екс у римлян звалося Aquae Sextiae, воно було засноване римлянами року 123 перед Різдвом Христовим.

113

Особи історичні, потім канонізовані римо-католицькою церквою. Максимін був потім першим християнським єпископом у місті Екс (Aix) у Провансі, в дельті Рони. Там поховано його тіло. Місто Екс у римлян звалося Aquae Sextiae, воно було засноване римлянами року 123 перед Різдвом Христовим.

114

Доміна — титул, яким у Римі називали матрону — пані дому.

115

Гомер — палестинська міра сипких речовин.

116

Танаґра — країна у Греції (Аттика й частинно Беотія), прославлена особливо гарними і Граціозними невеличкими статуетками з випаленої глини.

117

Танаґрійські статуетки переважно загорнені у рясні плащі. Деякі мають ще поверх накинутого на голову плаща гостроверхі солом’яні крислаті брилі, щоб захистити обличчя від сонця.

118

"Хайре" — "Радуйся!" або "Хайрете!" — "Радуйтесь!" — звичайне грецьке привітання.

119

Ритон — грецький посуд у формі рога, закінчений унизу звірячою головою.

120

Сара — історична постать і канонізована свята. Цигани уважають її за свою "патронку", бо була вона єгиптянка, а цигани мають себе за нащадків стародавніх єгиптян, безпідставно, бо тип староєгипетський цілком інший. Гробниця св. Сари знаходиться в Південній Франції (Камарга, місто Saintes). Туди сходяться цигани з усієї Європи приблизно тиждень по Великодні на велику прощу. Видовисько мальовниче й робить неабияке враження.

121

Геракліт (576–480 перед Р. Хр.) — філософ Йонійської школи, уважав вогонь за той первень, з якого розвинулося все буття.

122

Марія, Марта і Лазар мали тільки того самого батька Теофіла арматора. Але матері були різні, може, тому й така різна була їхня вдача. Старша Марта й Лазар мали матір юдейку. Марія, наймолодша, була донькою другої дружини повдовілого Теофіла, грекині з Мілета.

123

Історичні факти.

124

Історичні факти.

125

Персей, міфологічний грецький герой, син Зевса і Дане, забив страховище Медузу, увільнив Андромеду й ніби заснував місто Мікени.

126

Villa rustica — сільський маєток, житло на селі.

127

Хаким — лікар.

128

Марія Магдалина була донькою другої жінки Теофіла арматора, грекині з Мілета, що мала фабрику пурпури в Тирі й була дуже багата.

129

Prediola — предіола — вілла, в нинішньому розумінні: житло для відпочинку, для приємного життя, а також господарський хутір, господарство.

130

Материзна — спадщина по матері.

131

Insula — інсула, міський дім тільки для себе.

132

Пиво на ті часи (і ще раніш) було відоме в Єгипті. Найліпше було з Сільсіл. Але пили пиво переважно люди тяжко працюючі, також видавали його воякам.

133

Білітіс — сучасниця Сафо, поетка родом із Памфілії, була донькою грека й фінікійки. В дитинстві була пастушкою. Потім добралася до Мітілени. Гробницю Білітіс найшов М. Гейш недалеко розвалин Аматонта, приблизно 1864-го або 1863 року. У гробниці на кам’яних плитах були висічені складені Білітіс вірші, які вона називала "піснями".

134

Лекіф — оздобний, гарний флакон.

135

Лараріум — божниця, оздоблена невелика скринька понад хатнім вівтариком. Мали також лараріум у кожному домі. Назва — від хатніх богів, "ларів".

136

Офля — віддалене від центру передмістя Єрусалима.

137

Тобто в самому центрі Єрусалима.

138

Di boni — "боги добрі", скорочення формули: "dii boni".

139

Capsula — "капсула". Кишені в ті часи робили, як нині у капуцинів, лише в рукавах.

140

Орнатрікс — невільниці, що зачісували та одягали пані. Більш-менш те, що пізніша доба називала: камеристки, або простіш: "покоївки".

141

У деяких теплих країнах ночі бувають навіть дуже холодні. Коли авторка працювала як археолог в Ані, у Вірменії, ввечері треба було одягатись у теплу вовняну одежу. А вдень сонце палило так, що в декого з чоловіків-археологів шкіра злазила з обличчя, як опарена.

142

Камінь справді існує, 850 шматків цього каменю знайдено під друїдичним камінням у Бретані (Північна Франція) так званими дольменами (від кельтського слова: "tolmen" — стіл), кам’яними вівтарями друїдів, та під "мегірами" (від кельтських слів: "men" — "камінь" та "hir" — довгий), високими сторчовими каменями. Значення їхнє невідоме, бо друїди не лишили жодних писаних пам’яток. Найдовший час друїди та їхня віра затримались у Бретані та на Литві. На Литві друїдизм зберігся аж до 15–16 століття, звичайно, скриваючись у литовських лірах. Тільки ніде на світі більше не знайдено каллаїса, тому про той непрозорий камінь, що барвою нагадує туркус, званий також бірюза (перекручене перське слово: "ферузе"), існує багато леґенд, казок, забобонів, повір.

143

Одна з леґенд про катастрофу Атлантиди.

144

Кельт-іберійська богиня. Леґенда також кельт-іберійська.

145

Стара кельт-іберійська легенда.

146

Леґендарні велетні, яких у Піренеях називають "Duz" — вимовляється: "Дюз". Я дозволила собі переробити це слово на "Дуж", бо ж таки за леґендами всього світу велетні завжди були дужі, сильні.

147

Була й така леґенда про походження каллаїса.

148

Ocellus — "Очко". Білі павичі особливо цінилися римлянами за свою красу. Їх тримали для окраси, але не вживали до їжі. І справді, тяжко собі уявити гарнішого птаха, цілого немов з мережива, бо ті "очка", що у звичайних павичів бувають сині та зелені, у білих павичів ледве відзначені найніжнішими відтінями.

149

Така пшениця справді вже існувала в ті часи. Але плекали її лише на землях вулканічних, що постали з перетлілої лави.

150

Сцілла — прегарна лілейна рослина з блідо-рожевими великими, як лілея (Lilium candidum), квітами. Її цибулі вживали, як ліку. Нині плекають ці рослини в хаті (якраз цвіте в мене, коли пишу), бо дуже гарні та цвітуть, при справному плеканні, двічі до року. Але можуть рости і в саду.

151

Такі слова дійсно є у Платона.

152

Лазурит, або "ляпіс лазурі" — півдорогоцінний камень, темно-синьої барви, з білими та ясно-блакитними жилками. Робили з нього переважно намисто, печатки, а також верхи дорогих столів, келехи тощо. Посипання садових доріжок лазуритовим піском — не вигадка авторки. Робили це у Стародавньому Єгипті, переважно в садах фараонів, у садах перських принцес, а також за римських часів, у багачів, у віллах Помпей.

153

Пожежників у стародавній римській державі не було. Обов’язком вояків було рятувати й гасити пожежу.

154

Військова сторожа була завжди напоготові й пильнувала, чи де не горить. Так само військові відділи виконували в містах поліційну службу.

155

У гебраїв був дійсно широко розповсюджений культ "терафімів", духів-охоронців. Радились із ними в якійсь справі таким способом, що мали на табличках написано "так" і "ні", "добре" і "зле". Ці таблички мішали й кидали перед терафімами. Яке слово було нагорі, то так і робили. Коли ж виходило "так" і "зле", то це уважали за негативну відповідь.

156

Тогочасна жидівська приказка. Означає те саме, що "помер". На східних землях України кажуть: "дав дуба". А французи говорять: "Passer l’arme a gauche" — "перекласти зброю до лівої руки".

157

За деякими версіями, саме Кай Понтій запитався, що треба чинити, щоб бути праведним. Про це згадано і в Євангелії.

158

Центуріон Корнелій належав до найперших християн, тобто тих, що прийняли Христову науку.

159

Пилата вислано до Юдеї, хоч не як на заслання, але як до урядового підвищення, саме за те, що, бувши староримських поглядів, не схвалював розпусного й марнотратного життя, яке вів Тиберій. Для того його призначено "прокуратором Юдеї", щоб був "далі від Риму" й не критикував поведінки цезаря. На цьому "достойний дует" "патріота Ірода" і "святого та набожного первосвященика Каяфи" й будував своє оскарження, міркуючи, що й Тиберій, як мстиві юдеї, схоче помститись на Пилатові.

160

У заможних римських домах були звичайно два триклініуми-їдальні: "малий" — для себе й "великий" — для урочистих гостин.

161

Звук, що його видає черепаха, справді робить враження чогось фантастично-легкого, кришталево-прозорого. Коли ми перед 30-ти роками оселилися на Мельнику, у потоках за нашим садом та перед домом було багато черепах.

162

Старшинською паличкою, її рухами, більш ніж голосом, римські старшини передавали війську накази.

163

В жидів закон це дозволяв, як доказує приклад Бооза.

164

Мойра — Доля. Римляни, так само як і греки, уявляли собі її або сліпою, або цілком без очей на обличчі.

165

У давні часи називали Асфальтовим морем Мертве море в Палестині, бо з нього виловлювали цілі шматки асфальту. "Мертвим" його називають, бо в ньому нема жодних живих тварин.

166

Сіліус Італікус — римський поет з I століття.

167

Історичний факт.

168

Стародавні греки й римляни вірили, що існує "Небесний Ерос", відвічна сила, яка існувала раніш, ніж світ, і "Ерос-кохання", що сполучує не тільки людей, але й птахів та звірят для продовження роду.

169

Римляни називали того бога Амор, або Купідо.

170

Каламос — тростинова паличка-перо (порівн. каламар). Існували і школи гетер, звані "музейони" (від муз), де їх навчали не тільки музики, співу, декламації, танців, але й філософії, а також складати вірші. Звичайно гетери мали якесь підприємство (торгівлю зерном, олією), щоб бути вільними й не залежати від ласки чоловіків.

171

Гори — богині "годин людського життя".

172

За деякими легендами XII століття, Йосиф Ариматейський мандрував світами аж до Індії й Тибету, шукаючи тієї мудрості-філософії, якої не знайшов ані в Юдеї, ані у грецьких мудреців.

173

Арморика — Бретань (Bretagne) на півночі Франції (не плутати з Британією-Англією!)

174

Це місто нагадує Аполлоній Тіанський і перський мудрець Сасендеймах, але не дають жодних точних географічних даних, де воно.

175

Бенарес в Індії.

176

Віра Заратустри, що існувала 600 літ перед християнством.

177

Саме за це був Йосиф Ариматейський виключений синедріоном із "справновіруючих" юдеїв. Виключення Йосифа Ариматейського є історичним фактом.

178

Олександрійський стиль дуже пишний, був мішаниною єгипетського стилю з класично грецьким, еллінським.

179

Salve! Привіт! — звичайно викладали мозаїкою це слово привітання на порозі вілл та прediол.

180

Опис келеха — не фантазія авторки, а взято його з опису так званого "Баальбекського келеха", знайденого коло 1919–1920 р. в Сирії, в околиці Баальбека. Біля будівлі якогось торговельного підприємства знайшли дивну гробницю. У центрі на золотій таці стояв згаданий келех. Довкола стояли урни, повні золота. Французький єгиптолог М. Масперо, якому власник підприємства, E. Eddot, що плекав шовкопрядів, показав келех, заявив, що келех належить до часів Христових. У келеху було трохи засохлої тектини, яка могла бути кров’ю. Лондонські та каїрські музеї хотіли купити келех, але власник вимагав таку ціну, що жоден

музей не міг її заплатити. Отже, можливо, що цей... "Ґрааль" ще й нині зберігається в сейфі Бейрутського банку.

181

З буддійських мотивів про "день" і "ніч" Будди. Вістуни "благої вісті" час від часу приходять, щоб збудити людство, огорнене пітьмою "ночі Будди".

182

З буддійських джерел і вірувань.

183

З буддійських джерел і вірувань.

184

З філософії неоплатоніків, яка розвинулася далеко пізніш. Але початки її вже й у ті часи хвилювали "шукачів мудрості", чи "істини", хоч не були ще оформлені.

185

Опис келеха взятий із легенд. Бо ж смарагд такої величини в дійсності межує вже з фантастичною уявою. Смарагд надзвичайно крихкий і ніжний.

186

Так звані "місячні самоцвіти" я бачила лише в Персії, де їм приписують різні таємні впливи. Ці самоцвіти дійсно барвою нагадують

місяць уповні; мають матово-срібний, незвичайно м’який відтінок, але при тому вони переливчасті, як опали.

187

Цей старий переказ про "посланців Світла" я чула перед першою світовою війною двічі. Один раз в Індії, другий — ночуючи перед Сураханським храмом (коло Баку), зачиненим на ніч. Тому, що я тоді добре говорила перською та арабською мовами, то приєдналася до гуртка прочан-персів, поклонників "Святого Світла". Майже всю ніч ми просиділи коло багаття, слухаючи то одного, то другого із старших прочан, що розповідали різні старовинні події, повір’я, вірування… Незабутні часи!.. І незабутня з них радість!

188

У Саронській долині навесні бувало незвичайно багато квітів, переважно нарцисів.

189

Звичайний у ті часи напис-епітафія на жіночих гробницях.

190

Перська форма наймення Валтазар, відомого більш європейцям. Перси запевняють, що Баал-Фазар (чи Валтазар) був не тільки одним із тих трьох володарів, що прийшли до Вифлеему, але що був він і священиком перської релігії "Святого Світла". Ці перські священики звалися "магі" — то був їх офіційний титул.

191

Перська легенда (як і Платон) називає цю землю "Атлантидою", бо була вона в Атлантійському океані, десь між Африкою та Іспанією, яка є відірваним шматком Африки, на що вказує розміщення гірських кряжів, рослинність, ґрунт.

192

Легенда, звичайно, приєднана вже в часи хрестових походів. Бо Гора Спасіння — Mont Salvat (на півдні Франції) часто згадується в легендах про св. Грааля.

193

Піренейський переказ-легенда.

194

Ростра — передня частина, "ніс" стародавнього корабля. Звичайно прикрашався фігурою бога, богині чи героя, яким було присвячено корабель і чиє найменння корабель мав.

195

Платина, яку тоді називали "білим золотом", була знана в стародавньому світі.

196

Септима — тиждень.

197

Келех магів — назва, яку давали св. Ґраалеві в юдейських легендах.

198

Смоква — те саме, що фіга: овочів фіговника, "літні" фіги, не консервують. Вони малі та й буває їх мало.

199

"Літніх" фіг взагалі люди не їдять. А з "зимових" фіг їдять та в’ялять чи сушать так звані "білі фіги". Темно-синіх зверху, а малиново-червоних всередині не консервують і вживають до їжі мало, бо вони занадто малі, солодкі й викликають спрагу.

200

Відвар із сушених квіток нагідок ще й досі вважається ліком на підсилення серця.

201

Звичайно за класичної доби було привілеєм тільки учнів сідати біля ніг учителя. Так робили учні Сократа і Платона. Від них цей звичай перейняли римляни, а від римлян — також юдеї.

202

Симпозіон — славний бенкет із диспутами та філософськими промовами, "культурна" (говорячи нинішньою мовою!) учта, а не розпусна "оргія" з пиятикою й розпусними забавами.

203

Піттакос — один із "семи мудреців" Греції. Народився в Мітілені, яку увільнив від тиранів, що там володіли. Протягом десяти років був сам у

проводі мітіленського уряду. Народився приблизно 650 р., вмер 569 до Христа.

204

Симптоми при послабленні серця не вигадані. Авторка, сама лікарка також, особливо за молодих літ, терпіла на серцеві "шоки", має від народження серце менше, ніж мало б бути нормальне, поставлене трохи наскіс, і одна серцева клапа не діє справно. Тому при занадто інтенсивній праці — а такої було в моєму житті багато — діяльність серця слабла, аж воно затримувалося цілком на дві-три години. При цьому явищі — жодного страху, болісті! Навпаки, ніби радісне почуття "визволення", увільнення від усього... Страх відчула я лише один-єдиний раз, коли почула, як прикликаний лікар сказав: "Запізно! Ін’єкція не помогла!" Запізно означало: "мертва"... Чула я все, але не могла ні поворухнутися, ані розплющити очі. Отже, злякалася, щоб мене живою не похоронили. Тільки з цього був страх.

205

Гірські курочки — дуже улюблений на Сході птах. Це, власне, якийсь рід великої, більшої за голуба, куріпки. Її також їдять, бо смачна, але більше тримають у клітці на забаву. Птах дуже звикає до людей. Звичайно в клітці тільки спить, а так ходить вільно, вискакує людям на коліна, лащиться, треться голівкою об обличчя, як це роблять у нас коти, щоб його гладили, їсть із рук. Розбарвлений дуже гарно: блакитнаво-сірий, світлий, з білими грудьми та шийкою, на якій, як і на крилах, чорні смужки. Тримаючи цих птахів, жінки, діти, що з ними граються (на Сході дітям не дають "мертвих" забавок, але привчають до живих тварин), і ще більш — старі люди, Я знала в Персії одного старика, що носив із собою свою курочку в кліті навіть до каварні: "Як поет Саад свого солов’я" — любив підкреслювати.

206

У Персії здавен-давна існувала професія казочників і казочниць. Вони з дитинства навчалися "напам’ять" старих казок, але змінювали їх часами. Ще в часи авторчиної молодості, коли вона була в Персії, існували такі казочниці, що розповідали свої казки по гаремах та в жіночих лазнях. Казочники-чоловіки розповідали переважно в каф-хане (каварнях) або на майданах, на базарах. Цікаво, що авторці цих рядків тоді так сподобалася ця професія, що вона нічого кращого для себе не хотіла (а була тоді археологом і доктором медицини), як бути й лишитися до кінця свого життя такою казочницею.

207

Що дружину Понтія Пилата, Клавдію Прокулу, було прозвано за справедливість Юстіція — історичний факт.

208

Ахура-Мазда — Світло Відвічне, Бог у староперській релігії Заратустри або у визнавців "Святого Світла".

209

Так звалися у Палестині прудкі й безперервні дощі.

210

Urbani — міщухи, люди з міста.

211

Так думали римляни взагалі, особливо ж ті, що були з старих родів.

212

Переконання загальноримські.

213

Погляд філософів Сходу, головно Індії.

214

Переконання республіканського Риму, старшого за цезарський Рим.

215

Переконання республіканського Риму, старшого за цезарський Рим.

216

Переконання загальноримські.

217

В. Катул.

218

Mater familias — мати родини.

219

Іберія — назва, яку римляни давали Іспанії.

220

У Стародавньому Римі законна, а не; куплена жінка приймала найменння чоловіка. Дружина Кая мала б називатися "Кая", а потім уже своїм дівочим найменням. Так само дружина Понтія Пилата Клавдія Прокула мала право на наймення "Понтія". Відгук цього римського права та звичаю зберігся й донині у французів. Там, наприклад, дружина Каміла Фламмаріона називається "Madame Camile Flammarion". Дарма, що хресним своїм найменням вона звалася Стелла, немов призначена була бути дружиною славного астронома! В інших романських народів цей звичай не існує. В Італії жінка носить своє хресне наймення та родове прізвище чоловіка. В Іспанії кожна жінка носить завжди: 1) кілька хресних імен — залежно від того, скільки пар хрещених батьків було при хрестинах; 2) прізвище батька; 3) прізвище матері. Це дає довжелезні іспанські прізвища. Це робиться для того, щоб не могли вступити в подружжя люди між собою споріднені, кревні.

221

Фібула — клямра, пряжка, звичайно досить велика. Дорогоцінності й самоцвіти описані відповідно до того, як їх тоді робили й носили.

222

Великі камені, що виступали понад бруком, служили для того, щоб можна було переходити вулиці під час прудких весняних дощів.

223

Єрусалимські доми, як звичайно скрізь у східних містах, ніколи не мають вікон на вулицю (хіба дуже маленькі і дуже високо), лише на другому поверсі. Вікна звичайно виходять на двір-садок. Описи Єрусалима взяті з описів подорожі по Палестині мого вуйка (брата моєї матері), римо-католицького прелата. Цікаво, що та ненависть ще й досі не вщухла в Єрусалимі. Тільки нині вона "практикується" ще й… між "добрими християнами", що належать до різних визнань.

224

Скрізь на Сході пса вважають за найогиднішу істоту, варту найглибшої погорди. Там нікому не прийшло на думку тримати пса в хаті, мати його за приятеля людини.

225

Фальцет — неприродно високий чоловічий голос.

226

У деяких слов’янських мовах цей первосвященик Ганан чомусь називається: "Анна".

227

Конкубіна — нешлюбна жінка, однак офіціально визнана законом.

228

Морський термін: хвилювання моря іде під його ніби спокійною, мало або й зовсім нерухомою поверхнею. Від цього корабель зазнавав дуже неприємного тремтіння.

229

Квірити — стара й дуже почесна назва римлян.

230

Дійсно, такі переконання у стародавніх римлян були.

231

Дійсно, такі переконання у стародавніх римлян були.

232

Пітонісами називались у Греції пророчиці найвизначніших грецьких храмів на Делосі і в Дельфах.

233

На рибному торзі в Римі було завжди найгаласливіше місце.

234

Крокодил по-єгипетському називається "сукі".

235

На горі Синай були копальні міді й добували бірюзу. Працювали там за кару, бо праця й підсоння були нестерпні.

236

На галери веслярами також посилали за тяжку провину, бо праця була тяжка й небезпечна. Галерники були прикуті ланцюгами до своїх лав і на випадок аварії гинули разом із галерою.

237

Більшість юдеїв не вірила у воскресіння мертвих.

238

Попіна — шинок близько храму (поганського), в якому звичайно сиділи й чекали нижчі жерці, "попі", що заколювали та розрізували офірних звірят. Українська народна назва "піп", "попи" походить не від цієї чисто римської назви, а від перекрученого грецького слова "папа", що означало "отець". Так греки називали своїх духовних.

239

Такий був титул Каяфи.

240

Виголити голову юдейському священикові означало позбавити його священства.

241

Мелан — тодішній атрамент приготовляв собі скриб сам, з фарби (на спосіб хінської туші), клею й води.

242

Історично: була лише неповна Германська легія в Єрусалимі та на його околицях.

243

Історичний факт.

244

Це правила юдейського закону.

245

Цей землетрус у Єрусалимі — факт історичний, відмічений навіть і в Євангелії.

246

З "Приповідок Соломонових".

247

З "Приповідок Соломонових".

248

Такі були традиції і так вірили юдеї.

249

Такі були традиції і так вірили юдеї.

250

Адамант — діамант, старовинна форма.

251

Елізіум — місце, де за віруванням римлян і греків перебували щасливі душі померлих "блаженних".

252

Цей "закон бичування" зберігся ще в Палестині до XIV–XV століть. Про це свідчать чеські прочани до Святої Землі: Мартін Кабатник із Літомишля (рік 1492) та Ян Лобковіц на Газенштайні (1493–1494 р.). Рід князів Лобковіців мельницький. І в Мельнику та його околиці ще й досі збереглося багато їхніх замків. Крім них, було багато інших чехів, що подорожували по Палестині, як-от чеський князь Конрад Отто, чернець Ансберґ (ще в році 1189). Всі вони свідчать, що цей "закон бичування" існував ще при них.

253

Слово "пророк" у єгиптян, греків і римлян було лише титулом високої священичої гідності, а не мало того значення, яке придає йому Біблія.

254

Таррагонська легенда, що на останньому суді Пилата судитиме Христос і виправдає його!

255

Ессе Homo, "Це людина!" — слова Пилата, записані в Біблії.

256

Цей Прокулин кошмар мені приснився у Таррагоні, де я тоді збирала різні дрібні деталі, пам’ятки, згадки та легенди, що стосувалися до родини Понтія Пилата.

257

Кубікулум (cubiculum) — одрина, спальня.

258

Абеліон, бог світла, поезії та віщувань, нагадував римлянам і своїм ім'ям римського бога Аполлона. Цього бога особливо мала за свого патрона й шанувала Таррагона.

259

Є легенди, не тільки в Іспанії, але й у Франції, що Клавдія Прокула була перша "стигматизована" та стала горливою християнкою. Звичайно, ці легенди постали на підкладі згаданих у Євангелії слів, що Прокула посилала просити Пилата: "Не чини нічого праведному цьому! Бо багато перетерпіла я у сні за нього!"

260

Ґема — самоцвіт, дорогий камінь.

261

Фамілія — всі гуртом невільники, що належали одному панові.

262

Історична особа та історичний факт.

263

З доносів Ірода. Історичні факти.

264

З доносів Ірода. Історичні факти.

265

Елевзинські містерії були присвячені богові Діонісові.

266

Лари — староримські "хатні боги" кожної родини.

267

Усі ці дрібні деталі звичаїв, країни, назв взяті мною з оповідань та записок, що залишилися по моєму дядькові, дон Євгенієві, священикові, який пішки пройшов сам усі місця, по яких ходив Христос. Записував він і такі дрібнички, як назви олеандрів і тубільців. Бо в Європі звуть "єрихонською трояндою" цілком іншу рослину, рід якогось "безсмертника-сухоцвіту", що без води й вогкості ніби завмирає, а покладений до води розгортається в виді якоїсь квітки, троянди. Дядькові було легко добути ці деталі, бо він володів цілком вільно кількома діалектами арабської мови, ще й мовою гебрайською. Часто його мали в тих країнах за дервіша.

268

Рома — покровителька міста Рима, богиня.

269

Це робили часами римські вояки із співчуття, щоб скоротити муки розп’ятих.

270

Південний, або так званий "іспанський жасмин" не має нічого спільного з тим, що звичайно називають "жасмином" у середній Європі й що власне належить до роду "saxifraga". Південний, чи іспанський жасмин (з арабського "ясемін") — це оздобний кущ з темними дрібними листочками та дрібними квіточками, немов із воску зробленими, похожими на хрестики (чотири пелюстки); мають п’янкий, дуже міцний аромат, особливо вночі.

271

Дорога, якою провадить Йосиф Понтія і Прокулу з проходами, ущелинами, водоспадами тощо — не фантазія авторки. Правда, бачила вона ці переходи не в Палестині, але ходила сама такими стежечками в Андалузії, в горах, відвідуючи своїх численних там приятелів — гітанів (циганів), які в Іспанії звичайно живуть осіло, та вибирають собі недоступні, але гарні мальовничі місцевості (переважно колишні мавританські фортеці, палаци, давно вже на три четвертини зруйновані), з яких не виплутаєшся сам, коли ніхто тебе не веде. Авторку ці цигани дуже любили. Казали про неї: "Наша дівчина, хоч і не з нас! Бо як ми, скрізь "чужа" і скрізь "своя" буде. А ніде ні дому, ні родини не матиме!" Це циганське окреслення, чи "пророкування", дійсно збулося… аж надто правдиво!

272

Ці описи частково взяті із славнозвісного скарбу, знайденого 1921 р. в Баальбеку, т. зв. "Баальбекський флакон", частково з циганських оповідань про скарби, які нагромадила — на жаль, невідомо, де! — циганка Марія Паділла.

273

Ґея арозімос — так стародавні греки називали однаково: землю і наречену. В іншій мові не знаю такого слова, щоб ним одним можна було висловити ці два поняття: "земля" і "наречена".

274

Історично.

275

Deversario, insula — вілла, оселя.

276

Magistratum — урядовець.

277

Magistratum gerere — виконувати уряд.

278

Залізний тризуб на високім держалні був здавен-давна знаком водного та пастушого права. Тому зображали морського бога Посейдона (у греків) і Нептуна (у римлян) із тризубом у руці. А на півдні Іспанії та півдні Франції ще й досі пастухи биків, guardian і, мають такі тризуби, що ними штовхають неслухняних тварин, а не раз мусять боронитися від них. Бо ці випасені на волі бики дуже небезпечні й дикі. Авторка трохи про це знає, бо в дитинстві проводила весну, літо й іноді частину осені в Сан-Лукар, маєтку тітки. Там були такі пасовиська Й бики, призначені до "боїв биків".

279

Трамонтана — холодний вітер з-поза гір. Бора — північно-східний, сильний і прудкий вітер.

280

Іспанський вираз, що означає: "шалено закоханий".

281

Каламус, або каламос — зроблене з сухої очеретини перо, яким писали.

282

Цю "гру у Психе" вигадала в дитинстві сама авторка… мабуть тому, що її батько був ентомолог (знавець комах).

283

"Про сільські речі", "Три книги сільських справ".

284

"Про сільські речі", "Три книги сільських справ".

285

"З погляду корисності та продуктивності".

286

Villicus — державець, фермер.

287

Події, подібні до описаної, ще й нині повторюються на побережжі Андалузії. Хвилі зносять у море часами цілий урожай. Снопи виловлюють потім із води, якщо це можливе.

288

Rusticus — селянин, хлібороб, також груба, некультурна людина.

289

"Музей" у ті часи був тим, чим нині є університет, а не збіркою різних історичних предметів.

290

Історичні факти.

291

Історичні факти.

292

Сціпіон Африканський.

293

Сціпіон Еміліан, що знищив Картагену і якому "великий африканець" з’явився у сні й сказав ці слова. Жив цей С. Еміліан приблизно 40 років по смерті Сціпіона Африканського.

294

Грецький поет з VII століття перед Р. Хр.

295

Коні цієї масті особливо цінилися римлянами. Нумідійські коні вважалися за найліпші.

296

Текст весільних співів, обряди й ін. Історично вірні.

297

Латіклав — оздоблена пурпуровим пругом біла сенаторська одежа.

298

Стола — покривало, що його мали носити замужні жінки. Укривало всю постать.

299

Іберія — староримська назва Іспанії.

300

"Де ти Емілій, (там) і я Емілія". Формула подружжя, в якому жінка приймала ім’я чоловіка.

301

Плахти — вітрила, паруси.

302

З укропу (Anethum graveolens) робили в римські часи олійок, переважно в Іберії.

303

Ліцена (Papilio Licena) — малий метелик, зверху блакитний, сріблясто-сірий із жовтими цятками під сподом.

304

Sub Jove frigido. Дослівно, "Під холодним Юпітером", тобто на свіжому повітрі.

305

Кратера — велика ваза, в якій змішували вино з водою, бо під час гостини чистого вина без води не пили. Лише коли відбувалася "пиятика" — оргія, то по вечері пили чисте вино.

306

Така ваза-кратера була знайдена при розкопках у Кані Галилейській перед першою світовою війною.

307

Вираз "сестра моя, наречена" взято з єгипетських пісень кохання. Вживали цього виразу єгиптяни на знак, що кохана дівчина стає близькою, "своєю", як член родини. Бо женилися з сестрами лише

єгипетські фараони, щоб нащадки були "чистої крови" та щоб не були вони від "нерівні".

308

За іспанською легендою, Магдалина, Марта, Лазар, Маркела, Максимін, Марія-Саломе, Сара й Донатус (усі признані святими римо-католицької церкви) причалили в "барці без весел і парусів" коло Таррагони. Південнофранцузька легенда каже, що причалили вони до берегів Камарги. Вона, певно, має більше підстав, бо історично відомо, що Лазар був першим християнським єпископом у місті Массілії (сьогодні Марсель). Марта, проживши з Магдалиною та Лазарем у Массілії, була похоронена в Тарасконі. Магдалина потім подалася із Массілії на пустинницьке життя (Sainte Baume, близько Марселя, а потім ще далі). Марія-Саломе й Сара поховані в місті Saintes, куди ходять щороку на прощу в тиждень по Великодні цигани, бо мають св. Сару, служницю Марії Магдалини, за свою святу покровительку. Св. Максимін був першим єпископом у південнофранцузькому місті Екс (Aix). Так зазначено в анналах римо-католицької церкви.

309

Цього ліку ще вживали в Іспанії й за дитячих літ авторки, яка його досить випила.

310

"Котяча трава", валеріана, дітям її не давали в дитячі роки авторки, бо "ослаблює дітям пам’ять".

311

Дуже характерна риса старих іспанських слуг, яких, ще за дитячих років авторки, не відсилали, коли вони постарілись у родині, якій

служили ціле життя, але лишали їх у себе аж до смерті, даючи їм помешкання, їжу, одежу та 5–6 разів до року грошеві дарунки — на Різдво, Великдень, Трійцю, в день їх іменин, у день іменин господаря й господині та в національне свято Іспанії, 12 жовтня.

312

Жерці й жриці Аполлона (Фойбоса-Феба у греків) були й лікарями. Мали при своїх храмах, як на Делосі, наприклад, шпиталі, де лікували хворих, користуючись також і гіпнотизмом.

313

Буксус був посвячений Аполлонові.

314

Лікування та вживання різних прийомів гіпнотизму не є ні вигадкою авторки, ні "нахилом до спіритизму", як писала колись українська преса про деякі оповідання авторки. До "спіритизму" не маю найменшого нахилу! Бо саме тому, що я католичка, не можу вірити, щоб духи померлих не мали іншого клопоту, як бачити живих, що викликають і запитують: "Чи виграє на лотереї число таке й таке?" "Що нині робить бабуня?" тощо. Трохи про гіпнотизм читала ще, як студіювала медицину в Парижі. Цікавило ж мене це тому, що знаю з археології, що жерці Аполлона-Фойбоса, особливо на Делосі, та жерці єгипетські часто вживали гіпнотизм при лікуванні.

315

Я особисто такого явища не бачила. Але колеги, лікарі-психіатри казали мені, що подібні явища цілком можливі, особливо в індивідуумів, що не народилися глухонімими, але втратили дар слова з великого переляку, наслідком хвороби. Подібні випадки бували в "La Salpetriere —

паризькому шпиталі, де лікують нервові зворушення, істерію та подібні хвороби.

316

Sol veritatis — сонце правди, Sol justitiae — сонце справедливості, Sol victoriae — сонце перемоги.

317

Ці експерименти ніби робили жерці Фойбоса-Аполлона на Делосі, а також староєгипетські жерці.

318

Про все це є писані дані. "Звільнення духа" жерцями Ескулапа, можливо, було якимсь засобом анестезії.

319

Профантида — пророчиця.

320

Деякі "місти", тобто таємні групи віруючих, того часу так вірили.

321

Міка (в Україні ще казали "слюда") — м’який шаристий майже прозорий камінь (силіко— алюмніат поташевий, залізистий або магнезійний).

322

Плектрон — малий кістяний інструмент у вигляді тонкої пластинки, якою грали на струнах, замість торкати їх пальцями.

323

Жерці й жриці Фойбоса-Аполлона звичайно перед віщуванням жували свіжі лаврові листки.

324

Круглий храм, Rotunda — звичайно невеликий храм.

325

Так вірили в ті часи про бронзову статую таррагонського бога Аполлона-Абеліона.

326

Гесперіди, міфологічні німфи, що стерегли десь у невідомих країнах "за межами землі" казкові "золоті яблука".

327

Місячна веселка, явище дійсно дуже рідке й незвичайно чарівно гарне своїми переливами барв та сяйва.

328

Ерос — бог кохання, любові. Танатос — бог смерті. Обох зображали крилатими, увінчаними і з смолоскипами в руках.

329

Coenationes, ценаціонес — їдальні. Звичайно в заможних римських домах було більше таких їдалень. Були, напр., "велика", "парадна", "інтимна", "родинна", "для меншого товариства", "на дві особи", "менша святкова" й под.

330

Фіорая була не садівничка, але невільниця, що мала обов’язок тільки прибирати квітами.

331

Янус був бог з двома обличчями, на переді та на заді голови (на знак особливої пильності). Тому казали, що він одночасно дивиться і в минуле, і в майбутнє.

332

Сирійська богиня, як у звичайно називали Bona Dea, Добра Богиня.

333

Мешкання рабів поміщалося звичайно в задній частині оселі. Двері всіх кубікулів (спалень) виходили на внутрішній двір, де посередині був водограй, тут раби вмивалися. Часами двір був обсаджений деревами, часто горіхами, бо запах горіхового листу відганяє мух та всяку комашню.

334

Пітоніса дельфійська — пророчиця, що мусіла бути посвяченою богам, чистою дівою.

335

Virgo Maxima, "Велика Діва" — старша весталка. Весталки мусіли бути також чистими дівами. Провина проти цього шлюбу каралася погребанням живцем провинної весталки.

336

Легенда провансальська й така сама іспанська.

337

Легенда провансальська й така сама іспанська.

338

З провансальської легенди про "святу Радіану" ("світлосяйну"), що "була в дитинстві німою муринкою" й дістала дар слова, щоб сповістити Магдалину та її співмандрівників, що не мають вони залишатись у Таррагоні, але мають плисти до Камарги (острова на півдні Франції, де річка Рона (Родан у римлян) впадає в море, бо "там жде їх їхня праця".

339

З легенд про св. Грааля і з легенди про рід Понтіїв.

340

Думка, типова для римлянина з доби розквіту Риму, не з часів цезарського Риму, доба упадку.

341

Лемуралії — день поминання мертвих у поган.

342

Гаї мертвих — цвинтарі.

343

Колумбарії — зроблені спеціально для цього заглиблення в стінах цвинтаря або в наземних гробницях, куди ставили урни з попелом спалених мертвих. Бо ані греки, ані римляни не ховали мертвих у землі, але палили мертві тіла на стосах, обсипаних кадилом та политих запашними живицями. Попіл збирали до урн, а урни ставили в колумбаріях ("голубниках"), бо дуже були подібні до приміщень, що їх роблять для голубів. (Раз у рік, у лютому, відбували "лемуралії", свята мертвих. Тоді прибирали урни вінками, квітами й палили перед ними олійні лампки (як ми — свічечки на могилах).

344

Поганські жерці та жриці носили як ознаку своєї гідності тільки біле взуття. У римо-католиків його носять єпископи.

345

У грецьких та римських храмах горіло "вічне світло" перед вівтарем, біля дверей храму була "люстральна вода", як у нас є свячена, в якій кожний, хто входив, мусів змочити кінець пальців правої руки на знак очищення.

346

З таррагонської легенди про святого Бонуса. Є в іспанському римо-католицькому календарі й такий святий, невідомий на неіспанських землях. Є інші виключно іспанські святі, наприклад маврська дівчина свята Касільда, піренейська пастушка свята Наталена… Цікаво, що до цих невідомих в інших країнах святих можна додати ще й святу Орозію, що була донькою святої Людмили чеської. Орозія, послана як наречена іспанському (наварському) королеві, була замучена маврами, бо не хотіла перейти на магометанство. Зображають цю святу Орозію (мабуть, Евфрозію, грецьке ім’я, перероблене в Іспанії на "Орозію"), як святу Варвару: з келехом у руці та, часами, з блискавкою над головою. Цікаво, що за 31 рік, відколи я живу в Чехії, стрінула я тільки двох римо-католицьких священиків-чехів, що знали про св. Орозію. Та здибала я у трьох старих і двох нових книжках згадку про те, що у св. Людмили була донька Орозія. В Мельнику, де я живу від 1929 р., в місті, де народилася й жила св. Людмила, де є замок і костел, збудований нею, ніхто не знає про св. Орозію.

347

Родан, сьогодні Рона.

348

Кантабри (борони Боже, не кентаври!) та кельт-ібери — прадавні народи, що населяли Іспанію та південну Францію (Гасконь). Кельти, прадавній нарід, що населяв у передісторичні часи майже всю середню Європу. Потім відсунувся до Галлії (Франції), Іспанії та аж до Британських островів. Ібери, найстаріший з народів Європи. Населяв Іспанію, південну Францію та частинно Італію. Всі ці народи були підвладні Риму, тому мусіли знати латинську мову та трохи грецької, яка вживалася серед римлян, а головно серед мандрівних грецьких торговців.

349

Тро-гід — друїд, перероблено римлянами з кельтського слова tro-hid.

350

Porta Veneris — сьогодні зветься Port Vendres — майже на межі Франції та Іспанії. У старі часи вислів "був у Порта Венеріс" означав "був на краю світу".

351

Толоза — сьогодні Тулуза.

352

Дехто пояснює, що друїди вірили в перевтілення. Але це заперечує їхня віра в загробне життя.

353

З рибальських легенд Камарги й побережжя південної Франції.

354

З рибальських легенд Камарги й побережжя південної Франції.

355

З рибальських легенд Камарги й побережжя південної Франції.

356

З рибальських легенд Камарги й побережжя південної Франції.

357

Массілія — сьогодні Марсель.

358

Beaumes, Бом (Бальзам) — у департаменті Воклюз у Франції. Місто існує ще й нині, але тоді, за часів Магдалини, жодного міста ні села там не було. Зате сьогодні тяжко там знайти ліси. Бо славиться ця околиця дуже добрим вином, що зветься також "Beaumes".

359

Цілком історично, перша християнська церква на півдні Франції була в нинішньому місті Марсель (Marseille), де Лазар був першим єпископом і де донині спочиває його голова. Тіло св. Лазара спочиває в місті Autun (Saone-et-Loire).

360

Уперше св. Евхаристія дістала назву "Святих Тайн" (Saint Mystere) у Массілії (Марселі).

361

Власне, вперше встановлені богослужіння. З архівів і з легенд південної Франції.

362

З дуже старої перської легенди.

363

З перських старовинних легенд.

364

З перських старовинних легенд.

365

Історично.

366

Історично.

367

В місті Saintes, що є ще там і нині, у храмі спочиває тіло св. Сари, патронки циганів, які ходять туди на прощу щороку в тиждень по Великодні.

368

З легенд про Тараску.

369

Друїди, може, єдині з жерців усіх часів, що погорджували золотом, і не тільки самі його не приймали, але й своїм вірним не дозволяли його брати.

370

З легенд тулузьких. "Чорний ставок" є недалеко від Тулузи.

371

"Habet aurum Tolosanum" — "Має тулузьке золото". Така приказка була, дійсно, у римлян.

372

За тарасконськими легендами.

373

Друїди не мали кам’яних храмів, лише вівтарі в лісі. Самі мешкали в куренях.

374

Тарасконська легенда про св. Марту й Тараску, від якої названо місто Тараскон. Згадка про Тараску ще була така жива в Тарасконі, що коли в м’ясниці ("карнавал") вулицями ходили різні процесії машкар, завжди "водили Тараску". Були навіть прислів’я: "Нема процесії без Тараски!", "А він (чи вона) вже й тут: як Тараска в процесії!"

375

З південнофранцузьких легенд про Магдалину.

376

Дуже улюблена грецькими філософами думка.

377

З міфа про Ероса і Психе.

378

Аутентичний текст із Геракліта.

379

Геракліт — грецький філософ (576–480 перед Р. Х.). Особливо улюблений авторкою.

380

З піренейських легенд про Магдалину.

381

Жиди називали його Мертве море, бо через велику кількість асфальту в ньому не було живих тварин.

382

Ессеяни — дуже стара (ще з доби Макавеїв) жидівська релігійна група, дуже близька своїми ідеалами до ідеалів християнських.

383

Легенда про "Чорні води" друїдів та дельфійські скарби зібрана авторкою в околиці Арієжа (Ariege). Але згадують її також латинські та грецькі автори. Тільки одні подають, що сталося це після здобуття Дельфів року 279 перед Р. Х. Інші відносять це до р. 70 по Р. Х. Тут можна прийняти, що це сталося двічі. Але мешканці Арієжа, звичайно на основі переказів, одноголосно твердять, що це сталося "ще як Христос не народився"!

384

Піренейська легенда про Білу лікорну-однорога.

385

Друїдські жриці, дійсно, носили тільки чорну одежу, дарма що у всіх французьких підручниках та на шкільних святах і під час "роздачі оцінок" (авторка-бо від 10 років життя аж по університетські дипломи студіювала у Франції) завжди друїдські жриці зображалися в довгих білих шатах, з зеленим вінком, на голові, як римські весталки! Певно, це робилося на основі записок Юлія Цезаря, який не бачив ніколи жодного друїда. Бо друїд Дівіак, єдиний, якого описує Цезар, "ніколи не розставався з своїм щитом і мечем"… що їх жоден друїд не смів носити! Бо друїди осуджували війну, їхніми присягами-шлюбами було їм заборонено носити зброю і вбивати… отже, певніш за все, той друїд Дівіак був таким самим "друїдом", як… І сам бойовий Цезар! Він лише прикидався друїдом!

386

Усі ці образи взяті не з гарячкової фантазії авторки, але це дуже слабе зображення в словах того, що вона бачила в підземних печерах Арієжа, в Ломбрів, коли вона в молодості "ганялася" за легендами про святий Грааль та Гору Спасіння, Montsegur (Монтсепор) на півдні Франції, та Monserrate (Монсеррате) в Іспанії, де, за легендами, був схований св. Грааль. Правдоподібно, обидві ці гори спаєні підземними ходами. Авторчині "приятелі", іспанські цигани-контрабандисти, не раз пропонували авторці цих рядків провести її "без віз" з Іспанії до Франції. Але тому, що це було ще до першої світової війни, в якій авторка дістала два військові "георгіївські" хрести "за храбрість", то ще не випробувана хоробрість авторки, тоді лише двадцятилітньої дівчини, на таке підприємство не зважилася…

387

Все це дійсно є в печерах Ломбрів, тільки зроблене не руками людей, але самою природою. А Сіліуса Італікуса авторка читала вже далеко пізніш, ніж все те бачила власними очима.

388

Ursa Major — Велика Ведмедиця.

389

Іберійська назва того самого сузір’я.

390

Друїдські обряди.

391

Із друїдських обрядів.

392

Із друїдських обрядів.

393

Із друїдських обрядів.

394

Із друїдських обрядів.

395

Найдовше друїди задержалися, ба майже до XIII століття, в лісах Литви.

396

У Піренеях.

397

У Бретані (Північна Франція, не "Британія"! Хоч і там були.)

398

Montis Securi, власне: Гори Помочі.

399

Mont Salvat, Гора Спасіння, провансальською мовою.

400

Провансальські й русільйонські легенди про Марію Магдалину говорять, що вона довший час жила на горі Montsegur. Назва, перероблена з латинського Mons Securus. Там нібито сховала келех св. Грааля. "Грааль" — також провансальське слово, "gresal" (грезаль), якого донині вживають у Провансі. Означає воно "посуд". Гора Montsegur грала велику роль за Альбігойської війни (XIII століття). За легендами, там сховано скарби альбігойців, що їх звали ще "катари" (Cathares — чисті). Але серед цих скарбів найдорожчий був св. Грааль. Однак його "вивезли підземними ходами" аж в Іспанію (це не так далеко!), де сховали у горі Монсеррат... То ж ті "ходи" існують! Чому я цікавилася

ціле своє життя цим св. Граалем? Бо не за легендою, але цілком документально історично, один із далеких предків моєї матері, альбігоєць Гільєльмо де Кастро, втік на Україну. А в XV столітті в Україну прийшов ще інший предок, де Кастро — Карлос. Його історію я розповіла в повісті "Предок", виданій та вже вичерпаній (р. 1937). Чорновик рукопису маю. Рід де Кастро, нащадків Гільєльмо, існував ще в Україні перед першою світовою війною. Я їх знала. Були вони добрі католики й ображались, коли їм хтось нагадував альбігойців. Я також добра католичка. Саме тому й цікавлюсь св. Граалем та альбігойцями.

401

Римська варта виконувала поліційну службу.

402

Рома — богиня міста Рима, Немезида — богиня помсти.

403

Римляни вірили в безсмертність душі.

404

Підземна країна, де перебувають душі померлих.

405

Cedere patria, "покинути батьківщину". Була це формула, якою засуджували на вигнання. Такий вигнанець не смів: 1) мешкати в місцевості, де народився і де мешкала його родина; 2) перебувати в Римі; 3) бути на державній службі.

406

Історичний факт.

407

Вієнна на Родані, сьогодні департамент Ізер (Isere).

408

Історичний факт.

409

Факт історичний, задокументований.

410

Варрон, римський поет, народився в Нарбоні (коло 116-27 перед Р. Х.). Великий учений свого часу. Найважніший його твір: "De re rustica" ("Про сільські справи").

411

"Село справжнє, варварське" (тобто дике).

412

Villicus — управитель.

413

Civis romanus — римський громадянин.

414

Eques — лицар, титул шляхетного римлянина.

415

Кай Валерій Катул — славний римський поет (помер 87 р. до Р. Х.).

416

Лесбія, справжнє ім’я — Клодія, оспівана Катулом і невірна йому коханка, що покинула його.

417

Галли носили звислі довгі вуса, як у запорожців.

418

Зайця можна дуже легко приручити, коли взяти маленьким. Авторка мала такого зайця. Зібрала його манюсінького в дощ, на полі. Він звик, як кіт або песик. Спав на руках, жив у хаті, ішов на своє ім’я Вуханчик. Із псами, а також і кріликами бився й кусав їх до крові. Жив аж 7 років і 8 місяців. Загинув дуже легкою смертю: заснув увечері. Люди казали, що крілики не живуть довше як 6–7 років.

419

Історичний факт: у Єрусалимі було тільки пів-Германської легії.

420

Фатум — доля.

421

Тараніс, ґаллійський бог Сонця, Беліссена, ґаллійська богиня Місяця.

422

Звичайно, римляни залишали підбитим народам їхній культ та їхніх богів, але до друїдів ставилися підозріло, бо друїди осуджували війну, не хотіли носити зброї та… не брали заплати.

423

Так навчали друїди, бо ґаллійські племена мали ще й своїх різних богів, як Тараніс, Беліссена та ін.

424

Галли носили не тільки довгі вуса, як запорожці, але й чуби на виголеній голові, як запорожці — "оселедці".

425

Дольмени й меніри — мегалітичні пам’ятники. Назва дольмен — від кельтського слова "доль" (dol) — стіл, вівтар та "мен" (men) — камінь. Менір — від кельтських слів "мен" (men) — камінь та "ір" (ir) — "стоячий". Бо меніри завжди поставлені сторч. Багато вчених приписують ці кам’яні пам’ятники друїдам. Інші знов, а їх також немало, приписують їх давнішим за друїдизм часам: три тисячі, а може, й більше років до нашої доби. Під цими кам’яними пам’ятниками або в них часами знаходили каллаїс, подібний до туркусу (бірюзи) камінь, що нині його ніде більш не знаходять. Назва "туркус" пішла звідти, що то турки перші ввели у продаж цей камінь. "Бірюза" — перекручене перське слово "ферузе". Але каллаїс і бірюза — цілком різні речі. Бо бірюзи на світі дуже багато.

426

Ще за молодих літ авторки можна було зустрінути такі повір’я у глухих, загублених у горах французьких селах.

427

Друїди вибирали для свого осідку ліси, де не було хижаків, а це не було тоді так тяжко, бо ведмедів та вовків на півдні Франції майже ніколи не було, а рисів легко можна було вигубити. Зрештою, рисі не трималися там, де не було овець або сарн для їхньої їжі.

428

У провансальській легенді ці велетні звуться "Duz". Я дозволила собі заукраїнізувати це слово на "Дужі", бо то мають бути велетні, сильні, "дужі".

429

Ці "могили" — то дольмени й меніри, що про них вже була мова.

430

За молодих літ авторка чула часто цю легенду, в яку на півдні Франції дуже вірили.

431

Є й такий переказ. Але історично лише відомо, що Понтій Пилат, колишній прокуратор Юдеї, помер у своїх маєтках біля Вієнни. Його могили досі не знайдено. А чому, це з’ясовує дуже популярна в Провансі легенда, використана авторкою у XIV розділі.

432

З листів Корнелії, матері Ґракхів.

433

Procul a terra, "далеко від землі". Procula означає "далека".

434

Римляни вірили, що кожна людина має свого "Генія-покровителя", щось, як є християнський "Ангел-охоронець", який охороняє людину від небезпек, грішних та лихих вчинків і веде людину на дорогу правди.

435

Квінтус Гораціус Флаккус, славний римський поет (приблизно 68 р. перед Р. Х.). Характером своїм був дуже незалежний і не мав ніякого бажання слави.

436

Gloria Romanorum — слава римлян, Риму.

437

Unctrix — масажистка.

438

Унктуарій — приміщення, призначене на виконання масажів та намащень.

439

Псалтрія — співачка.

440

Аполлон-Сотер — Аполлон-Спаситель, що рятує і зціляє. Слово "сотер" — грецьке.

441

Так вірили жерці та жриці Аполлона, а також їхні адепти-вірники, що зверталися до цього бога.

442

Toga ferialis — святкова одежа.

443

Пісціна — басейн. У термах робили його настільки великим, щоб можна було в ньому плавати. Домашні терми мали басейн лише на одну людину, терми громадські — на кількоро, навіть на кілька десятків людей.

444

Хворобами духа називали жерці Аполлона нервові хвороби.

445

Із староєгипетських, так званих "медичних папірусів". Дещо з них згадували ще дельфійські жерці, дещо мали записане самі. Єгипетські

"медичні папіруси" дуже численні, багато їх знайдено. І на диво сьогоднішнім лікарям, з них видно, як тоді вже багато дечого знали. Напр., Єгипет уже знав штучні зуби (з слонової кістки) й штучне око.

446

Ітака — батьківщина Одіссея.

447

Елізіум — рай, місце, де перебувають "душі блаженні". Крім того, римляни знали ще пекло, "Тартар", а греки — "Гадес", де каралися душі злих. Душі, що не були ні добрі, ні злі й не чинили ні добра, ні зла, йшли "на поля асфоделів" (або у "лімби"), де не було ні світла, ні пітьми, лише "присмерк". І там вони не знали ні радості, ні болісті, втрачали пам’ять і не могли згадувати. Не знали також ні надії, ні мрії, ні снів. Тому греки й римляни казали про людину до всього байдужу, що вона "за життя вже блукає полями асфоделів".

448

Парсійські вірування. Парси — поклонники "Святого Світла", найстаршої в Персії віри.

449

З дельфійських містерій.

450

З дельфійських містерій.

451

Римляни дуже любили й дорого цінили гарні, темні й чисті аметисти за їхню барву: "найдорожчий пурпур".

452

Унівіра (Univira). У Старому Римі так називали жінку, що прожила в подружжі тільки з одним чоловіком, не розвелася з ним (що було частим явищем) і не одружилася ще раз, залишившись удовою.

453

Єгиптяни вірили, що людина складається з тіла, духа (чи душі) і з "Ка", "зоряного двійника" людини.

454

Такі книги збереглись, і багато з того, що написано в цьому розділі, написано на підставі поглядів та спостережень дельфійських жерців, які передусім лікували хвороби, що ми їх сьогодні називаємо психічними.

455

Так думали також і лікарі у лікарні "La Salpetriere" в Парижі, що студіювали гіпнотизм та його впливи. Авторка за молодих літ, коли студіювала медицину саме в Парижі, дуже цікавилася явищами при психічних хворобах і хотіла збагнути їх глибше. Тому була присутня також під час цих лікувань гіпнотизмом, щоб приглядатись до них. Авторка, як лікар, уважає, що на світі далеко більше психічно хворих, ніж це думають практикуючі лікарі. Взяти, наприклад, людей, що безнастанно лікуються, "почувають себе" хворими, або жінок, що вважають за "втрачений день" той, що не пройшов їм на чищенні та митті з відром води й ганчірками в руках і т. п. Давніше закидали мені досить часто, що я "впадаю у спіритизм". Як лікар, зараховую теж спіритизм до "психози" людей, які не мають можливості (й

терпеливості!) до глибших студій чого б то не було, не хочуть вірити в "церковні істини", а в щось вірити хочуть.

456

Парси — поклонники "Святого Світла" — завжди при молитві чи богослужінні закривають ніс та уста, щоб "не опоганювати диханням смертного Святе Світло".

457

Римляни вірили, що духів можна викликати, навіть богів. Запевняють, що один філософ міг по своєму бажанні викликати богів Ероса й Антероса.

458

Перси мають дуже мелодійні голоси. Певно, це вплив їхньої мови, дуже лагідної, м’якої й мелодійної.

459

Римляни любили вчитися чужих мов.

460

Феровери — духи, світлі та добрі, як у християнстві ангели.

461

Парсійська молитва, аутентична. Авторка знайома з вірою парсів, бо перший її чоловік, перс Іскандер Гак Гаманіш ібн Куруш, був парсом. Щоб одружитись із авторкою цих рядків, Іскандер перейшов на римо-

католицьку віру, "щоб, — як казав, — по смерті бути в тому самому, спільному для обох, Раю". Але авторка часто була присутня на обрядах і молитовних зібраннях Іскандерової родини та ознайомилася з цією релігією, яку вважає за дуже гарну. Особливо дві речі дуже їй подобались: що парси нікому не накидають своєї віри, не проповідують її і не навертають на неї; друге, що вони звуться "поклонниками Святого Світла", мовляв, "люди не можуть цілком ясно ані розуміти, ані уявити собі Бога; бачать його лише, як крізь заслону світла та осяйного вогню"; не мають зображень Бога, а лише "невгасний вогонь, що горить на вівтарі". Тому люди, що цієї віри цілком не знають, називають парсів вогнепоклонниками та гадають, що вони кланяються вогневі. Пишу ці пояснення для того, щоб не закидали мені (як дехто, прочитавши мою автобіографію "Стежками і шляхами життя"), що пишу "самі фантазії", в яких "нема й половини правди"... для тих, хто, крім свого містечка та "Рідної Школи", більш нічого не бачив.

462

Це не опис "спіритичного сеансу" й не "фантазія авторки". Так описані явища, про які говорить дельфійська мудрість. Чи все це правдиве, авторка запевнити не може, бо в часи дельфійського оракула не жила й... дельфійською віщою дівою не була! А втім, це повість, а не доказ чи свідчення свіжа!

463

Така погода буває досить часто на півдні Франції.

464

Легендарні істоти, дуже улюблені старогалліськими легендами й французькими казками.

465

Легендарні істоти, дуже улюблені старогаллійськими легендами й французькими казками.

466

Aquae Sextae сьогодні зветься Аіх, Екс, місто в лимані Рони (раніш Родану).

467

Особа історична, канонізована Католицькою Церквою. Тіло його ще й нині спочиває у церкві св. Максиміна.

468

Трофим, про якого згадує апостол Павло, був єпископом у місті Арль.

469

"В ім’я Ісусове! Понтію, вийди звідти!"

470

Мафкат — старовинна назва малахіту. Темно-зелений з білими жилками мармур, камінь дорогий, але не дорогоцінний, як лазурит.

471

Дуже популярна в Провансі легенда, що втопленого у хуртовину Пилата воскресив Лазар, та що цей воскреслий Пилат був тотожний з Маріусом, дуже улюбленим на півдні Франції святим. Про нього існує стільки легенд, як і про Пилата. Історично про смерть Пилата не відомо нічого. Правдоподібно, вмер він спокійно у своїх маєтках, як звичайний

тодішній землевласник. Коли б його смерть була трагічна, про те згадали б якщо не численні римські аннали, що їх любили писати римляни, то у всякому разі не забули б "тріумфально" згадати всі ті, що так намагались його "знищити"… А їх було багато!